

Joachim Staedtke

KÁLVIN JÁNOS

megismerés és formálódás

Vásárosnaményi Református Egyházközségért Alapítvány

– 2009 –

**A szerző feleségének engedélyével fordította
© PÓTOR IMRE**

**lektorálta
SZABÓ CSABA**

**kiadta
A VÁSÁROSNAMÉNYI REFORMÁTUS
EGYHÁZKÖZSÉGÉRT ALAPÍTVÁNY
Vásárosnamény, 2009.**

Személyiség és történelem – 48. kötet – Életrajzi sorozat – Musterschmidt-Verlag. Göttingen.
Zürich. Frankfurt – Kiadók: Prof. dr. Günter Franz és prof. dr. Gustav Adolf Rein

JOACHIM STAEDTKE

1926. augusztus 9-én született Kelet-Frízlandban. Protestáns teológiai tanulmányait a mainzi, göttingeni és zürichi egyetemeken végezte. Hét évig volt segédlelkész és lelkész az Északnyugat – Németországi Evangélikus Református Egyház szolgálatában. 1958-tól a teológia doktora, 1961 – 1965-ig tudományos főasszisztens a zürichi egyetemen. 1965-től az Erlangen-Nürnbergi Egyetem rendes református professzora.

Számos kisebb munkája mellett az alábbi tudományos művei jelentek meg: „Die Theologie des jungen Bullinger” (1962); „Anfänge und erste Blütezeit des zürcher Buchdrucks” (1965). 1966-ban adta ki „Glauben und Bekennen” című tanulmánykötetét. A szerző társkiadója Bullinger és Zwingli összegyűjtött műveinek a „Corpus Reformatorum,” valamint a „Studien zur Dogmengeschichte und Systematischen Theologie” című köteteknek.

A borítólap képe: A Neukirchen Moers-i körzet Nevelőegyesület Könyvesboltja szívélyes engedélyével. Táblaképek: az 1; 2; 3. és 8. a Berliini Állami Könyvtártól (Handke). A 4; 5; 6. és 7. a Genfi Georg és Cie S. A. Kiadó hozzájárulásával (Gabnebin: Kálvin János küzdelmei című kötetből.)

©1969 MUSTERSCHMIDT KIADÓ. Göttingen – Zürich – Frankfurt –

Nyomtatva Németországban. Minden jog fenntartva.

Kiadó: „Muster-Schmidt” KG. Göttingen

TARTALOM

MEGISMERÉS

Származása és ifjúkora
Megtérése
Az Institutio
Az elhívás
Az első kibontakozás és vereség
Strasbourgi tanulóiévek

FORMÁLÓDÁS

Építés és küzdelem
Michael Servet
Az egyház formálódása
A teológiai alap
Gazdasági- és szociáletika
Az állam és a politikai szabadság
A személyiség

Irodalmi utalások

Fogalmi magyarázatok

MEGISMERÉS

Származása és ifjúkora

Annak az embernek a történetét, aki a 16. században rányomta lelki bélyegét Nyugat-Európára és később az Újvilág egy részére, a sajátos körülményekre való utalással kell kezdeni. A reformációt nem Kálvin indította el, hanem műve már abból következett. Martin Luther német reformációja nélkül Kálvin el sem képzelhető, ahogyan ennek az ellenkezője is igaz: Luther reformációja Kálvin nélkül történelmi mellékesemény maradt volna. A nyugat-európai kálvinizmus azonban megtörte az ellenreformáció támadását, márpedig a német protestantizmus Nyugaton e nélkül a védelem nélkül nehezen vészelte volna át a harmincéves háborút.

Kálvin művét a francia szellem alakította. A 16. század kezdetén Franciaországban egészen más politikai rend uralkodott, mint Németországban. Míg Németországban a tartományok megerősödése következtében a birodalom egysége kezdett felbomlani, addig a francia korona kiharcolta országa politikai és nemzeti egységét. I. Ferenc uralkodása alatt Franciaország teljesen más államrend keretében lépett a reformáció korszakába, mint Németország. Hogy ez az állam – amely egyre inkább abszolutisztikus berendezkedésre törekedett – végül is a reformáció ellen foglalt állást, egyik külső történelmi okává lett a kálvinizmus harcos jellege kialakulásának. A nemzeti erősödéssel párhuzamosan olyan mértékű hanyatlás következett be az egyházi és erkölcsi életben, amelyet nehezen lehet nem megdöbbenéssel szemlélni.

A megújulásra törekvő erők természetesen megmozdultak Franciaországban is. Ezeknek lelki téren Jacques Lefèvre d'Étaples volt a vezető egyénisége, aki Jacob Faber Stapulensisre latinostotta a nevét. Kálvinhoz hasonlóan picardiai volt, szegény származású és nyomorék testalkatú, de nemes jellemű, mély kegyességű és kiemelkedő tudományos képességekkel megáldott férfi. A nagy humanista Párizsban maga köré gyűjtött tanítványi közössége egy reformmozgalom csirasejtje lett. A konzervatív Sorbonne rossz szemmel nézte és üldözte e csoportot, amely ezért áttelepült Meaux püspöki városba. Itt adtak egymásnak találkat a korabeli Franciaország legkiválóbb koponyái. Közülük Guillaume Briçonnet reformpüspökre úgy tekintettek, mint a kezdődő francia reformáció reménységére, ő azonban az első máglya hatására meghátrált. Ezután Gérard Roussel, a későbbi oroloni püspök akart szakadás nélküli reformot végrehajtani a holtpontra jutott korabeli egyházban.

Szintén ehhez a körhöz tartozott François Vatable, a Collège de France kiváló hebraistája, akit 1545-ben kiadott Bibliája tett híressé. A Meauxban élő ünnepelt udvari költő, Clément Marot is rokonszenvezett ezzel a közösséggel. Marot a későbbiekben a francia reneszánsz kiemelkedően nagy alakjaként jutott el az evangéliumhoz. Szívében református keresztyén volt, hite azonban nem volt képes legyőzni epikureus életfelfogását. Ez az elmés és szellemes dél-franciaországi ember, akinek nyugtalan életéről elmondható, hogy „a királyi udvar, a börtön és a hívők háromszögében telt el”, értékes örökséget hagyott a Franciaországi Református Egyházra, a híres hugenotta zsoltárokat. Vatable adta Marot kezébe a zsoltárok héberből való tudományos fordítását, ami lehetővé tette számára, hogy költői és énekelhető formába öntse az ótestamentumi imádságokat.

Nem szabad elfeledkezni ebben a körben a korai humanizmus legjelesebb képviselőjéről Guillaume Budéről, a Collège de France professzoráról és a Nemzeti Könyvtár megalapítójáról, akivel Kálvin ugyan később szembekerült, de akinek befolyása alól soha nem került ki teljesen. Stapulensis Faber környezetében azonban a legfontosabb személyiség mégis

csak Guillaume Farel volt, Nyugat-Svájc és a francia valdens térség reformátora. Nélküle Kálvin műve nem jutott volna történelmi nagyságára. Végül még egy nevet meg kell említeni a reformereknek ebből a köréből, François Rabelaisnak ennek a zseniális kópénak a nevét, aki óriási tudással, reformeszményekkel felvértezve, csiszolt modorával, minden tréfának, csínynek, blaszfémikus csúfolódásnak és vaskos tréfának kedvelőjeként, elpusztíthatatlan derülátásával olyan típust képviselt, amit csak a francia szellem képes létrehozni.

Befolyásos támogatóra talált e kör Navarrai Margit, I. Ferenc király testvére személyében. Ő második házasságában Navarrai Henrikhez ment feleségül, aki az ország dél-nyugati részében, a kis pireneusi államban uralkodott. Leánya Johanna d'Albret révén nagymama lett IV. Henriknek, aki a nantesi türelmi rendelettel évszázadokkal késleltette ugyan a francia protestantizmus megsemmisítését, elhíresült mondásával: „Párizs megér egy misét” azonban kifejezésre juttatta opportunizmusát. Nem így gondolkodott vele szemben a nagymama, aki okos, képzett és kegyes asszony volt. Elsőrangú költő, hajlamos a misztikára, és mindenekelőtt készséges annak a közösségnek a megvédésére, amely megkísérelte Franciaországban a régi egyház megújítását. Befolyásának köszönhető, hogy a király legalább néhány évig eltűrte e vallási megújító mozgalmat. 1535-től azonban elvesztette az udvarra gyakorolt hatását. Gérard Roussel segítségével ugyanakkor arra törekedett, hogy kicsiny államában új egyházi lelkesítést honosítson meg. Leánya, Johanna d'Albret azután szabályos reformációt valósított meg.

A nevezettek alkották azt a kört, amely nem csak céljával tűzte ki és tervezte Franciaországban az egyház reformját, és nem csak vitázott róla, hanem megkísérelte ennek első lépéseit is megtenni. Ezekhez a kezdeti lépésekhez Kálvinnek még semmi köze sem volt. Amikor viszont rájuk talált, akkor ő is bekapcsolódott a szellemi vitába. Roussel ezt a kezdetet Farelnek írott egyik levelében az „illustratio evangelii”-nek, azaz az „evangélium felragyogásának” nevezte. Ezt körülbelül 1521-re keltezhetjük. Azonban a francia protestantizmus történetéhez kezdettől hozzátartozott a vérengző reakció is. 1523. augusztus 8-án Jean Vallières ágostonrendi szerzetest nyilvánosan megégették a párizsi sertésvásártéren. Ő a református egyház első vértanúja, aki megnyitotta a mártírok sorát, akiknek számát még csak felbecsülni sem lehet.

Az események folyamata 1521 óta világosan mutatta, hogy ebben az országban az egyház reformja megvalósíthatatlan királyi hatalom nélkül. Legkésőbb 1535 januárjától pedig nyilvánvaló volt, hogy I. Ferenc nem hajlandó támogatni a megújulást. Az evangéliumi mozgalom még nem volt eléggé erős sem kifelé a politika terepén, sem vallási formáló erejét tekintve. Ehhez hozzájárult, hogy az uralkodó egyház elzárkózott az újításoktól, hogy a Sorbonne megmaradt a teológiai meddőség állapotában, és hogy Briçonnet visszautasította a francia protestantizmus ötletét, és az is, hogy a haladó nagy szellemiségek nem léptek túl a humanizmuson, mindenekelőtt pedig, hogy a korona kitarthatott a vallás gallikán értelmezése mellett. Mindezek következtében a református keresztyének szerencsésükre kénytelenek voltak megmaradni hitük voltaképpeni alapjain. Így azonban csak a vértanúk egyháza jöhetett létre.

De hogy ez az egyház létrejöjjön és megmaradhasson, ahhoz szüksége volt vezetésre és ösztönzésre, az evangélium prédikálására, sákramentumainak szigorú rendjére. Szükség volt szabályszerűen képzett prédikátorokra, hitüket összefoglaló tiszta tanra és szigorú lelki vezetésre is, hogy a menedékek és rejtékhelyek ideiglenessége közepette az Ige és a keresztyénységben Jézus Krisztus hitvalló egyházává formálódjék. Elérkezett Kálvin ideje!

Akire ez a munka várt, 1509. június 10-én született Noyonban, Picardia egyik kisvárosában. Édesapja Gérard Cauvin, a káptalan vagyoni- és pénzügyi igazgatásában, világi állásban tevékenykedő püspöki hivatalnok volt. Édesanyjáról, egy Cambrai-ból való vendégfogadós

lányáról, Jeanne Lefrancról csak annyit tudunk, hogy kegyes asszony lehetett. Korán meghalt, és az apa másodszor is megházasodott. János volt a második fiú a hét főt számláló gyermek-seregben belül. Szülőháza az első világháborúban elpusztult.

A fiú a capettesi kollégiumban, szülővárosa székesegyházi iskolájában kezdte el tanulmányait. Itt sajátította el a latin nyelv alapjait, amelyet később oly mesterien használt. Ugyancsak fontos lett számára a nemesi családokkal való érintkezés. Ez a társadalmi kapcsolatokban korán kialakította a világfi egyéniségét, ami később megkönnyítette a világ nagyjával való találkozásait. Apja közbenjárására még 12 éves kora előtt elnyerte a noyoni székesegyház Gésine-oltára jövedelmének negyed részét. 1521. május 19-én vált a javadalom kedvezményezettjévé, és megkapta az ezzel járó tonzúrát, a klerikusok egyetlen jelét, amit viselt, anélkül, hogy valaha is gyakorolta volna az evvel járó kötelességeket. Ez az egész különös fejlemény egyedül a késő középkori egyházi javadalmi állapotok zűrzavaros viszonyaiból következik.

A javadalomból származó jövedelem tette lehetővé az ifjúnak, hogy különösebb pénzügyi gondok nélkül végezhesse tanulmányait. Tizennégy évesen iratkozik be a párizsi egyetemre, ahová édesapja küldi tanulmányai végzésére. A kor szokása szerint latinosította a nevét: Jean Cauvinról, ahogyan valójában hívták, Johannes Calvinusra. Csak rövid ideig volt diák a de la Marche kollégiumban, ahol az általa nagyra becsült Mathurin Cordier előadásait hallgatta. Erre az időszakra való szíves emlékezetből hívta meg később Kálvin a megbecsült tanárt Genfben rektornak. 1550-ben Cordiernek ajánlotta az IThessalonikai levél magyarázatát, amelynek előszavában ezt írta egykori tanára elismerésként: „az Öntől kapott képzés és munkamódszer mindmáig olyan jó szolgálatot tett, hogy készségesen bevallom és elismerem, hogy minden ebből származó hasznomat és előmenetelemet Önnek köszönhetem.”

Feljebbvalója parancsára Kálvint igen hamar áthelyezték a de Montaigu kollégiumba, ahol öt évig folytatta tovább tanulmányait. Ez a kollégium híresebb volt, mint a de la Marche kollégium, ahhoz képest azonban hihetetlenül silány állapotban volt. Rotterdami Erasmus, aki szintén itt tanult, a primitív körülmények miatt a gúny áradatát zúdította rá. És a senkihez nem hasonlítható Rabelais, ugyancsak ennek a kollégiumnak egykori hallgatója, később ezeket a szavakat adta házitánítójuknak, Gargantuának a szájába: „Nem hiszi el nekem, mit éltem át abban a vacak kollégiumban, amit Montaignunak neveznek.... Jobban tartották a bebörtönzött rabszolgákat a móroknál és a tatároknál, a gyilkosokat a fegyházban, sőt, még a házörző kuttyákat is, mint a ‘fajankókat’ ezen a főiskolán. Ha párizsi király lennék, hát az ördög vinne el, ha nem vetnék csóvát arra a kalibára, és nem égetném meg a rektort és a tanárokat...”

Ebben a kollégiumban, amelyről később Erasmus azt mondta, hogy ott teológia helyett csak megfázást és tetűt kapott, szigorú fegyelem uralkodott. Suhogott a korbács, beszélgetni csak suttogva lehetett, megkövetelték az éjszakába nyúló szigorú lelki gyakorlatokat. A túlzásba vitt böjtölési gyakorlatok következtében az étkezési fejadagokat a létminimum alá csökkentették. Ezek a barbár viszonyok Kálvinnak olyan gyomorbajt okoztak, amelyből halálig nem tudott megszabadulni. Az iskola Kálvin beiratkozása előtt az ismert Natalis Béda vezetésével működött, aki az erasmusi humanizmus és a kezdeti francia protestantizmus elleni küzdelemben tett szert kétes hírnévre. Kálvin tanára volt a skót Johann Mayor, aki Petrus Lombardus kora-középkori teológiájába és Augustinus gondolatvilágába vezette be. Másik tanára a spanyol Antonio Coronel volt. Ő avatta be Kálvint Arisztotelész filozófiájába, a sztoa, az epikureusok és Platon tanaiba. A későbbi reformátor itt vetette meg, naphosszat és éjszakába nyúlóan folytatott tanulmányai során alapos, mélyreható filozófiai és patrisztikai képzettsége alapjait.

Ehhez járult a skolasztikus vitatkozó művészetekben való képzés, amin Kálvin később ironizált. Jóllehet ezt itt egészen balga módon túlzásba vittek, később azért hasznára vált Kálvinnak. Az elvi vitában való küzdelem művészetét, az elemzést, a definiálást, a hitvi-

tárban az ellenfél nyomon követését és sarokba szorítását később mesterien alkalmazta. Ezt a képességet jó és soha csődöt nem valló emlékező képessége segítette, amit Kálvin naponként úgy edzett, hogy minden reggel hajnalban fejből elismételte, amit az előadásokon tanult. Kétségtelen, hogy mindezt természetes képességei is elősegítették. Kálvin szerette a „raison”-t, az ésszerű és világos tételeket és gondolatokat.

Párizsban kötött Kálvin néhány olyan barátságot is, amely élete végéig megmaradt. Így a Cop családdal és unokatestvérével, Robert Olivétannal való kapcsolata is. Amint elhagyta 1528-ban a de Montaigu kollégium kőkemény iskolapadjait, ahol párját ritkító testi és lelki próbatételekben volt része, egy olyan ember ült a helyére, hogy itt képezze magát, akiről szintén sokat fog még hallani a világ: Ignatius von Loyola. Kálvin a szabad művészetek mestereként hagyta el a de Montaigu kollégiumot. A tulajdonképpen egyetemi tanulmányokat csak most kezdhetné el. Apjának, aki második fiát eredetileg teológusnak szánta, közben megváltozott a véleménye és felszólította fiát, hogy kezdjen jogi tanulmányokat. Kálvin ezt a véleményváltást azzal magyarázta, hogy apja a jogi karriert jövedelmezőbbnek tartotta. A fiú engedelmeskedett. Mivel Párizsban csak a kánonjogi fakultás működött, Kálvin Orléansba költözött, ahol kiemelkedő képességű jogászok oktattak.

Kálvin főleg von Pierre de l’Estoile (Petrus Stella) vonzásába került, aki akkoriban valóban fényes csillagként ragyogott az egyetem egén. Stella az evangéliumi mozgalmak ellenfele volt, később a francia parlament elnöke lett. Ugyancsak itt tanított Nicolas Bérauld, Gaspard de Coligny nevelője. Orleansban humanista tanulmányokra is nyílt lehetőség. Éppen ebben az időben került az egyetemre Rottweilből Melchior Volmar, a kiváló humanista, német származású görög nyelvész, aki nyitott volt az új vallási gondolatok iránt. Talán ennek a tanárnak a közvetítésével, akitől a görög nyelvet tanulta, találkozott Kálvin először Luther nézeteivel. Volmar házában ismerte meg az akkor még kilenc éves Théodore de Bèzét, későbbi munkatársát és utódát. Erről a tanáráról is, aki kétségtelenül nagy befolyást gyakorolt a hallgatókra, jó emlékeket őrzött Kálvin. 1546-ban neki ajánlotta a 2Korinthusi levél magyarázatát.

1530-ban Volmar a bourgesi egyetemre távozott, ahová Kálvin is követte. A római jogot humanista szellemben tanító kiváló olasz professzornak, Andreas Alciatinak a tanítványaként Kálvin elmélyítette egyetemi tanulmányait, hogy azokat a jogtudomány licenciátusi fokozatával fejezze be 1532-ben.

Jogi tanulmányai Kálvin életművében köztudottan mély nyomokat hagytak. A polgárjogi eljárásokról szóló szakvéleményei, törvénytervezetek és más jogi munkák is igazolják, hogy kitűnő jogász volt. Az a sokszor hangoztatott állítás, hogy Kálvin a régi jogi iskola követője volt, erősen egyoldalú vélemény. Később elutasította, hogy a római jogot a megváltozott viszonyok figyelembevétele és a nép jogszokásaira való tekintet nélkül kötelező jelleggel alkalmazzák. Kálvin jogi egyetemi tanulmányai vége felé új területen találkozott a humanizmussal, mint tudománnyal, amellyel korábban közvetlenül és inkább a régi szerzőkkel való humanista játszadozásként ismerkedett meg. Ezt a tudományágat Kálvin egész életében nagyra becsülte. Kétség nem fér hozzá, hogy jogi tanulmányait megkönnyebbült sóhajjal fejezte be.

1531. május 26-án meghalt Kálvin édesapja. Fia ott volt betegágya mellett. Az a mód, ahogyan apja haláláról beszámol, megmagyarázza egymástól való eltávolodásukat, amely időközben igen elmélyült. Kálvin tehát immár szabadon választhatta meg foglalkozását. Egyelőre azonban nem vállalt kereső foglalkozást, hanem ismét egyetemi tanulmányokba kezdett. I. Ferenc király Budé tanácsára alapította a Collège Royal-t a régi Sorbonne kollégiumának ellensúlyozásaként. Ebben a Collège de France néven ma is működő főiskolán minden lehetőség megnyílt a humanizmus előtt. Erasmust hívták meg rektornak, aki azonban a meghívást elutasította. Vatable tanította a héber nyelvet. Ebben a kollégiumban Kálvin alapos humanista

képzésben részesült. Etienne de la Forge posztókereskedő házában találkozott egy hozzá hasonló gondolkozású, Gérard Roussel vezette közösséggel. Fáber eszméit vitatták meg, és itt kezdett formát öltetni a reformmozgalom. Amennyire foglalkoztatta a párizsi kört az egyház megújítása és amennyire ez a reformmozgalom a francia reformáció előfeltételévé lett, olyan kevésbé tekintették Roussel körét ebben az időben ténylegesen reformista csoportnak. Ezt Kálvin magatartása is igazolja. Semmiféle reformatori próbálkozásba nem kezdett, hanem abban látta életcélját, hogy Budè és Erasmus nyomdokaiban járva humanista és irodalmi életpályát fusson be.

Kálvin ilyen irányú törekvéseinek termése első könyve, amely Seneca „De clementia” értekezéséhez készített magyarázat. A könyvecskét kora francia humanista stílusában írta, amely előtt igen nagy tekintélye volt a sztoikus etikának. Ebből a keretből sehol sem lépett ki a teológia területére. Bizonyos fokú érdeklődése a természeti vallások, a gondviselés sztoikus felfogása, különösen pedig a szociális élet és állametika alapvető kérdései iránt azonban már magukban hordozza a reformátor későbbi teológiájának kezdeményeit. Azt azonban a legfigyelmesebb olvasó sem sejtette, hogy a szerző az egyébként ragyogó latin nyelven megírt tanulmány után mindössze három évvel megírja az Institutiót. Kálvin azt remélte, hogy első műve felkelti a humanizmus vezetőinek, Budènek, Fábernek vagy éppen Erasmusnak az érdeklődését, de nagyot csalódott. A könyv elfekvő áru lett és szerzőjének nagy erőfeszítésébe került, hogy a nyomtatási költségek ne sodorják pénzügyi válságba.

Végig tekintve a tanulmányok e nagyjából tíz esztendeig tartó folyamatát, amely 1532-ben első könyvének megjelenésével zárult, felvetődik a kérdés: miként lett ez az ember reformátorrá, olyan reformátorrá, akinek megadatott, hogy a restauráció és ellenreformáció korszakában biztosítsa a reformáció fennmaradását és előrehaladását?

Megtérése

1534. május 4-én Kálvin lemondott mindkét egyházi javadalmáról. Június 10-én lett 25 éves, és az egyházjog előírása szerint gyakorolnia kellett volna a javadalmakkal egybekapcsolt hivatali kötelezettségeket. Lemondásával azonban kivonta magát ezek alól, és kérelmezte, hogy a javadalmakat két másik egyházi személy javára folyósítsák, akik közül az egyik rokona volt. A javadalmakról való lemondást a római egyházzal való szakítás külső jeleként kell értékelni. Azokról az indítóokról, amelyek Kálvint a reformáció útjára vezették, a lemondási nyilatkozat azonban nem mond semmit. Valószínűleg nem gondolható el ez másként, hanem csak úgy, hogy ezt a belső megtérés előzte meg. E megtérés részleteit nem ismerjük. Mivel Kálvin erről igen kevés adatot hagyott hátra, csak általános képet alkothatunk róla.

Jakob Sadolet bíborosnak 1539-ben írt híres válaszában a reformátor ilyen általános képet vázolt fel. Kálvin ebben az írásában a reformáció egyik követőjét jellemzi, aki megtéréséhez vezető tapasztalatairól tudósít. Amennyiben ez a tudósítás életrajzi beszámoló, akkor el kell fogadnunk, hogy megtérését valóságos és súlyos lelkiismereti harc előzte meg. Lutherhez hasonlóan Kálvinnál is a megkötözött lelkiismeretet felszabadító evangélium határozta meg a régi egyházzal való szakítást. Az egyház bűnbocsánatszerző közreműködése és emberi érdemszerzés képtelen ezt a szabadítást véghezvinni.

Abban, hogy teljes nyíltsággal hirdesse az evangéliumot, nyilvánvalóan Kálvinnak az egyház iránti mélységes tisztelete és általa erőteljesen hangsúlyozott autoritása állt útjába. Isten Igéje azonban erősebbnek bizonyult. Az Igével találkozást úgy élte meg, hogy abban Isten közvetlenül szólítja meg az embert, és ígéri bűnei bocsánatát, ami lehetővé teszi számára a megtisztult lelkiismeret szerinti életfolytatást. A történetiség szilárd talaján állunk, ha ezt a beszámolót Kálvin egyetlen hiteles önvallomásaként olvassuk megtéréséről.

1557-ben, a Zsoltárok könyvéhez írt magyarázatának előszavában így tudósít a reformátor: „Még gyermek voltam, amikor atyám már azt akarta, hogy majd teológus legyek. Amikor azonban látta, hogy a jogtudomány azoknak, akik azt művelik, nagyobb hasznot hajt, ennek reményétől vezérelve megváltoztatta tervét. Így mondtam búcsút a filozófiai tanulmányoknak, és váltottam át a jogtudományra. Atyám akaratának engedelmeskedve megkíséréltem ugyan ebbe minden erőmet beleadni, Isten azonban gondviselésének láthatatlan gyeplőjével más irányba terelte életpályámat. Először ugyanis engem, aki annyira megátalkodottan azonosultam a pápista tévtanokkal, hogy nem lett volna könnyű ennek mocsarából kihúzni, értelmet, amely ekkorra már eléggé megmerevedett, egy hirtelen bekövetkezett megtérés révén tanulékonyra tette. Miután ilyen módon ráéreztem az igazi kegyesség ízére, olyan szenvedély lobbant bennem ebben elmélyülni, hogy egyéb tanulmányaimat nem hagytam ugyan abba, de tempójukat mérsékeltem. Nem telt bele egy esztendő, és hozzám, aki újonc és kezdő voltam, már tanulni jöttek mások. Én, természetemnél fogva bátortalan voltam, a csendet és a magányt kedveltem, és szerettem volna visszavonultan élni. Ez azonban annyira kevésbé sikerült, hogy végül minden rejtkehelyem nyilvános iskolává lett” (CR 59,21).

A voltaképpeni megtérés-élményről Kálvin itt azt mondja, hogy Isten egy hirtelen történt megtérés által („subita conversie”) tanulékonyosságra („ad docilitatem”) kényszerítette. A „tanulékonyosság” szó, amit itt Kálvin használ, az ő nyelvhasználatában a tanuló-hallgató viszonyt fejezi ki. „Tanulékonyosságra kényszeríteni” azt jelenti, hogy az ember olyan állapotba kerül, amelyben képes a hallásra és a tanulásra. Isten kényszerítette, így értelmezi Kálvin ezt az élményt, amely kiváltotta, hogy megnyíljon az evangélium előtt, és kész legyen belőle tanulni. A Sadoletnek küldött nyílt levelében is hasonlóképpen vázolta ezt az eseményt. Isten ezt az élményt „conversio”, azaz megtérés által vitte véghez, amely Kálvint világos és megkehlhetetlen döntés elé állította, amit meg is hozott. Várt rá a szolgálat, amivel Isten megbízta.

Kálvinnak ebből az önvallomásából megtérése lényegét többé-kevésbé megismerhetjük, maga az esemény azonban történetileg ismeretlen marad számunkra. Hogy mikor és hol történt a „hirtelen megtérés”, nem tudjuk. Az egyháztörténeti kutatás számos feltételezést fogalmazott meg, meggyőző eredményre azonban mindeddig nem jutott, különösen nem az időpontot illetően. A fentebbi utalások alapján vélhető, hogy Kálvin megtérése már jogi tanulmányai folyamán megtörtént, azaz 1530 előtt. Luther írásainak olvasása, unokatestvérének Olivétannak és tanárának Volmarnak a befolyása Kálvint ebben az időben valóban a reformáció útja felé terelgethették. Ugyanakkor ellentmond ennek a feltevésnek az, hogy az 1532-ben írt Seneca kommentár jelét sem adja a reformatori gondolatoknak.

Van azonban néhány hely ebben a könyvben, amely sejteni engedi, hogy Kálvinnak az egyházzal való viszonya nem teljesen zavartalan. Az ifjú szerző szembefordul a külső kegyességgel és kendőzött szavakkal az ereklje- és bünbocsánat kereskedelemmel is. Ezt azonban egy katolikus humanista is megtehethte volna. A Seneca kommentárt tekintetbe véve a megtérést legkorábban 1533-ra tehetjük. Van is okunk feltételezni, hogy Kálvin ennek az évnak az őszén konvertált. Ez az azonban csak akkor helytálló, ha Nikolaus Cop november 1-én elmondott rektori beszédét, amelyre hamarosan visszatérünk evangéliumi és főleg Kálvin fogalmazta szöveggként értékeljük. A legtöbb kutató hajlik arra a nézetre, hogy Kálvin útja a reformációhoz lassan ment végbe, több évig tartó érési folyamatként. Ennek a tételnek azonban ellene mond az, hogy Kálvin azon az egyetlen egy helyen, ahol megtéréséről beszél, azt mint „subita conversiot” jelöli meg és nem mint fejlődést.

A datálás kérdését tehát óvatosan kell kezelnünk. A Kálvin beszámolója végén elhangzó mondatot, amelyben arról beszél, hogy az új hit sok követője jött hozzá, hogy tanítsa őket, időrendileg 1534-re kell tennünk. Először ebben az évben látjuk Kálvint a reformatori mozgalom értelmében tevékenykedni. Ezért megtérése eseményét bizonyára csak az 1534. év elejére vagy legfeljebb 1533 őszére tehetjük. Minden egyéb idői megjelölés csak az előzmé-

nyekre, de nem magára a megtérésre vonatkozhat. Az időpontot mindenképpen 1534. május 4-e előttre kell tennünk, amikor Kálvin lemondott egyházi javadalmáról. A reformátor megtéréséről szóló egész beszámolójából az következik, hogy azt úgy értelmezi, mint Isten ígéje melletti hitvallást, amely az embert teljesen a maga szolgálatába állítja. Kálvin arra törekedett, hogy életét összhangba hozza az őt elkötelezően megragadó evangélium igazságaival. Már csak ezért sem keltezhetjük a megtérést túlságosan távolra a javadalomról való lemondástól. Természetesen el kellett telnie bizonyos időnek a nyilvános lépésig, és a hagyománytól való eltávolodásig, ez azonban nem tarthatott évekig. Ez ellent mondana Kálvin jellemének. Amit konverzióként megjelölt, sem 1528-ban, sem 1532-ben nem történhetett meg.

1533 szeptemberében Kálvin visszatért Párizsba. A városban megmozdulások voltak és nyugtalanság uralkodott. Kálvin kapcsolatba lépett Gérard Roussel követőivel, akinek kis traktátusait terjesztette a városban. Ekkor belekeveredett egy eseménybe, amelynek a háttere máig sem tisztázódott maradéktalanul. Barátját Nikolaus Copot, a királyi udvari orvos Erasmussal rokonszenvező fiát, a párizsi egyetem orvosprofesszorát választották rektornak.

A rektor beszédét hagyományosan mindenszentek napján tartotta. Cop közel állt az evangéliumi mozgalmakhoz, és a bátor egyetemi tanár felhasználta az alkalmat, hogy világosan kifejtse meggyőződését az összegyűlt professzorok és egyházi méltóságok előtt. Cop rektori székfoglalója Erasmusnak az Újtestamentum harmadik kiadásához írt előszavából és Luther egyik prédikációjából való összeállítás volt, utóbbit a Martin Butzer által fordított egyházi szentbeszéd- és prédikációgyűjteményből vette át. A jóllehet nem különösebben eredeti beszéd ebben a helyzetben gyakorlatilag evangéliumi gondolkozásra és cselekvésre való felhívásként hangozott. A hatás rendkívüli volt. Zavargás támadt, és a rektornak menekülnie kellett. Háromszáz livre-t tűztek ki a fejére. 1534 januárban épségben megérkezett Bázélbe. Mivel Kálvin jó barátságban állt a rektorral, őt is keresték, hogy elfogják. Tudta, hogy élete veszélyben forog, ezért ő is elmenekült. Hogy már annak idején is gyanították-e, hogy Kálvin szerkesztette a rektori székfoglalót, az nem tudható. Cophoz hasonlóan több mint egy tucat barátjának szintén menekülnie kellett.

Mégis, már Kálvin első életrajzírói, Théodore de Bèze és Colladon feltételezték, hogy a későbbi genfi reformátor volt a szerző. Ezt erősítette, hogy Genfben megtalálták a beszéd egy részét Kálvin kézírásával. Ez természetesen lehetett másolat is. Ha pedig reformátori tanúvallomásnak tartjuk ezt az Erasmustól és Luthertől származó összeállítást, és ha ehhez az is hozzájárul, hogy Kálvin a szerzője, akkor megtérésének 1533. november 1. előtt kellett bekövetkeznie. Mégis bizonyára helytálló az a vélekedés, hogy a rektori székfoglalót nem lehet minden további nélkül Kálvin művei közé sorolni, és ezzel együtt eggyel több a bizonytalansági tényező Kálvin megtérésének időbeli meghatározása körül.

Az 1534. év volt az utolsó, melyet Kálvin hazájában töltött. A párizsi egyetemen történt kellemtelenség után Dél-Franciaországba menekült, ahol Charles d'Espeville álnéven rejtőzködött. Majd Angoulêmebe ment tovább, ahol barátjánál, Louis du Tilletnél, a Claix-i való papnál és énekkarvezetőnél talált menedékhelyet. A kényszerpihenő idejét alapos tanulásra fordította. Barátja gazdagon berendezett könyvtára lehetővé tette számára az egyházatyákkal, különösen is Augustinusszal való elmélyült foglalatosságot. A későbbi reformátor műveiben négyezernél több augustinuszi hivatkozás bizonyítja az egyházatya alapos ismeretét. Itt ismerkedett meg Kálvin Zwingli korai latin írásai is. Egy 1534-ből való, Dániel barátjának Orléansba küldött levele tudósít a tudományokban és az evangélium ismeretében való előhaladásáról. Du Tillettel együtt fejezte be görög nyelvi tanulmányait is.

Kálvin sokat utazott is ebben az évben. Kapcsolatba lépett a Poitiersben és Párizsban működő evangéliumi körökkel. Ő maga nem volt reformátori mozgalmak kezdeményezője sem itt, sem később Strasbourgban és Genfben sem; az ő nagy kegyelmi ajándéka a már meglévő

kezdemények továbbformálása volt. Áprilisban Kálvin Néracba utazik, ahol akkor Gérard Roussel működött Navarrai Margitnak, a király testvérének védelmében, és ahol utolsó menedékhelyét találta meg az agg Faber Stapulensis. A hagyomány szerint a 80 éves humanista az ifjú Kálvinnak a következőket mondta, amikor az meglátogatta: „Te az Úr eszközének vagy kiválasztva. Isten általad fogja megvalósítani országunkban királyi uralmát.” Ha e szavak legendaszerűnek tűnnek is, Navarrai Margit II. Frigyes pfalzi választófejedelemnek küldött tudósítása szerint bizonyos, hogy Faber Stapulensis behatóan ismerte a Franciaországban elkezdődött reformációt.

Az őt fenyegető veszély ellenére Kálvin még egyszer visszatért Párizsba. Nem más, mint Michael Servet hívta megbeszélésre, aki akkor álnéven tanult Párizsban. Megállapodtak abban, hogy a Rue Saint-Antonieban találkoznak, Servet azonban nem jelent meg a találkozón. A spanyol férfi elmulasztotta az alkalmat, hogy egyeztesse Kálvinnal a már akkoriban is zavaros és túlzó nézeteit. Kálvin így tudósít erről: „Kész voltam életemet kockáztatni Párizsban, hogy ha lehetséges, megnyerjem őt Üdvözítőnknek; ő azonban, jóllehet látta készségemet, nem akart élni vele” (CR 36,481).

Kálvin titokban visszatért Orléansba. Itt írta „Psychopannychia” (a „lelkek ébrenléte”) címmel első teológiai munkáját. A mű anabaptisták elleni vitairat, és azoknak a lélek alvását valló tanítása ellen lép fel, akik szerint az ember lelke a halál után alvó állapotba jut, amiből csak a legutolsó napon fog felébredni. Kálvin ezzel a nézettel olyan eszkatológiát állít szembe, amelyben ragaszkodik ahhoz, hogy a lélek a halál után is éberen tovább él.

Kálvin még egyszer elmegy Claixba, hogy felkeresse barátját, du Tilletet. Azonban ebben a városban sem maradhatott most már biztonságban. A két barát Poitiersben együtt keres bújóhelyet az evangélium szerint gondolkodók közösségében. Kálvin prédikál a titkosösszejöveleteken, és evangéliumi módon úrvacsorázik ebben a rejtőzködve élő gyülekezetben. Ez év őszén ismét heves üldözések kezdődnek. Újra fellángoltak a máglyák országszerte, melyeken elevenen égették el az evangélium hitvallóit.

Az Institutio

Párizsban az 1534. október 17-ről 18-ra virradó éjszakán mise-ellenes jelszavakkal plakátokat függesztettek ki. A király, aki személye elleni sértésnek vette a támadást, erre kíméletlen üldözéssel válaszolt. Kálvin ugyan nem vett részt közvetlenül a párizsi eseményekben, mégsem érezte magát most már biztonságban Franciaországban, ezért elhatározta, hogy barátjával Louis du Tillettel elhagyja az országot, ahol már semmit sem tehetett ügye érdekében.

1535 első napjaiban érkezett Svájcba, sok száműzött menedékhelyére ezekben az évtizedekben. Kálvin nincstelen menekültként, Martinus Lucianus álnéven telepedett le Bázélban, és egy eldugott helyen teljesen tanulmányainak szentelte magát. Meglehetősen kevés ismerőse volt. Peter Virettel, a későbbi lausannei reformátorral, Heinrich Bullingerrel, Ulrich Zwingli utódjával, és még néhány emberrel vette fel csupán a kapcsolatot. Lehetséges, bár nem valószínű, hogy a híres Rotterdami Erasmust is itt ismerte meg. Bizonyosan találkozott ismét barátjával Coppal és megismerkedett Oswald Myconius bázeli lelkésszel. Hogy ellenben találkozott-e Andreas Karlstadttal is, aki ezekben az években Bázélban találta meg végső menedékét, nem tudjuk.

Kálvin kihasználta az időt a héber nyelv újbóli tanulmányozására. Rokona Petrus Olivétanus kérésére előszót készített az új francia bibliafordításhoz. Mindenek előtt azonban itt fejezte be a csend néhány hónapja folyamán azt a könyvet, amelyet azóta a teológiatörténet legnagyobb teljesítményei közé sorolnak: az Institutiót. 1535. augusztus 23-án írta alá híres ajánló sorait

„a nagyhatalmú, felséges Ferenc királynak, minden franciaországi keresztyén uralkodójának, kegyes fejedelmének és urának.” 1536 márciusában jelent meg a mű „Platter és Lasius”-nál, éppen a frankfurti tavaszi vásár idején. A rövid idő alatt elfogyott munka szerzőjét egy csapásra világhírűvé tette.

Hogy mi történt 1534 őszén ténylegesen Párizsban, azt Kálvin részleteiben csak Bázelen tudta meg. Az üldöztetések folyamán kegyetlenül meggyilkolták néhány legközelebbi barátját. Elevenen égették meg Etienne de la Forgét, az előkelő kereskedőt, akinek házában egykor vendégeskedett. Barthélemy Milon, a béna cipésmester, aki rokkantsága következtében már fizikailag sem volt abban a helyzetben, hogy plakátokat ragaszthasson, a Grève téren elsőként lelte kínos halálát a lángok között. Az építész Henri Poillének előbb kitépték a nyelvét, hogy megakadályozzák a hitvallástételét a máglyán. Mivel ők és sokan mások többé már nem tudtak beszélni és hitükről tanúskodni, ezt Kálvinnak kellett megtennie helyettük. „Ez indított arra, hogy művemet *Christianae Religiones Institutio* címmel megjelenítessem: először, hogy válaszzal megvédelmezzem testvéreim megsértett tisztességét a mások által terjesztett gonosz rágalommal szemben, akik halála értékes volt Isten előtt. Másfelől, hogy mivel még sokakat fenyeget hasonló üldöztetés, legalább ily módon felkeltsen irántuk a külföld együttérzését és gondoskodását” (Előszó a Zsoltárok könyve magyarázatához, CR 59,23). Üldözött hazai egyházának nyomorúsága kényszerített tollat Kálvin kezébe.

Nagy jelentősége ellenére az *Institutio* egyáltalán nem eredeti munka sem tartalmát, sem formáját illetően. Amint a cím kifejezi, oktatásra szánta a szerző, és félreérthetetlen Luther Kis Kátéjának a hatása. Az első kiadás nyolcadrét formában 516 oldalt tartalmazott, és a lutheri tankönyv fő részeit, a parancsolatokat, a hitet, a Miatyánkot és a sákramentumokat taglalta részletesen. Ehhez kapcsolódik „A keresztyén szabadságról” szóló hatodik fejezet, amely az egyház kiszabadítását szorgalmazza a római egyházjog béklyójából, az egyház és az állam szabályozott együttélése javára.

Luther Kátéján kívül Kálvin forrásként használta még Philipp Melanchthon *Loci communes*-ét (közös helyek), és Ulrich Zwinglinek „Az igaz és helytelen vallásról” szóló művét. Feltelezhetjük, hogy ismerte Johannes Oekolampadius és Martin Butzer írásait is. Ehhez járul már az első kiadásban a patrisztikai és skolasztikus irodalom figyelemre méltó ismertetése és feldolgozása. Mindent összevéve már az első változat tükrözi szerzője magas szellemi színvonalát és teológiai képzettsége széles skáláját. A leendő reformátor alapelvei már ekkorra kialakultak. Valódi újdonságokból, talán a predestináció tanításának részletes kibontakoztatása kivételével, a későbbi Kálvin teológiában alig érezhető valami.

1539-ben Kálvin átdolgozta és kibővítette az *Institutiót*. Az anyag terjedelme háromszorosára növekedett, és az eredetileg hat fejezetből tizenhét fejezet lett. Az egykori kátéból teológusoknak és lelki érdeklődésű keresztyéneknek szóló tankönyv lett. Fáradhatatlanul folytatta Kálvin a Biblia, az egyházatyák és a reformátorok iratainak tanulmányozását. A közbeeső időben Pál Római levelét magyarázta, és teológiai felismeréseit bedolgozta az *Institutióba*. Ezzel Pál központi gondolatai – amelyek már döntő befolyást gyakoroltak Augustinusra és később a lutheri reformáció terjedésére is, a kálvini teológia feldolgozásában a református egyház lelki bázisának is részévé lettek. A mű reformatori tartalma a bűnbánatról, megigazulásról, eleve elrendelésről és gondviselésről szóló magyarázatokkal bővült. Új anyagként kapcsolódott még ezekhez „A keresztyén életéről” szóló híres fejezet is. A német reformációról szerzett személyes tapasztalatok és a Franciaországi viszonyok élesebbé teszik Kálvinnak az állam és egyház viszonyával kapcsolatos nézeteit.

Két évvel később ez az átdolgozás megjelent franciául is. A francia irodalomtörténet ezt a kiadást mesterműnek és a francia nyelvtörténet egyik csúcspontjának tartja. Ezzel Kálvin hazája egyházának a töle telhető legjobbat nyújtotta. Ebből a kiadásból kevés példány maradt fenn, mivel a szigorú inkvizíció a mű legtöbb példányát megsemmisítette.

Kálvin már 1543-ra ismét átdolgozta az *Institutiót*; ezt két évvel később követte a francia fordítás. A munka ismét bővült négy fejezettel. A bibliai és ókatolikus egyházjog alapos tárgyalásával egészíti ki művét. Kálvin ezzel azt az alapjában véve humanista tételt támasztja alá, amely szerint a reformáció az ősegyház formájának helyreállítása. Osztja azt a humanista nézetet is, hogy az ősegyházi teológia messze fölötte áll a skolasztika és mindenekelőtt az elmúló középkor teológiájának. Ez meghatározó szempont volt már a svájci reformáció kezdetén és a későbbiek folyamán tovább erősödött.

1550-ben Kálvin újabb három fejezettel bővítette munkáját. Ezt egy évvel később követte a francia fordítás. Aztán 9 évvel később az utolsó simításokat is elvégezte munkáján. A hatalmas anyagot négy könyvre, összesen 80 fejezetre osztotta. Az *Institúció* ebben az 1559-ben lezárt és 1560-ban francia nyelven is megjelent formában lett a kálvinizmus gerince. A reformátor biztos kézzel és nagy ügyességgel illesztette össze impozáns épületté a rendelkezésére álló köveket. Ezek közül a Szentírás szolgáltatta a legtöbbet. Több mint négyezer bibliai idézetet illesztett művébe alapvető, annak lényeges pontjain. Munkája csaknem teljes egészében tartalmazza az egyházatyákkal, reformátorokkal, Rómával és a reformáció balszárnyával folytatott diszkussziókat. Kálvin megpróbál bizonyos mértékig végérvényes választ adni minden irányban. Egy tudós teológus átfogó ismeretei, egy nagy író művészi nyelvezete és a befejezett reformatori tevékenység tapasztalatai adják ennek az utolsó kiadásnak azt a súlyát és jelentőségét, amelyet máig sem veszített el.

Az elhívatus

Kálvin, miután még ellenőrizte *Institúciója* első kiadását, elhagyta Bázelt és ismét felvéve a Charles d'Espeville álnevet, Észak-Itáliai utazásra indult. Az volt a célja, hogy látogatást tegyen Ferrara hercegnője, Estei Renáta udvarában. A hercegnő a reformáció korszakának kiemelkedő asszonyalakjai közé tartozott. XII. Lajos lánya volt, és I. Ferenc helyett ő lett volna Franciaország királynője, ha a száli örökösödési törvény nem zárta volna ki az asszonyokat a trónöröklésből Franciaországban. Így azonban apja halála után a Valois-Angoulême házra szállt a korona. Ennek ellenére, a francia trónnal való szoros kapcsolata miatt Renáta volt Európa egyik legkeresettebb hercegnője. A politikai körülményeknek megfelelően előbb a későbbi V. Károly császárnak, majd VIII. Henrik angol királynak, utóbb pedig a brandenburgi választófejedelem fiának jegyezték el, de aztán végül 17 éves korában Estei Herkuleshez, Ferrara hercegéhez adták feleségül. Így lett Renáta a hírhedt Lucrezia Borgia menyje, mivel a férje VI. Sándor pápa unokája volt. A kegyes és szerfelett elmés asszony jártas volt az ókori nyelvekben, a filozófiában és a költészetben. Udvarába hívta kora nagy gondolkodóit és Ferrarát az itáliai kultúra központjává tette.

A hercegnő által meghívott, itt időző vendégek között ott volt tehát az ifjú Kálvin is, aki ekkor találkozott egyébként Clément Marottal és Tiziannal, a híres festővel. A hercegnő azért kereste a Kálvinnal való kapcsolatot, mert mélységesen meg volt győződve a reformatori tanítás igazságáról. Soha sem tagadta meg reformatus hitét és emiatt hihetetlenül sokat kellett szenvednie.

Kálvin mindössze hat hétig vendégeskedett Ferrarában. Sürgősen el kellett hagynia Renáta udvarát, mivel ismételten üldözések fenyegették azokat, akik Clément Marot köré csoportosultak. Ferrarai tartózkodásának rövidsége ellenére gyakran folytatott beszélgetést a finom

lelkületű hercegnő és az ifjú Kálvin. Olyan kapcsolat jött létre köztük, amely egész életükben megmaradt. A Kálvin és Renáta közti levélváltások a mély hit és fennkölt kultúra ritka dokumentumai.

Aostán és a St. Bernard hágón keresztül Kálvin először Bázélbe tért vissza. Nem sokáig időzött azonban a Rajna-parti városban. Mivel ebben az időben egy királyi rendelet közkegyelmet ígért minden franciának, ha hat hónapon belül megtagadja református hitét, Kálvin kihasználta ezt a rövid időt és életében utoljára útra kelt Franciaországba. Párizsba utazott, hogy felkeresse barátait. Közülük többel már nem találkozhatott, hiszen a leghűségesebbek máglyán fejezték be életüket. Noyonban eladta még megmaradt földbirtokát. Amint ismét tudomására jutott, hogy keresik a hatóságok, elhatározta, hogy végérvényesen elhagyja hazáját. Húgával és öccsével Strasbourg felé indult. Úgy gondolta, hogy ott vagy Bázélben telepedik le és független íróként dolgozik tovább.

Mivel a határ északi részét lezárták a háborús zavargások miatt, Kálvinnak Strasbourg felé a Genfen keresztül vezető kerülőutat kellett választania. 1536-ban, egy júliusi estén érkezett meg a számára eddig ismeretlen Rhone-parti városba, megszállt egy vendégfogadóban, másnap pedig tovább akart utazni. Ezen az estén azonban olyan döntő fordulat történt az életében, aminek a historikus történelmi jelentőséget tulajdonít, és amit Kálvin Isten életébe való közvetlen és átalakító beavatkozásának tartott. Honfitársa Guillaume Farel volt az a személy, akit Isten arra választott ki, hogy ebben az órában a váltót átállítsa és Kálvint új pályára kényszerítse.

Mihelyt Farel meghallotta, hogy a menekülő Kálvin a városban tartózkodik, azonnal a szállására sietett. Minden előzmény nélkül, és tekintet nélkül Kálvin terveire, szándékaira és képességeire, ellentmondást nem tűrő módon megtiltotta, hogy tovább utazzon, és megparancsolta neki, hogy vállalja el ott, a helyszínen a reformátori munkát. Kálvin az igazságnak megfelelően azt válaszolta, hogy csupán átutazóban van, és már csak azért sem maradhat. Farel ezzel szemben ismertette vele a Genfben uralkodó körülményeket, és az átutazó vendég elé tárta egy evangéliumi gyülekezet építésének szükségességét. Az Institutio szerzője azonban nem érzett elhívást a gyakorlati munkára, és tudományos feladatai miatt is vonakodott attól, hogy itt maradjon Genfben. Meg volt győződve arról, hogy csak írószerszámmal a kezében lehet Isten eszközévé. Ekkor Farel felugrott és félelmetes átkot szórt honfitársa fejére: Isten átkozza meg tanulmányait, ha vonakodik e hívásnak engedelmeskedni. Ebből a rettenetes kifakadásból Kálvin Isten szavát hallotta ki: engedelmeskedett és ott maradt.

Ezt a genfi vendégfogadóban lejátszódó sajátságos és emlékezetes jelenetet Kálvin saját szemszögéből így ábrázolta: „Mindig arra törekedtem, hogy visszavonultan élhessek és ki is tartottam e szándékom mellett. Azonban Genfben nem annyira tanácsok és intelmek, hanem sokkal inkább Guillaume Farel rettenetes esküje tartott vissza, mintha maga Isten helyezte volna rám hatalmas kezét az égből. A rövidebb út ugyanis Strasbourgba, ahova vissza akartam vonulni, le volt zárva a háború miatt. Mivel gyorsan tovább akartam utazni, elhatároztam, hogy egy éjszakánál többet nem időzöm ebben a városban. Ennek a derék embernek (Farel) és Peter Viret tudós tanárnak a munkája nyomán röviddel ezelőtt kiűzték a pápistaságot e városból. Azonban a viszonyok még egyáltalán nem nyertek végérvényes formát és mélyreható és veszélyes pártszakadások keletkeztek. Mivel a gyűlöletes elpártolás közepette egy ismét a pápistákhoz állt személy (du Tillet) felfedezte jelenlétemet, gondoskodott is róla, hogy ez közhírré legyen. Ezt követően Farel, akit égő buzgóság emésztett az evangélium térnyeréséért, azonnal erőfeszítéseket tett, hogy visszatartson elutazásomtól. Amint megtudta, hogy magánjellegű tanulmányokat folytatok, s ezek miatt nem kötelezhetem el magamat, és amint belátta, hogy kéréssel nem jut eredményre, ilyen esküre ragadtatta magát: Isten átkozza meg azt a nyugalmat, amire törekedtem, ha ebben a nagy nyomorúságban vonakodom megadni azt a segítséget, amelyet kér tőlem. Ez a kijelentés úgy megrettentett, hogy nem folytattam tovább

megkezdett utazásomat. Azonban olyan félelem és bátortalanság lett úrrá rajtam, hogy képtelen voltam meghatározott és állandó állást vállalni” (Előszó a Zsoltárok könyve magyarázatához, CR 59,23-25).

„Mintha maga Isten helyezte volna rám hatalmas kezét az égből.” Így élte át Kálvin személyesen ezt az órát, amely elindította és meghatározta életművét. Így aztán az Úristen vezette egész további életét és alkotását is. Miután bebizonyosodott, hogy Isten érvényesítette vele szemben a maga akaratát, eggyé lett számára Isten parancsa és élete valósága. Tudta, hogy Isten helyezte rá a kezét, és ezért nem a maga ura többé. Így kellett végeznie saját vágyai és hajlamai ellenére azt a munkát, amelyet nem maga keresett magának, hanem amivel Isten bízta meg.

Franz I., König von Frankreich 1494—1547

Gemälde von Jean Clouet, Louvre

1. kép. I. Ferenc, Franciaország királya (1494-1547)

Renata von Frankreich, Herzogin von Ferrara 1510—1575

2. kép. Estei Renáta, Ferrara hercegnője (1510-1575)

Az első kibontakozás és vereség

Mostantól Kálvin sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott Genffel. A kis birodalmi város földrajzilag kedvező fekvésű volt francia, olasz, svájci és német területek metszéspontjában. Ez a helyzet a legkitűnőbb feltételeket biztosította e helységnek, hogy kiváló kereskedelmi központtá legyen, ugyanakkor azonban egy politikai viharzóna nem veszélytelen ütközőpontjává is lett Franciaország, Savoya és a Svájci Államszövetség között. Guillaume Farel és a mögötte álló berni tanácsosok pontosan tudták, hogy nincs alkalmasabb ennél a városnál, hogy a reformáció kapujává legyen Franciaország felé. Kálvin ezt a várost világméretű jelentőségű „ville internationale-vé” (nemzetközi város) formálta. Hogy a nemzetközi kapcsolatokban ez a város még ma is fontos központ, közvetve erre vezethető vissza. A Nemzetközi Vöröskereszt megalapítása és a Népszövetség Genfben való helyezése meggyőződéses kálvinisták munkája volt. Az Egyházak Világtanácsa és a Felekezeti Világszövetség központjának székhelyeként ma is utal a város reformátoruk ökumenikus széleslátókörűségére.

Reformátori áramlatok 1526 óta érték el a püspöki székvárost. Szembetűnő volt a politikai színezetük, amennyiben összekapcsolódtak a várost fenyegető Savoya és a Savoyával szövetségben álló hercegérsekkel szembeni ellenállással. Valóban reformátori mozgalom mégis csak a harmincas évek elején indult. 1532 nyarán Kálvin unokatestvére Olivétan titokban Genfben költözött, és elkezdett híveket toborozni az evangéliumnak. Őt követte Guillaume Farel, aki azonban viharos fellépése miatt csak néhány napot tölthetett a városban. Mégis ő gyújtotta meg azt a lángot, amely nem is aludt ki többé.

A vetés kikelt. A nagyhatalmú Bern elérte a genfi tanácsnál, hogy visszahívják Farelt, akinek nyilvános prédikálása után többé-kevésbé gyengülni kezdett a katolikus ellenállás. 1534 októberében a város megtagadta az engedelmisséget a püspöknek, és már a következő évben beszüntették a misézést is. Franciaország és Savoya megpróbált még egyszer beavatkozni, azonban a berniek azonnali közbelépése biztosította a reformáció megmaradását, és a város ezentúl viszonylagos függetlenségben fejlődhetett.

1535 ősztől Genfben katolikus kultusz gyakorlatilag egyáltalán nem működött, azonban még semmiféle evangéliumi vallásgyakorlat sem lépett a helyébe. Ellenben félelmetesen visszás állapotok uralkodtak az egyházi, egyéni és nyilvános élet területén egyaránt. A politikai cselzés folytatódott; ehhez társult a libertinizmus, különösen a polgárság felsőbb rétegeiben. A Kálvin Genfben érkezését megelőző években a városi tanács szigorú rendeletek sorával próbált rendet teremteni ebben a zűrzavarban, és eközben beavatkozott az egyház jogkörébe is. Amikor azután elűzték a püspököt, az egyházi hatalomban bekövetkezett üresedést kihasználva a tanács az egyházi vezetést is saját jogkörébe vonta, ami hatalmának váratlan megerősödését eredményezte. Az pedig, hogy a világi többség erősen kézben tartotta az egyházi ügyeket is, súlyos bonyodalmakhoz vezetett a Kálvin tervei szerinti reformáció kiépítése során.

Kálvin először lektorként lépett be Genf egyházi életébe. Farel elérte a tanácsnál, hogy legalább szerény fizetést kapjon, amit azonban hanyagságból hónapokig nem fizettek ki. A fennmaradt tanácsi jegyzőkönyv csupán arról tudósít, hogy „egy bizonyos franciát” (ille Gallus) lektorként alkalmaztak. Ez az ismeretlen ember, Kálvin azonnal munkához látott. Felmérve a helyzetet felismerte, hogy mindenekelőtt három dologra van szükség: egy hitvallásra, amely összefoglalja az evangéliumi hitet; egy katekizmusra a teljesen elhanyagolt közoktatás megújítására; és egy egyházi rendtartásra a gyülekezetépítés érdekében.

A legfontosabb rész az egyházi rendtartás volt, amelyet a prédikátor egyfajta memorandumként terjesztett a tanács elé. Ebben Kálvin kísérletet tett arra, hogy a gyülekezetet az úrvacsora ajándékának elsődleges figyelembevételével hozzák rendbe. Mivel Genfben az evangélium

hirdetése már biztosítva volt, a gyülekezetet a sákramentummal élés tekintetében is helyre kellett igazítani.

Kálvin négy dolgot tartott fontosnak: a gyülekezetnek, akárcsak a bibliának, gyakorolnia kell az egyházfegyelmet. Azután be kell vezetni a gyülekezetben a zsoltáreneklést, mint istentiszteleti imádságot. A harmadik követelmény a gyermekek hitben való nevelése. Végül a házassági jogot el kell választani az egyházjogtól és új rendtartást kell érvénybe léptetni. Ezen kívül javasolta Kálvin az úrvacsora vasárnaponkénti megünneplését, és a gyülekezeti tagok egységes hitvallástételét. Az egyházfegyelem felügyeletére újtestamentumi minta szerint véneket (presbitereket) kell alkalmazni. Az egyházfegyelem gyakorlása a gyülekezet dolga, ez nem a világi hatóságra tartozik. Ekkor fogalmazta meg Kálvin első ízben az egyház presbiteriális rendjének nagy következményekkel járó eszméjét, és valósította meg ezzel az állam és egyház hatáskörének elkülönítését. Mindenesetre csak kezdeményekben, mert ekkor Kálvin még meg volt győződve róla, hogy az államnak támogatnia kell az egyház építését. A felsőbb-ségnek abban is segítenie kell, hogy minden egyes gyülekezeti tag egységes hitvallásra kötelezze magát.

Az egyház reformjának 1537. január 16-án benyújtott javaslatát csak márciusban fogadta el a tanács, mindenesetre korlátozásokkal. A vasárnaponkénti úrvacsorát elutasította, helyette a sákramentum évenkénti négyszeri megünneplését rendelte el. Nem fogadta el az egyház presbiteri szervezeti szabályzatát sem. A legnagyobb nehézséget mégis a reformok gyakorlati megvalósítása okozta. Lélektanilag érhető volt a felsőbb néprétegeknek a fegyelmezési gyakorlattal szembeni ellenállása, amely mindenkre nézve érvényesítette a törvény előtti egyenlőséget és megszüntette a társadalmi előjogokat.

A fegyelmezési gyakorlatot támadó ellenzék azért tudott hatékonyan fellépni, mert képviselői többséget szereztek az 1538. évi tanács választáson. Mondhatni, leküzdhetetlen ellenállást fejtettek ki a gyülekezet hitvallásra kötelezésének szándékával szemben is. Szó sincs arról, hogy ekkorra Genfnek már minden polgára meggyőződéses evangéliumi keresztyén lett volna. Kálvin abban a törekvésében, hogy a reformációt a lehető leggyorsabban végrehajtsa a város felekezeti viszonyaira való tekintettel nagyot csalódott. Kieleződött a helyzet a tanács ama fenyegetőzése következtében, miszerint minden olyan polgárt megfosztanak jogaitól, aki kivonja magát a vallástétel kötelezettsége alól. Ezzel szemben Kálvin sokkal inkább a lelki rendezettségre helyezte a hangsúlyt. Csak azokat akarta volna az úrvacsora evangéliumi szentségében részesíteni, akik evangéliumi hitvallást tettek. Ezt azonban a tanács megtiltotta neki. Az ezután következő harcban, amely az egyház és állam teljes szétválasztásáért kezdődött, Kálvin egyelőre kudarcot vallott.

A tanácsnak az a végzése, hogy senkit sem lehet eltiltani az úrasztalától, a Berntől való politikai függőség következménye volt, ahol a zürichi reformáció teológiai mintáját követve nem engedték, hogy egyházfegyelmezési eszközként alkalmazzák az úrvacsorát. Ehhez járult még a berni kormányzatnak az a törekvése is, hogy a liturgia és az egyházi szokások Genfben is mindenben feleljenek meg a saját egyházában uralkodó államegyházi gyakorlatnak. Ez azt is jelentette, hogy a genfi egyházat semmiféle fegyelmező jogkör nem illette meg saját ügyében. 1538. március 11-én a nagytanács egyhangúan állást foglalt abban, hogy az egyház szerkezeti felépítését teljesen a berni minta szerint valósítják meg. Ez Kálvin számára elfogadhatatlan volt, főleg azért, mert a tanács feltétlen engedelmisséget követelt a lelkészekről.

A vak Coraud lelkész elsőnek tiltakozott ez ellen, és ezért börtönbe csukták. Ezt sem Kálvin sem Farel nem tűrte szó nélkül. Lelkészársuk letartóztatása elleni bátor tiltakozásukra válaszul a tanács eltiltotta őket a prédikálástól. Ezt Kálvin úgy tekintette, hogy köteles ellenállni. Senki sem tilthatja meg azt, amit Isten bízott rá, az evangélium hirdetését. A hatósági tilalom ellenére húsvét vasárnapján Kálvin felment a Szent Péter templom szószékére, prédikált,

ugyanakkor kinyilvánította, hogy képtelen arra, hogy úrvacsoráztassa a gyülekezetet. A sákramentum mellőzését azzal indokolta, hogy az nem a gyülekezetre kényszerített berni ceremónia miatt, hanem a városban uralkodó rendkívül feszült légkör miatt történt. A prédikátorok és a tanács közti nézeteltérés természetesen nem maradhatott titokban, emiatt zavargásokra, tumultuózus jelenetekre sőt, lövöldözésre is sor került. A tanács úgy fogadta Kálvin és Farel részéről az úrvacsoraszta mellőzését, hogy az ismét meg nem engedhető és önkényes, jogtalan szembehelyezkedés a felsőbbbséggel, mivel a tanács fenntartotta magának a jogot, hogy eldöntse: mikor lehet a sákramentumot kiszolgáltatni, és kit kell tőle eltiltani. Ezen kívül a lelkészek a prédikálási tilalmat is megszegték.

Közvetlenül az istentisztelet után összeült a kistanács, húsvét hétfőn a nagytanács, kedden pedig a népgyűlés. Tartva a várható zavargásoktól, a börtönbüntetéstől eltekintettek. Ehelyett a nagytanács többségi határozattal arra kötelezte a három engedetlen lelkipásztort, hogy hetvenkét órán belül hagyják el a várost. A következő napon, 1538. április 25-én Kálvin elűzött és száműzött emberként hagyta el a várost. Huszonkét hónapig tartózkodott Genfben. Az egyház és állam közti alapvető nézeteltérés miatt kellett távoznia, amiben Kálvin nem engedhetett volna anélkül, hogy hűtlen ne lett volna reformátori megbízatásához. Ezért veresége a győzelem ígérését hordozta magában.

Strasbourggi tanulóévek

Miközben Farel Neuchâtelben, Coraud pedig Orbeban talált új feladatot magának, Kálvin azt tervezte, hogy Bázelen telepedik le magántudósként. Simon Grynäus professzor házában szíves fogadtatásra talált. Visszavonulása azonban nem sokáig tartott. Vonakodva bár, de engedett annak a sürgető hívásnak, hogy Strasbourgba menjen lelkipásztornak. „Krisztus kiváló szolgálója, Martin Butzer, erőszakkal kényszerített új szolgálati helyemre, hasonló esküvessel, mint egykor Farel Genfben” (Előszó a Zsoltárok könyve magyarázatához). A francia menekült gyülekezet lelkipásztorként 1538. szeptember 8-án tartotta első prédikációját a strasbourggi Szent Miklós templomban.

Ezzel kezdődött az elűzött reformátor itteni, három évig tartó meggazdagító fejlődése. A kis gyülekezetben végzett szolgálatok mellett maradt elegendő ideje szeretett tanulmányaira és irodalmi tevékenységeire is. Csekély fizetése megóvta a nagyobb nélkülözéstől. A genfihez képest lényegesen kellemesebb légkör megerősítette abban a tervében, hogy itt találja meg életfeladatát. 1539. július 29-én vásárolta meg a strasbourggi polgárjogot. A menekült gyülekezet különleges helyzete lehetővé tette, hogy a gyülekezetépítésben reformátori kísérleteket végezzen. Hetente négyszer prédikált, havonta osztott úrvacsorát és gyakorolta az egyházfegyelmet olyan keretek között, amilyeneket a városi viszonyok lehetővé tettek. Az istentiszteleti rendet lényegében a Strasbourgban érvényben levő reformációs liturgia szerint alakította, kiegészítve azt a zsoltárénekléssel, amit már Genfben is megkövetelt. A gyülekezetépítés további gyakorlati eleme volt a katolikus gyónás felváltása a lelkésszel folytatott személyes beszélgetéssel. Elsősorban az úrvacsorázóknak kellett felkeresniük lelkészüket, hogy, amint Kálvin ekkortájt Farelt tudósította: „a tudatlanok jobban felkészüljenek, akiknek intésre van szükségük, dorgálásban részesüljenek és a kísértések közt és nyugtalanságban élők vigasztalást nyerjenek.”

Kálvin ebben az összefüggésben hangsúlyozta, hogy a gyónás intézményéről csak abban az esetben mondhat le, ha annak helyét átveszi az ilyenfajta lelkigondozói beszélgetés. Kálvin talán legfontosabb strasbourggi öröksége az egyház gyakorlati formálása tekintetében Martin Butzer tanításának átvétele volt az egyházi tisztségekről, amiről később még fogunk beszélni. A genfi egyház későbbi formálódása tekintetében egyébként is szólni kell Butzer Kálvinra

gyakorolt mélyreható befolyásáról. Jóllehet a reformátor elméleti-teológiai gondolatait az Institutióban rendszerezett formába öntötte, az egyház gyakorlati építése terén igen kevés tapasztalatot szerzett. Genfi veresége is nyilvánvalóvá tette előtte, hogy ezen a téren még tanulnia kell. Így tehát szerencsés fejlemény volt, hogy a nálánál tizenhét évvel idősebb strasbourgi reformátor személyében Kálvin az egyházi gyakorlatban tapasztalt mesterre talált. Kálvin Butzerhez való viszonyát azonban soha sem jellemezte szolgai függőség. Inkább azt lehet mondani, hogy zseniális módon folytatta azt, amit tőle tanult.

Ezek az évek tudományos szempontból is igen gyümölcsözőek voltak Kálvin életében. Strasbourghban tervezték és valósították meg az egyetemes népoktatás eszméjét a reformáció folyamán először. Az oktatás lépcsőzetesen épült fel az alapvetéstől kezdődően, megkoronázása pedig a filozófiai és teológiai kurzus volt. A Johannes Sturm és Martin Butzer alapította híres főiskolán különös vonzerőt jelentettek Kálvinnak a János evangéliumáról és a két Korinthusi levélről szóló teológiai előadásai. Emellett kiadta a Római levélhez írt kommentárját és ezzel bibliamagyarázatok hosszú sorát nyitotta meg. Az újból átdolgozott Institutio és annak francia kiadása is ebben az időben jelent meg. Strasbourgi tartózkodása vége felé jelentetett meg egy kis értekezést az úrvacsoráról franciául. Már itt önálló, Luther és Zwingli nézetei között elhelyezkedő álláspontot képvisel e sokat vitatott tantétel vonatkozásában. Végül meg kell említeni még a Zsoltáros könyvecskét is, amelyet Clément Marot költeményei felhasználásával, saját fordításában és új dallamokkal adott ki.

Ellenkezik Kálvin felfogásával családi ügyeiről beszélni. Sokat már csak azért sem lehet ezekről a dolgokról tudni, mert önvallomásai e tekintetben nagyon szűkszavúak. Személye műve mögött háttérbe szorul. Mégis, említést kell tenni Kálvin házasságkötéséről, amelyre a strasbourgi években került sor. Kálvin azt várta feleségétől, hogy „legyen szerény, szolgálatkész, nem rosszindulatú, takarékos és törődjön egészségemmel.” Ezeket a tulajdonságokat találta meg egy általa megtérített újrakeresztelkedő özvegyében. Kálvin a Lüttichből származó vallon Idelette de Buren-nel 1540. augusztus 10-én kötött házasságot. Az esketést az erre az alkalomra ide siető jó barát, Guillaume Farel végezte. Az a kevés, amit Kálvin nyilatkozataiból házasságáról tudhatunk, feleségével való mély és erős összetartozásba enged betekintést.

Nem jutott osztályrészükül hosszantartó boldogság. 1549. március 29-én Idelette Kálvin meghalt. A reformátor emiatt kimondhatatlanul szenvedett. Még évekkel később is ír leveleiben arról a sebről, amit ez a veszteség okozott. 1542. július 28-án született Jaques nevű fiúk, aki négy hétig sem élt. Amint sokkal később egyik hitvitán ellenfelei közül az egyik személyes durvaságra vetemedve Kálvin szemére vetette, hogy még csak egy fia sincsen, a reformátor prófétai szavakkal válaszolt: „Fiaim? Megtalálhatók az egész világon!”

Miközben Kálvin Strasbourghban tartózkodott, a Német Birodalomban V. Károly császár újból kísérletet tett a hitbeli egység helyreállítására. Ismét találkoztak a két vallásfelekezet képviselői. A legfontosabb hitvitákon Frankfurtban 1539 tavaszán és Hagenauban 1540 júniusában Kálvin megfigyelőként vett részt és mindenekelőtt Butzernek a franciaországi protestantizmus helyzetének könnyítéséért kifejtett fáradozásait támogatta.

Az 1540 novemberében tartott wormsi felekezetközi kollokviumon az események sajátos láncolata révén a lüneburgi herceg megbízottjaként vett részt. Így Kálvin közvetlenül szembe-sült a német reformáció problémáival. Személyes tapasztalatokat szerzett a politikai tényezők és ellenfelek erőpróbájáról. Ezen túl egyéni nézőpontjai alapján részt vett a tárgyalásokban is. Mint a második nemzedék fiatal szóvivője, sokkal realisztikusabban, mint idősebb kollégái, abból indult ki, hogy a Rómával való szakítás már megtörtént, és ezért az egységre törekvő Butzer és a békére hajló Melanchthon alaptalan reményei szertefoszlottak. Természetesen nagy hévvel támogatta fáradozásait, a tárgyalások során azonban nem volt olyan engedékeny, mint azok, mivel élesebb tekintete régen felismerte, hogy a keresztyénségben szakadás

történt. Kálvin politikailag ebben a vitában arra törekedett, hogy a német fejedelmek I. Ferencsel kössenek szövetséget V. Károly ellen. Navarrai Margit testvére nevében köszönetet mondott Kálvinnak ezért a fáradozásért.

Az országgyűlésen 1541 áprilisában újabb vitára került sor Regensburgban. Melanchthon kifejezetten igényelte Kálvin jelenlétét „a tudósok közti hírneve miatt”. Kálvin Strasbourg szabad birodalmi város hivatalos küldötteként jelent meg, borúlátó hangulatban. A viszonyok felmérése alapján józan értékelése helyesnek bizonyult. Hitbeli dolgokban Regensburgban egy lépést sem tettek előre és Kálvin ezt az állapotot kritikailag ítélte meg az általa kiadott „Actes de la journée impériale tenue en la Cité de Regenspourg” (Okmányok a Regensburg városában, császári vezetéssel történt napi tárgyalásokról) című művében.

A németek közti tevékenységének legfontosabb eseménye az volt, hogy barátságot kötött Philipp Melanchthonnal, akit személyesen is jól megismert a hitvitán. Ettől kezdve a legnagyobb megbecsülést tanúsította Németország tanítója (Præceptor Germaniae) iránt. 1543-ban Melanchthonnak ajánlotta „A szabad akaratról” szóló értekezését, három évvel később pedig franciául kiadta Melanchthon híres Loci communes-ét. Kálvin ugyanakkor nem minden kritika nélkül tekintett a német reformáció egyházára. Hiányolta az egyházfegyelmet és helytelenítette az istentisztelet lutheri formáját, amely szerinte nem volt eléggé evangéliumi. Legsúlyosabb fenntartással azonban a német egyházaknak a társadalom szerkezetével kapcsolatos szociális szemlélete iránt viseltetett. Helytelenítette a politikai hatalom túlsúlyát is a hitbeli döntések és az egyházi rendtartás területén. E tárgyi nézetkülönbségek ellenére mély és tartós barátság kapcsolta össze Melanchthonnal, Butzerrel és Johannes a Lasko reformátorokkal és sokakkal másokkal is.

Luther és Kálvin soha sem találkozott egymással. Nemcsak egyéniségük jellemében mutatkozott sok eltérés, de nagy volt köztük a korkülönbség is. Csak néhány latin nyelvű írásukból ismerték, és kölcsönösen becsülték is egymást. A strasbourgi évek alatt a genfi állapotok alapvetően megváltoztak. 1539 tavaszán a választás után megfogalmazott rendeletek a várost azzal fenyegették, hogy egészen Bern alárendeltségébe kerül. A kálvinista egyházértelmezést ellenzők, akiket a kálvinisták „artikulánusoknak”, a népnyelv pedig „articsókáknak” nevezett, megpróbálták Genfben a berni minta szerint állam-egyházat létrehozni. Ezekkel a törvény-cikkekkel, vagyis a Payer-szerződés kiegészítésével, amely 1536-ban Genf viszonylagos önállóságát biztosította, az artikulánusok tehetetlenségéből vagy könnyelműségéből olyan engedményeket tettek, amelyek felérték a birodalmi város Bernnek való kiárulásával. Amint ezt a város lakói megtudták, magasra csaptak az indulatok. Kálvin követői, akiket Farel keresztneve szerint „guillerministák-nak” neveztek, Ami Perrin vezetésével meg tudták akadályozni, hogy a nagytanács ratifikálja ezeket a törvénycikkelyeket. Az azokat aláíró küldötteknek menekülniük kellett.

A „berni párt” elvesztette hitelét a nép előtt, és egyre több „guillerministát” választottak a tanácsba. 1540 augusztusában elmenekültek az elűzött reformátorok helyére beállított prédikátorok. Ehhez járult még, hogy Bern ragaszkodott a törvénycikk jóváhagyásához és háborúval fenyegetőzött. A politikai és lelki vezetőitől megfosztott város, amelyben a politikai és egyházi élet, a szegény- és beteggondozás valamint a közoktatás ügye is egyre jobban hanyatlani kezdett, nem tudott ebben a fenyegetett állapotban más megoldást találni, mint hogy hívják vissza azt az embert, Kálvint, akit korábban ők üztek el. Már 1540. október 20-án Strasbourgba utazott az első küldöttség, hogy kifejezzék ilyen irányú kérésüket.

A politikai zűrzavart egy további esemény is kísérte, amely Kálvin Genfben való visszatérését nem kevésbé döntően ösztönözte. A lesújtó állapotok, amik Kálvin elűzése után bekövetkeztek, magától értetődően csábították a katolikus pártot, hogy kísérletet tegyen a város újbóli katolizálására.

Ennek a próbálkozásnak az előjátéka volt a tudós és humanista képzettségű Jacob Sadolet carpentrasei bíboros írásának megérkezése, aki azt követelte Genf polgáraitól, hogy térjenek vissza a régi egyház kebelébe. Az írás ügyes és mértéktartó volt, a tanbeli különbségeket háttérben hagyva, erős szavakat csak akkor használt, amikor Kálvint és Farel a szegény genfi polgárok félrevezetőinek minősítette. A levelet átadták a tanácsnak, amely annak átvételét udvariasan és előzékenyen elismerte, azonban hónapokig tanácskozott azon, hogy mit és hogyan válaszoljanak rá.

Mintha a felhők közül pottyant volna le Kálvin Sadoletnek adott válasza, amint az első latinul és franciául nyomtatott példányok megérkeztek a városba. Ezeket azonnal szétkapkodták, majd újból kiadták. Sadolet írása ugyanis időközben Genfből Bernbe is eljutott, és a berni kormányzat kérte fel Kálvint válaszirat megfogalmazására. Kálvin Sadolet bíborosnak írt válasza a reformátori teológia kis mesterműve, és joggal sorolják a szerző leghíresebb iratai közé. Luther is olvasta és el volt ragadtatva tőle. A reformátor határozottan, alapos bizonyítékokkal alátámasztva, keményen cáfolta ellenfelét, elegáns és választékos formában válaszolva a bíboros érveire. Ez az irat a „reformáció szükséges voltának tökéletes igazolása. A kiüresedett, névleges egyház helyén egy tömbben jelenik meg itt az evangéliumi egyház megküzdött és személyesen megharcolt látomása, amelynek révén az egyház egy évezred távolából nyújt testvérkezet az ókeresztyén egyháznak, hogy tőle várja igazolását és eligazítását” (Günter Gloede).

Kálvin Sadoletnek adott válasza bombaként csapódott be Genfben. A reformáció ellenfelei elnémultak és a város fokozott igyekezettel készítette elő Kálvin visszatérését. Az elűzöttet azonban nem volt könnyű meggyőzni; Kálvin rossz tapasztalatokat szerzett Genfben. Heinrich Bullinger, Peter Viret és Guillaume Farel, Zürich és Bazel városi tanácsa, a genfi tanácsa pedig szüntelenül minden elképzelhetőt megtett, hogy Kálvint visszatérésre készítse Genfben. A döntő lökést, mint 1536-ban, most is Guillaume Farel adta meg, karizmatikus fellépésével. „Kimondhatatlan kényszerrel gyakorolnak rám dörgeid és villámaid” – írja Kálvin barátjának. 1541. szeptember 13-án a reformátor újból megérkezett Genfben.

FORMÁLÓDÁS

Építés és küzdelem

Amikor Kálvin három év elteltével először újból felment a Szent Péter templom szószékére, az összesereglett nép arra számított, hogy következik a száműzött nagy leszámolója. Ez azonban a legnagyobb csodálkozásukra elmaradt. Ehelyett a prédikátor a Bibliának ugyanattól a helyétől folytatta az igehirdetést, amelynél 1538 húsvét vasárnapján megállt, mintha közben mi sem történt volna. Személyes ügyeit teljesen alárendelte Isten Igéje hirdetésének, ami a feladata volt. Nem hallgatott a radikális „guillerministákra” sem, akik szívesen bosszút álltak volna és azt várták a visszatérőtől, hogy kedvük szerint befolyásolja majd a város zaklatott hangulatát.

Ehelyett rengeteg munka várt rá, mindenekelőtt az egyházi élet rendbehozatala. Kálvin visszatérésekor kikötötte, hogy az egyház rendjét úgy formálhassa, ahogy Isten Igéje szerint helyesnek tartja. Haladéktalanul munkához is látott a reformátor egy tanácsi bizottság segítségével. Húsz nap alatt elkészült a tervezet, amit azonban még a politikai hatóságoknak is jóvá kellett hagyniuk. Ezt meg is tették, nem csekély változtatásokkal.

Az „Ordonances ecclesiastiques”-t (egyházi rendtartás) 1541. november 20-án ünnepélyesen felolvasták, és közfelkiáltással elfogadták a Szent Péter templomban. Ez a rendtartás egészen biztosan nem az volt minden részletében, amit Kálvin tanított és akart, mivel az állami hatalom érezhető súlya miatt sok helyen engedményeket kellett tennie, azonban lényegét tekintve a reformátor zseniális munkájára vall. Húsz évvel később azután elkészítette kibővített és végérvényes formáját. Jóllehet, ez csupán Genf számára volt kötelező, igen hamar sok más egyháznak is mintául szolgált. Nem csak az egész világon létező református egyházak szilárd formáját teremtette meg, hanem presbiteriális és zsinati elemei mélyrehatóan befolyásolták a nyugati világban a demokratikus társadalmi és állami berendezkedés fejlődését is.

E rendtartás gondolata, mint Kálvin esetében oly gyakran megtörtént, eredetileg nem tőle származott. Közvetlen előképe Martin Butzer egyházi rendtartása, amit Strasbourgban ismert meg. Az Ordonances ecclésiastiques középpontjában a négy tisztségről szóló tanítás áll. Alapjául az a teológiai gondolat szolgál, hogy az egyház, mint Krisztus teste, lelki szervezet, ahogy Kálvin az Institúcióban mondja: „Ilyen formán minden választott Krisztussal van összekapcsolódva, így mindnyájan egy főtől függenek, hogy egy testté is együtt növekedjenek. Azok váltak valóban eggyé, akik Isten egyazon Lelke által élnek egymással.” A szervezetet átfogó Lélek gondoskodik annak egységéről, de sokszínűségéről is. Az egységet a Lélek úgy szavatolja, hogy a szervezet minden tagját megkülönböztetés nélkül betölti. A test sokszínűsége az eltérő szolgálatokból következik, amelyekkel az egységes tagok vannak megbízva a szervezeten belül.

Porträt Calvins
von einem unbekannten Meister. Boijmans Museum Rotterdam

3. kép. Kálvin portréja. Ismeretlen mester festménye.

(2)

26

Ezt a teológiai felismerést próbálta Kálvin Genfben Egyházi Rendtartásában megvalósítani. A gyülekezet minden hívő egyetemes papságaként jön létre, amelyet egyedül Isten Igéje és Lelke irányít. Egysége erre épül. Azonban a test tagozódása igényli a külső rendet is, amit Kálvin az Újtestamentum mintája szerint meghatározott szolgálatok révén alakított ki. A gyülekezetben négy tisztség működik: a lelkipásztoroké, tanítóké (doktoroké), a presbitereké és a diakónusoké. Rájuk van bízva az egyház földi vezetése. A tisztségek betöltői nem állnak a gyülekezet fölött, hanem Krisztus testének lelki egysége delegálja azokat a sajátos szolgálatokat, amik ilyen módon a „Szentlélek szervei”. A gyülekezet azzal, hogy megbízza őket a szolgálatokkal, megvallja, hogy a Lélek vezetése szerint él.

Ez volt Kálvin elgondolása. A genfi gyakorlat azonban másként festett. A tanács több területen fenntartotta magának az intézkedés jogát, így a lelkipásztorok kinevezése tekintetében is. A lelkipásztorok csak javaslatot tehettek a választásra. Először 1561-ben sikerült Kálvinnak elérnie, hogy a jelölteket legalább bemutassák a gyülekezetnek. A tanács elutasította az egyházi felszentelés kézrátétellel történő újszövetségi szertartását is, mivel úgymond, az a vallásgyakorlatban a varázslással kapcsolatos megnyilvánulásokhoz vezethet. Ehelyett a megválasztott lelkipásztoroknak a tanács előtt kellett esküt tenniük: hogy Isten Igéjét félelem és embereknek való tetszeni vágyás nélkül, Isten dicsőségére és Isten népe hasznára akarják hirdetni, hogy a tanács és a város hasznát és megbecsülését elősegítik, és a város törvényeit és rendeleteit megtartják, és azokat magukra nézve kötelezőnek ismerik el. Kálvin megpróbálta az esküformához hozzácsatolni a következő záradékot: „ameddig azt szolgálatom megengedi, azaz úgy, hogy nem korlátozódhat ama szabadságunk, amelyre szükségünk van, hogy az ígét Isten parancsa szerint hirdethessük, és azt tehessük, amire tisztünk kötelez”.

A tanítóké a második tisztség. Ezt azok a tanárok és professzorok viselik, akik a lelkészeket képezik. Őket is a tanács nevezte ki. E hivatal gyakorlását iskolai rendtartással szabályozták, ami 1559-ben a híres akadémia megalapításához vezetett.

A harmadik tisztség a vénké (presbiterek) volt. Ez a tiszt a kálvini egyházalkotmány legfontosabb ismertető jele, mert a vénekről, az újtestamentumi presbiterek megfelelőjéről kapta a református egyház neve és alkotmánya jelzőjét: presbiteri. Azonban pontosan ez a tisztség okozta Genfben a legtöbb nehézséget és keltette Kálvinnak az elképzelhető legrosszabb hírét. A presbitériumra ruházták a gyülekezet fölötti felügyeletet és az egyházfegyelem gyakorlását. E téren messze eltávolodott egymástól az elmélet és a gyakorlat.

Kálvin szerint a fegyelmezés az Újtestamentum példája alapján lelki hatalomgyakorlás, ami a gyülekezetben kizárólag az Ige hirdetése és a sákramentumi jegyek kiszolgáltatása eszközével történik. „Ennek gyakorlásakor mindenekelőtt két dolgot kell tekintetbe venni: először ezt a lelki hatalmat teljesen és egészen el kell választani a kard felsőbbbséget megillető jogától, és másodsor, hogy annak gyakorlása nem egyesek belátása szerint, hanem csakis törvényes gyűlés által történhet. Ezt elegendő erőszak és tettelegesség alkalmazása nélkül, Isten Igéje hatalmával gyakorolni” (Inst. IV,11,5).

A Mindenható szavának fegyelmező ereje sohasem egyesek kezébe van letéve, legyen az illető püspök vagy lelkipásztor, mivel ők ezzel zsarnoki módon visszaélhetnek, hanem a fegyelmezés mindenkor a gyülekezet egészének tevékenysége. Ez érvényes mindenekelőtt az egyházfegyelmezés legvégső eszközére, a kiközösítésre: „Visszataszítók lennének Krisztus és apostolai rendelkezései az egyház rendje iránt és méltányosság vonatkozásában, ha az ítélethozatalra való jogosultság egy ember vállait terhelné, aki saját megítélése szerint rendelhetné el a kiközösítést. Itt azt a mértékadó formát kell szem előtt tartani, hogy a fegyelmezési jogot a vénk tanácsa és a nép gyülekezete közösen gyakorolja; ez a zsarnoksággal szembeni orvosság.” Az egyházfegyelem Kálvin számára a lelkigondozás sajátos formája volt, amit az egész gyülekezetnek az egész gyülekezet érdekében kellett gyakorolnia.

A genfi gyakorlatban azonban másként alakultak a dolgok. Szó sem lehetett a lelki és világi hatalom szétválasztásáról, amint azt Kálvin az Institutióban igényelte. A presbitériumot Genfben nem a gyülekezet választotta és iktatta be, hanem a tanács. Ebből következőleg a tanács csak saját soraiból választott presbitereket: az a polgár, aki nem volt tagja a tanácsnak, nem lehetett gyülekezeti előjáró sem. Csupán 1555-ben bővítették ki a választhatóság jogát.

Az elnöki tisztelet mindig az egyik polgármester töltötte be, aki 1560-ig állandóan jogarával a kezében vezette az üléseket. Ezen a módon Genf vallási és közösségi életét majdnem teljesen a polgári hatóságok felügyelete alá vonták. Kálvin sem tudta megakadályozni, hogy ezzel együtt a gyülekezetet illető jogszolgáltatások is az állami hatóságok illetékességébe kerüljenek. Bár a reformátor akarata ebben a tekintetben nem érvényesült, ami Genfben a gyakran kifogásolt körülményekhez vezetett, ezt a rendet sokan mégis helytelenül, „teokratikus diktatúra”-nak nevezik. Kétségtelen, hogy a konzisztórium (egyháztanács) munkamódszere a polgároknak a mi fogalmaink szerint elviselhetetlen ellenőrzéséhez és olykor nevetséges intézkedésekhez is vezetett. Ez azért történhetett meg, mert a reformátor nem védekezett eléggé, vagy nem tudott védekezni az állami joghatóságokkal szemben. Mivel a genfi konzisztórium többé-kevésbé politikai hatóság volt, a lelki elemet, ami elválaszthatatlan az egyházfegyelemtől, olyan szervre ruházták, amely kriminalisztikai ravaszsággal és állami hatalommal volt felfegyverezve. Kálvin maga is tudta ezt, hiába folytatott szenvedélyes és szívós küzdelmet a konzisztórium állami gyámkodásából való kiszabadításáért, ezt a harcot teljesen és egészen elveszítette.

Kálvin mindenesetre, mint már 1538-ban is, egy vonatkozásban engedetlen maradt az állammal szemben: abban, hogy kit enged úrvacsorával élni, és kit nem. Jó példát szolgáltat erre egy esemény, amely jellemzi egyúttal Kálvinnak az egyház államtól való szabadságáért végzett küzdelmét is. Philibert Berthelier, egy tekintélyes genfi polgárcsalád fia meglehetősen kicsapongó életmódot folytatott. A konzisztórium fenyegetéseit elviselhetetlennek tartotta. S mivel ezeket nem vette figyelembe, eltöltötték az úrvacsorától.

Mivel 1553-ban Kálvin ellenfelei még mindig többségben voltak a városi tanácsban, sikerült az egyház döntését kijátszania és a tanácstól engedélyt szereznie a sákramentummal való éléshez. A reformátor a gyülekezet lelki hatáskörébe való ilyen beavatkozást nem tudta elfogadni. Azonban a tanács ragaszkodott saját döntéséhez, „figyelembe nem véve azokat az indokokat és ellenvetéseket, amelyeket Kálvin úr ezekkel szemben felhozott”, amint azt a jegyzőkönyv közli. Kálvin elhatározta, hogy szembeszegül a tanáccsal.

Igehirdetés után kifejezetten azzal a szándékkal lépett az úrasztalához, hogy megtagadja Bertheliertől az úrvacsorát. Bethelier azonban nem jelent meg. A tanács ugyanis el akarta kerülni a kellemetlenséget, ezért titokban figyelmeztette a férfit, hogy önként mondjon le a részvételtől. Jóllehet Kálvin győzött, délután, amint újból a szószéken állt, kijelentette: „Meg kell mondanom, nem tudom, nem ez-e az utolsó prédikációm, amelyet Genfben tartok; nem mintha önként akarnék eltávozni, de ha olyan dologra kényszerítenek, amit Isten nem engedett meg, azt nem teljesíthetem.” Az 1538. évi eseményekkel ellentétben ekkor Kálvin meg tudta védeni az egyház függetlenségét az állami túlkapással szemben. Sok kritikus éppen ezt a magatartást nevezi „teokratikus diktatúra”-nak. Azonban mindenképpen méltányosabb a Jézus Krisztus gyülekezetének ajándékozott szabadság megőrzéséről és bizonyításáról beszélni.

Az egyház életrendjéhez tartozik, mint negyedik tisztség a diakónusoké. A diakónusok akkoriban még nem voltak a konzisztórium tagjai, azonban a tanács őket is ugyanúgy tagjai sorából jelölte ki, mint a presbitereket. Kettős feladatuk volt. Egyrészt az egyházi adományok szegények, rászorultak és betegek közötti elosztására kellett felügyelniük, másrészt az ő dolguk volt a kórházak, szegény- és árvaházak, valamint az átutazó szegények számára való menedékházak és járványkórházak igazgatása is. Az árvaházban egy tanítót alkalmaztak, ezen

kívül az Egyházi Rendtartás két államilag fenntartott orvosi állást is létesített a szegények közötti munkára. A genfi diakonátus intézménye elsőrendű társadalmi tett volt. A betegek, rászorultak és szegények tervszerű gondozása csakhamar szükségtelenné tette a koldulást, amit ezt követően büntettek is. Az Egyházi Rendtartás a keresztségre és az úrvacsorára, a házasságkötésre és a temetésre vonatkozó utasításokkal, a betegek és a foglyok látogatásának elrendelésével zárult.

Amit Kálvin az Egyházi Rendtartással is el akart érni, vagyis az egyház államtól való elválasztását, az egyáltalán nem, vagy csak részben sikerült. Nem tudta az egyház függetlenségét érvényesíteni a politikai hatalommal szemben a választásban, rendtartásban és alkotmányban. Ez azonban nem csak az 1555-ig többségében Kálvin ellenes beállítottságú tanács magatartásának, hanem a konzisztórium tevékenységének is volt a következménye, amely számos fegyelmi vétség ügyében együttműködött az állami hatóságokkal. A legvitatottabb kérdés továbbra is újra meg újra a kiközösítés kérdése volt. A tanács eredetileg magának akarta fenntartani a sákramentumtól való eltiltás jogát, úgy, hogy a konzisztórium dolga csak annyi legyen, hogy a határozatot helybenhagyja.

Kálvin ezzel szemben a végsőkig védelmezte a gyülekezet kiközösítési jogát, jóllehet, ő maga soha egyetlen kiközösítési határozatot sem mondott ki. E jogkör védelmezése eredményezte 1538-ban Genfből való elűzését, 1553-ban pedig Kálvin és a tanács közti kemény összeütközés lett a következménye. Azonban Kálvin is hozzájárult ahhoz, hogy a legsúlyosabb egyházfegyelmi eseteket a tanács elé terjesszék, további intézkedések céljából. A jogkörök ilyen tisztázatlan szétválasztása, amit pedig Kálvin az Institutióban elméletileg kiválóan megalapozott, Genfben évekig kellemetlen súrlódásokhoz vezetett.

A genfi viszonyok jogos kritikája mellett sem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az Egyházi Rendtartásban páratlan formáló erő rejlik. Bevezetésével a kálvinista protestantizmus két fontos döntése valósult meg.

Először: ezzel a középkori egyház sákramentumon alapuló szerkezete, – ami a papok és világiak közötti különbségben jutott kifejezésre, a tanítóknak, a presbitereknek és a diakónusoknak az egyház vezetésébe bevonása révén – a gyakorlatban megszűnt.

Másodszor: az egyházi alkotmány lelki alap gondolata az állam-egyház szétválasztását készítette elő. Szó sincs arról, hogy Kálvin szigorú egyházszervezetével az egyház állam fölötti uralmára törekedett és Genfben ezt részlegesen meg is valósította volna, amikor megvédte az egyházközség kiközösítési jogát a politikai hatóságokkal szemben. Való igaz, hogy a tisztségekkel kapcsolatos tanításának gyakorlati megvalósításával annyira megerősítette a gyülekezet önállóságát, hogy az nélkülözhetette az állam védelmét. Ez volt a külső feltétele annak, hogy Franciaországban és Hollandiában a kálvinista gyülekezetek, amelyeknek ezekben az országokban evangélium-ellenes felsőbbbséggel kellett szembenézniük, az állam nélkül, sőt, az államhatalom ellenére is fennmaradhassanak.

Az Egyházi Rendtartást követően Kálvin írt egy katekizmust is, hogy ezzel megtegye az első lépést a teljesen elhanyagolt közoktatás újjáépítése érdekében. Ezt a munkát a szerző saját vallomása szerint alig tenyérnyi széles papírszeletekre írta, amelyeken még meg sem száradt a tinta, máris kikapkodták a kezéből, hogy vigyék a nyomdába. A megjelent tankönyv lényegesen különbözik az 1537-es kátétól. Teológiai felépítésében és pedagógiai módszerében a reformátor egyedülálló munkája, ha nem is vetekedik a Heidelbergi Kátéval vagy Luther Kis Kátéjával. Mégis, e világos, laikusoknak szóló dogmatika alapján tanították a Bibliát olvasni és megérteni különösen a francia gyülekezetekben.

A gyülekezeti élet további építésére 1542-ben jelentették meg a Genfi Istentiszteleti Rendtartást, amelyet mint Ágendát (szertartáskönyvet) Kálvin állított össze, de lényegében nem ő

fogalmazta. Bizonyossággal csak a kereszteleési formula származik tőle, amelyet még Strasbourgban vázolt fel. Egyes részek Farel-től valók. A zsoltár-éneklés bevezetésével és egyébként csodálatra méltó egyszerűségével ez az agenda a református egyház istentiszteleti életét a mai napig meghatározza. Az úrvacsora havonkénti megünneplését, amit Kálvin már Strasbourgban gyakorolt és Genf számára is előírányozott, a tanács újból megtagadta, és úrvacsorai alkalmak számát évi négy istentiszteleti alkalomra korlátozta.

A következő években Kálvinnak olyan teológiai írásai is megjelentek gyors egymásutánban, amelyek nem csak a genfi gyülekezet épülését szolgálták. Ezek között található az a vitairat, amely a párizsi Sorbonne-n „Huszonnyolc hittétel a keresztyénség számára” címmel kiadott írás cáfolata, amellyel Kálvin tevékenyen beavatkozott a franciaországi hitvitába és amivel Théodore de Bèze véleménye szerint nevetségessé tette a sorbonnei tantételeket. Ide tartozik az ugyanebben az évben, 1543-ban megjelent csípős és mulattató „Könyvecske az ereklék felkutatásáról és összegyűjtéséről” is, amelyben a reformátor Lutherhez hasonlóan, aki „Rajnai új hírlapjában” tette ugyanezt, az elfajzott ereklyeimádást veszi célba humorral teljes iróniával. Vitairatai közül a legjelentősebb ebből az időből az „Acta Synodi Tridentinae cum Antidoto” (A Tridenti Zsinat eredményei ellenméreggel), amely 1547-ben jelent meg. Ebben alapos teológiai megítélés és cáfolat tárgyává teszi a Tridenti Zsinat első hét ülészakának határozatait.

Azonban Kálvin nem szorítkozott csak arra, hogy irodalmilag igazolja a reformáció szükségességét és jogosultságát s megvédje azt a római egyházzal szemben, hanem igyekezett figyelemmel kísérni annak előrehaladását is, és előmozdítani, hogy szerepet kapjon a politikai döntésekben. A német hitvitákban való részvétele következtében megismerte, milyen zűrzavaros a vallás és a birodalmi politika viszonya.

A negyvenes években folytatott intenzív levelezésében nem csak a német reformáció viszonyosságai tükröződnek, hanem az is, hogy személyesen is szívén viselte annak sorsát. Megpróbálta Hermann, wiedi érsek reformációs kísérleteit Melanchthon és Butzer révén befolyásolni. Szüntelenül egységre buzdította a schmalkaldeni szövetség tagjait és óvta őket a császár álnok politikájától. Melanchthonnal megtárgyalta azokat a követelményeket és lehetőségeket, amelyek lehetővé tették, hogy az 1554. évi speyeri országgyűlésen az evangélium ügyét hatékonyan képviselhessék. Amikor itt a császár törököktől és a franciáktól szorongatva kéréseik jóindulatú elintézését helyezte kilátásba a protestánsoknak, egy hitvédelmi irattal – „Megjegyzések III. Pál pápa V. Károlyhoz írott leveléhez” – Kálvin is nyilvánosan beavatkozott a tanácskozásba. A pápa egy brévében szigorúan elítélte a császári engedményeket, Kálvin viszont nyomatékosan kifejtette írásában egy császári vezetéssel történő semleges zsinat összehívásának fontosságát. Ez után a hitvédelmi irat után Kálvin azonnal megjelentetett egy másik iratot is, amelyben arra szólította fel a császárt és a birodalmi rendeket, hogy tekintsék legsürgősebb feladatuknak a reformáció végrehajtását.

Az „Alázatos figyelmeztetés a speyeri országgyűlés alkalmával a legyőzhetetlen V. Károly császárhoz, a főméltóságú fejedelmekhez és a többi rendekhez” című irat még 1543-ban megjelent. Ez a reformáció részletesen és kitűnően megírt igazolása volt, amellyel Kálvin nagy elismerést aratott. A német lutheránusok valóban nem is kívánhattak volna ügyüknek jobb ügyvédet.

Azonban a császár zavartalanul járta a saját útját. Az országgyűlés bezárását követően, majd miután a protestánsok segítették a császár Franciaország elleni hadjáratát, Kálvin kétségbeesett az evangélikus birodalmi rendek ilyenfajta politikai magatartása miatt. Ezt követően pontosan az következett be, amit a német hitviták kezdete óta sejtett. 1545 márciusában elkezdődött a Tridenti Zsinat, ahol igazolást nyert Kálvin véleménye, hogy tudniillik a ke-

resztyénség már kettévált. Egy évvel később, miután a császárnak alkalma nyílt a franciák és törökök elleni támadásra, elkezdődött a schmalkaldeni háború.

Az ellenségeskedések megkezdése után a reformátor azonnal svájci körutazásra indult, hogy legalább itt vegye rá az evangéliumi rendeket közös ellenállási front kialakítására. Kálvin a háború folyamán és különösen annak kimenetele láttán kimondhatatlanul szenvedett; azonban mélységes hitével erősítette, vigasztalta és bátorította a megfenyegetetteket és elűzötteket.

Amint aztán látta, hogy az evangéliumi Németország nagyobbik részének legalább ideiglenesen látszólag meg kellett hajolnia a császár hatalmi érdekei előtt, ismét tollat fogott és hozzálátott, hogy az 1549-ből való „Interim Adultero-Germanum” (A germánok ideiglenes házasságtörése) című iratával újra megvédelmezze a megalázott német lutheránusságot. Szolgálatát azonban nem hálálták meg. Az iratot a szélsőséges lutheránusok csakhamar újra kinyomtatták, de kihagyták belőle, illetve megváltoztatták a sákramentumokkal kapcsolatos tanítást azzal az indokkal, hogy itt súlyos eretnekségről van szó, amit tilos terjeszteni. Így lett ez az utolsó írás, amellyel Kálvin támogatta a német lutheránusság törekvéseit. Mélységes sajnálatára itt is új front nyílt ellene. Felfoghatatlan volt számára, hogy jóllehet, Luther tanítványának tartotta magát, Melanchthonnal pedig bensőséges barátságot kötött, és a lutheránus egyház fő hitvallását, az Augsburgi Confessiót, akárcsak a Wittenbergi Concordiát (megegyeztetést) jó lelkiismerettel aláírta, ez a szakadás bekövetkezett.

Azért sikerült nem csak fegyverszünetet, hanem tartós békét is kötnie, és pedig egy olyan fronton, ahol ezt legkevésbé feltételezhette: megtörtént a teológiai kibékülés a zwingliánizmussal. Kálvin Zwingliről kinyilvánított rosszalló véleményei szöges ellentétben álltak a német reformátorról elhangzott korlátlan elismeréseivel. Ezért Zürichhel sokkal kevesebb esély volt a kölcsönös megértésre, mint Wittenberggel. Kálvin törekvései azonban ebben a tekintetben mégis elérték céljukat. 1544 augusztusában Luther „Rövid hitvallás a szent sákramentumról Schwenkfelddel és a svájciakkal szemben” című művével mért utolsó csapást a zwingliánizmus úrvacsorata ellen, és ezzel a marburgi hitvita 1528-ban nem túl szorosra font köteléke ismét szétszakadt. Ez az összeütközés elősegítette Svájcban annak az ökumenikus szükségszerűségnek a felismerését, hogy meg kell menteni az evangéliumi egységből azt, ami még menthető.

Mivel az egyházat megosztó harc állandóan a sákramentumokról adott megfogalmazások miatt tört ki, itt kellett teológiai megegyezésre jutni. Ez a megfontolás vezetett kiterjedt levelezéshez e témáról Kálvin és Bullinger között, aki Zwingli utódja lett Zürichben. Miután kifejtették álláspontjukat, és kölcsönösen közeledtek egymáshoz, Kálvin 1549 májusában Zürichbe utazott. Ez volt az ötödik alkalom, hogy Zwingli városában időzött. Kevesebb, mint kétórai személyes beszélgetés megegyezéshez vezetett a zwingliánus reformációval. Ennek az eredménye volt a keletkezési helyéről „Consensus Tigurinus”-nak (tigurinok megállapodása; Zürichi Egyezmény) nevezett megállapodás az úrvacsoratanról, amelynek a szövege a református egyház egyik, történelmileg legfontosabb hitvallásos irata lett. A Consensus Tigurinus akadályozta meg ugyanis a zwingliánizmus és a kálvini teológia és egyház fenyegető szétválását, és megteremtette egy közös tan- és egyházfejlődés előfeltételét.

Szíves fogadtatásra talált az egyezmény Svájcban, Franciaországban, Angliában és Melanchthon részéről is. Ugyanakkor a német lutheranizmussal megszakadt fonalat nem tudták újból összekötni, ami azután ismét heves „úrvacsoratan-harc” okozójává lett. A Consensus Tigurinus mégis a reformátor egyik legnagyobb ökumenikus tette marad, mert ennek megvalósulásáért teológiai nézeteiből néhányat fel is kellett áldoznia. Kálvinnak a teológiai kérdésekben egyébként nemigen megmutatkozó kompromisszumkészsége itt a reformáció történetében egészen ritka, tartós egységet eredményezett.

Emellett Kálvinnak városában, Genfben a legkeményebb ellenállással kellett megküzdenie. Az 1553-ig terjedő éveket a reformátor kétségbeesett fáradozásai jellemzik annak érdekében, hogy az erkölcstelen várost Isten gyülekezetévé tegye. Az ellenzék, amelynek ellenállása fáradozása nyomán még csak növekedett, állandó vitákra kényszerítette, amelyek nyomán életműve folytonosan ki volt téve annak a veszélynek, hogy megsemmisül. Ráadásul nem csak arról volt szó, hogy az előkelő családok megpróbálták lerázni magukról a konzisztórium kellemetlen felügyeletét, hanem mindenféle politikai praktikákról is.

Ami Perrin polgármester a guillermisták egykori és a kálvinistákkal szemben álló ellenzék későbbi vezetője, és Kálvin barátja Lorenz Maigret titokban, de egymástól függetlenül Franciaországban kerestek segítséget a császár esetleges támadása ellen. Amikor ez köz tudottá lett, kölcsönösen ámulással vádolták egymást, párthíveik pedig egymást múlták felül a kölcsönös vádaskodásban. A gyanakvó berniek, akik befolyásuk érdekében minden kapcsolatot igyekeztek megakadályozni Genf és Franciaország között, inkább hittek a polgármesternek, mint Maigretnek. Kálvin kiállt barátja mellett, azonban ebben a politikai helyzetben az emberek természetesen inkább egy francia menekülttel szemben tanúsítottak bizalmatlanságot, mint egy őslakos genfi családdal szemben.

Genfben ezek után szabályszerű ellenzéki párt alakult Kálvin ellen, amelynek tagsága Perrin polgármester vezetésével elsősorban a régi genfi családokból került ki. Természetesen szerepet játszott ebben a francia idegennel szembeni nemzetiségi elfogultság is, aki rá akarta nyomni a bélyegét a városra, de akinek még csak polgárjoga sem volt. Perrin polgármesternek, aki a Favre családba házasodott és elsőszámú párthívének, Philibert Bertheliernak sikerült Kálvint fokozatosan olyan emberként megbélyegezni, aki a város érdekeivel szemben a francia emigránsokkal szövetkezik.

A neuralgikus pont, újra és újra az erkölcsi fegyelmezés ügye volt, ami kiváltotta a természeti emberszív ellenállását. Ezt tetézte a berni állam-egyház példája, ami arra ösztönözte a világi hatóságokat, hogy beleavatkozzanak a gyülekezet ügyeibe. Hogy miként álltak a dolgok Genfben, azt Kálvin Farelhez írt, 1548. szeptember 8-án kelt levelében egy példával így szemlélteti: „A tanács az ünnepélyesen megkötött házasságot (Lorenz Maigretét) semmisnek jelentette ki, és mindkét felet feljogosította, hogy mással kössön házasságot. Az ok a házasságok meglehetősen távoli rokonsága. Maigret megboldogult felesége és a lány anyja tudniillik unokatestvérek voltak. Megkérdeztem, milyen jogon enged meg ilyesmit a tanács magának, és erről az egész dologról komoly beszédet tartottam a városházán. Mégsem értem el vele semmit. Sőt, még rendre is utasítottak, mert úgymond, erőszakosan léptem fel Maigret mellett. Ámde sok egyébbel együtt ezt is le kell nyelni.”

Így Kálvin helyzete Genfben ebben az évben egyre nehezebb lett. A régi Genf megpróbált ellenszegülni a reformátor megalkuvást nem ismerő jellemének. A tanács politikai cselszövésekkel és nyilvános zaklatásokkal szegült szembe Kálvin szigorú kérlelhetetlenségével, és fokozatosan olyan légkört teremtett, hogy a reformáció műve összeomlásától lehetett tartani. Az Ameaux, Gruet, Perrin, Favre, Sept, Berthelier családok számos hírhedt „egyházfegyelmi esete” azért szült rossz vért, mert szociális kiváltságaikat szegezték szembe az isteni törvényekkel. Így aztán ezekről a kérdésekről egyre kérlelhetlenebbé váló vitákat folytattak. Találó Paul Wernel szabadelvű teológus vélekedése: „A konfliktust az okozta, hogy Kálvin mind felfelé, mind legjobb barátaival szemben, és lefelé is ugyanazokat a követelményeket képviselte, és Isten nevében semmiképpen sem tűrt meg kétféle jogot.”

Amikor Perrin kiváltságos politikai méltóságára való hivatkozással vonakodott attól, hogy megjelenjen a konzisztórium előtt, Kálvin levelet írt neki, amelyben így foglalta össze álláspontját: „Hogy miért nem jelent meg, nem tudom. De azt akarom, hogy tudja: mi nem használhatunk sem különböző súlyokat, sem pedig nem egyenlően mérő mérleget. Ha a világi

jog mindenkire egyenlőképpen érvényes, akkor Isten egyházában végképp nem tűrhető semmiféle egyenlőtlenség. Hogy ki vagyok, azt Ön tudja, legalább is tudnia kellene: olyan ember, aki menyeyi Urának a jogát annyira a szívében viseli, hogy ennek a jognak a leglelkiismeretesebb alkalmazásától egyetlen ember kedvéért sem hagyja magát eltéríteni. Igen különös lenne, ha úgy ítélnék meg, hogy Ön a mindenkire nézve kötelező jogrend alól fel van mentve” (Levél 1546 áprilisából).

Kálvin és a vagyonos előkelő polgári családok közötti bizalom egyre inkább apadt. Kicsinyes zaklatásokkal nehezítették meg a reformátor életét. Művei megjelentetése érdekében komplikált eljárást kellett lebonyolítania a nyomtatási engedélyért, amit esetenként hivatalosan fontoskodó módon késleltettek vagy meg is akadályoztak. Az utcán kifütyülték, és egyes szülők gyermekei a háta mögött azt kiabálták: „Káin, Káin”, ami nevének gyűlölködő parodizálása volt. Kálvin azonban nem hagyta magát megfélemlíteni. Szívósan és eltökélten végezte feladatát, a gyülekezet építését. Ami bűn volt, azt bűnnek nevezte. Rendíthetetlenül folytatta művét, miközben ő maga egyre inkább tönkrement. Lausannebe írta barátjának 1547. december 17-én: „A gonoszság annyira általánosan elharapódzott, hogy alig remélem már, hogy az egyház valaha is rendezett állapotba kerül, legalábbis az én szolgálatom révén. Hidd el, összetört ember vagyok, ha Isten ki nem nyújtja felém a kezét.”

Az 1553-ig terjedő évek voltak élete legtragikusabb és legküzdelmesebb esztendei. A francia menekülteknek, akik természetesen Kálvin párhívei voltak, megtiltották a fegyverviselést. Bertheliers klikkje éjszakánként végigvonult az utcákon és Kálvin háza előtt zsoltárdallamokra írt tisztességtelen szövegeket énekelt. A konzisztórium fegyelmezési intézkedéseitől már nem félt senki. A tanács, amelyben Perrin ellenpártja még mindig többségben volt, nem avatkozott bele a dolgokba vagy még támogatta is azokat. Ebben a helyzetben mondta Kálvin egy alkalommal: „Ha azt mondanám délből, hogy világos van, ők azt mondanák: ez nem igaz.”

Ráadásul a reformátor kétes helyzete tanviták miatt is kiéleződött. Az első viszonylag ártalmatlan vitában Kálvinnak sikerült Sebastian Castellioval szemben felülkerekednie. Castellio is a franciaországi humanista reformmozgalomból érkezett és reformatori felfogása miatt kellett menekülnie hazájából. Strasbourgból Kálvin barátja és lakótársa volt, és 1541-ben a latin iskola rektorának hívták meg Genfbe. Kiemelkedő képességű humanista és kitűnő pedagógus volt, nem volt azonban mentes a kötekedésre való hajlamtól és becsvágytól. 1543-ban a lelkészi szolgálatba való felvételért folyamodott. Kálvinnak bizonyos kételyei voltak Castellio teológiájának erőteljes humanista jellege miatt, azonkívül, mert nyilvánosan kritizálta az ószövetségi kánont, és Jézus pokolra alászállásáról is sajátos felfogást képviselt. Castellio megsértődött és Lausanneba távozott, egyébként Kálvin ajánlólevelével ellátva, amelyben a reformátor igazolta, hogy Castellio szabad akaratából mondott le a gimnázium rektori tisztségéről: „Ebben a tevékenységben olyan magas szintű teljesítményt nyújtott, hogy méltónak tartottuk őt az Ige szolgálatára. Nem azért nem vettük fel, mert ennek életének valamilyen szégyenfoltja lenne, vagy mert valamely sarkalatos hittételről istentelenül tanítana, hanem egyedül kizárólag azon okból, amit kifejtettünk.”

Nem sokkal ezután Castellio ismét Genfbe érkezett, ahol egy bibliaóra alkalmával elvesztette önuralmát és heves szidalmakkal támadta Kálvint a gyülekezet előtt. Ekkor a tanács közbelépett és prédikáció-tilalommal büntette Castelliót, aki ilyen büntetéssel sújtva elhagyta a várost és Bazelbe költözött, ahol aztán a görög nyelv professzora lett. Természetesen ezzel az ügy még nem fejeződött be, mivel Castellio most irodalmi és teológiai harcot kezdeményezett Kálvin ellen, ami a következő években elvi vitává fejlődött.

A második vita, amelybe Kálvint belevonták, ugyancsak e a probléma körül folyt. Ezúttal Hieronymus Bolsec, az egykori karmelita szerzetes támadta meg nyilvánosan 1551-ben

Kálvin predestinációs tanát. Jóllehet kinyilvánította, hogy egyébként azonos véleményen van Kálvinnal, a bibliaórákat a reformátor elleni személyes támadásra használta. Kijelentette, hogy minden lekipásztor hazug ember, és azt tanácsolta a gyülekezetnek, hogy ne hagyják magukat félrevezetni olyan csalók által, amilyen Kálvin is. Mivel itt személyes rágalmazásról volt szó, a felsőbbség közbelépett és Bolsecet őrizetbe vették. Ezt hosszadalmas eljárás követte, amelyben mindkét fél kifejtette érveit szóban és írásban is. Ez Kálvin ellenfeleinek kiváló alkalmat kínált, hogy megingassák a reformátor helyzetét. Habár a per Bolsec Genf felségterületéről való kiutasításával végződött, ez az ítélet nem jelentett győzelmet Kálvin számára. Az egykori karmelita Franciaországba költözött, visszatért a római egyházba, s 1557-ben félelmetes bosszút állt egy olyan Kálvin életrajzzal, amelyben iszonyatosan torzképet rajzolt a reformátor alakjáról, és ezzel évszázadokra kihatóan nagy befolyást gyakorolt Kálvin történelmi megítélésére.

A Bolsec ügy Kálvin helyzetét ezen túlmenően is tovább rontotta. Az egykori karmelita városszerte elterjedt rágalmaival Kálvin ellenfelei ügyesen kihasználták a maguk javára. Most már nem csak a konzisztórium vele szembeni intézkedései terhelődtek a reformátorra, és nem csak a külföldi elleni politikai cselszövés és nemzetieskedő gyűlölködés, hanem az is, hogy a nagy teológus eddig kifogástalan tekintélyét is rossz hírbe keverték. Ebben a kevésbé ígéretes helyzetben pedig ráadásul egy olyan esemény idézte elő a kálvini életmű legsúlyosabb krízisét, amelyet az utókor Kálvin élete legsötétebb foltjának nevez: a Szentháromság-tagadó Michael Servet kivégzése.

Keveset segít itt az a tény, hogy a 16. században a hitbeli ügyekben való türelmesség ismeretlen volt. Az pedig még kevésbé szolgált Kálvin mentségére, hogy maga Hironymos Bolsec mondta Servetről, hogy: „ez hitvány és méltatlan volt arra, hogy emberek között éljen, és én is azt kívánnám, hogy a hozzá hasonlókat irtsák ki, és teljesen tisztítsák meg az egyházat az ilyen férgekétől.” Servetnek magának is az volt a meggyőződése, hogy az eretneknek ki kell végezni, természetesen önmagát nem sorolta ezek közé. Hogy azonban az evangélium újra felismert igazságának fáklyája a reformáció máglyáját, még ha csak ezt az egyet is, meg tudta gyújtani, ez a református örökség súlyos traumája marad. A pert kísérő események – bár eléggé képtelenül hangzik – mindenestre hozzá járultak ahhoz, hogy Genfben Kálvin javára fordítsák a közhangulatot és ezzel biztosították a reformátor művét és végleges győzelmét.

Michael Servet

A Servet ügy már nem is annyira történelem, mint inkább paradigma. Ehhez járul, hogy a róla elterjedt vélemények, elképzelések, hamisítások, védőbeszéd, türelmi programok és ehhez hasonlóak miatt a történésznek nehéz a tulajdonképpeni tényállást kideríteni. Ha ez mégis sikerül, akkor pedig olyan tényekkel találja szembe magát, amelyek nem támasztják alá, hogy itt a 16. század valamilyen rendkívüli eseményéről lenne szó.

Ebben az időben egy német birodalmi város világi bíróságának ítélete egy tanait vissza nem vonó eretnek kivégzéséről, „V. Károly Büntető Törvénykönyvének” 106. törvénycikkelye szerint, semmi rendkívülit nem jelent annak a sok ezer embernek az ítéletével összehasonlítva, akiket az inkvizíció máglyáin végeztek ki, és hitükért hasonlóképpen kínhalállal haltak meg Itáliában, Franciaországban, Hollandiában és Angliában. Ki ismeri a nevüket? Ki ismeri az újrakeresztelkedők nevét, akiket Zwingli Zürichben vízbe fojtatott, és akiket a lutheránus hatóságok végeztek ki a Szász Választófejedelemségben és máshol?

Servet nevét azonban mindenki ismeri. Mi ennek az oka? Bizonyára az a megmagyarázhatatlan körülmény, hogy a történelemnek valamilyen példára van szüksége, hogy egy eszme érvényesüljön. Servet nevére a hitbeli ügyekben tanúsítandó tolerancia eszméje lobbant

lánggra, később pedig, különösen Nyugat-Európában a szabad vallásgyakorlás jogáé. Így Servet élete feláldozásával felbecsülhetetlen szolgálatot tett az utókornak. Ami ezen túl felejtethetlenné teszi a nevét, az a körülmény, hogy ezt az áldozatot Genfben kellett meghoznia, Kálvin szeme láttára és helyeslésével.

Ha nem sikerült volna Servetnek a viennei börtönből megszöknie, valószínűleg csak egy lenne az inkvizíció megszámlálhatatlan és névtelen áldozata közül, akikre alig gondol már valaki is. Albert Rilliet mondta: „Az az utólagos felháborodás, amelyet ez a kivégzés kiváltott, olyan elismerés, ami a reformáció szellemének adózik. Servet úgy halt meg, hogy ez által egy ügy képviselőjévé és egy alapelv mártírjává lett.” Ez semmiképpen nem igazolása annak, ami Genfben történt, hanem csak kísérlet annak indoklására, hogy az utókor emlékezetében a hitükért meghalt vértanúk névtelen tömegéből miért éppen Michael Servet neve maradt fenn.

Servet spanyol származású volt. Születésének pontos dátuma ismeretlen, mivel az erre vonatkozó adatok ellentmondóak. Apja arra a balga gondolatra jutott, hogy kasztráltassa a fiát, ami egyéniségét kétség kívül állhatatlanná tette, és túlzott önbizalmat eredményezett. A teológia és a csillagászat mellett orvostudománnyal foglalkozott, és Európában először ő bizonyította be a vér tüdőn keresztül való keringését.

Teológiai munkássága keretében mindenekelőtt a hagyományos dogmatika, különösen a Szentháromság-tan kritikájával foglalkozott. A viennei püspök házi orvosaként Franciaországban, ahol látszatra jó katolikusként viselkedett, titokban írt egy könyvet, amely nem egyéb, mint a katolikus és a reformátori alaptanok rágalmozása. A Szentháromságot háromfejű szörnyszülöttnek nevezte, a gyermekkeresztséget „átkozott utálatosságnak és a Szentlélek meggyilkolásának”; további polémiája kiterjedt az örökletes bűnről szóló egyházi tanításra, a református megigazulástanra, valamint a katolikus és református egyház további alapvető tanításaira. Ezen kívül csatolt vitairata mellé függelékként még harminc levelet, amelyeket Kálvinhoz intézett, és amelyekkel annak tanait támadta. Az egész művet a szerző nevének megjelölése nélkül, 1553-ban, Restitutio Christianismi („A keresztyénség helyreállítása”) címmel jelentették meg, a címadást tekintve is kétség kívül Kálvin Institutiójával („A keresztyén vallás rendszere”) szemben. Mivel Servet munkáját annak végén M.S.V. kezdőbetűkkel jelölte meg, nem volt nehéz felfedezni a szerző kilétét.

5. kép. Michael Servet

De Trie ezért Kálvinhoz fordult, hogy megkaphassa Servetnek a reformátorhoz intézett leveleit. Kálvin vonakodott ettől, mindenekelőtt azzal az indoklással, hogy: „Kötelességem az eretnecség ellen inkább tanításokkal küzdeni, mint ilyen eszközökkel.” Azonban de Trie, amint erről maga tudósít, nem tágitott: „Sürgettem őt és közöltem vele, hogy könnyelműséget tanúsítana velem szemben, ha nem segítene, úgy hogy végül is mégis engedett.” Jóllehet ez az anyag nem titkos dokumentáció, mint gyakran állítják, hiszen csak levelekről van szó, amelyeket már maga Servet is megjelentetett művében, a „Restitutio”-ban, Kálvin mégis lelkiismerete ellen cselekedett azzal, hogy ezeket bizonyítékként kiszolgáltatta a bírónak.

A reformátornak ezt a hibáját nem menti az sem, hogy Servet évek óta bosszantotta dühödt támadásaival, és hogy célja elsősorban az volt, hogy a lyoniak de Trie és Genf elleni támadásainak élet elvegye. Kálvin nem adhatta volna át a leveleket de Trienek, mert tudnia kellett, hogy azok terhelőek Servetre nézve. Servet a biztos máglyahalál elől elmenekült Franciaországból. Lelke furcsa és érthetetlen elvakultságában éppen Genfben menekült. A perben való későbbi magatartása alapján feltételezhető, hogy egy esetleges hirtelen fordulat kicsikarása révén Kálvin helyét akarta elfoglalni, és hogy pontosan ezzel a céllal érkezett Genfben. Tudta, hogy Kálvin állása ebben az időben hajszálon függött. Hogy volt-e szándékában összeesküvést szítani, azt pontosan nem lehet megállapítani. Nem tudjuk, hogy vajon csak a Kálvinnal szembefordult ellenzék erejét akarta-e józanul kipuhatolni, vagy esetleg túlzott érvényesülési vágyában a Kálvin feletti biztos győzelemről ábrándozott? Mindazáltal még 1553. szeptember 22-én is ezt írta a börtönből a tanácsnak: „Mint varázslót, mivel ő az, kell őt (Kálvint) nem csak elítélni, hanem ki is irtani, és városából elűzni, javait pedig nekem átadni, mint kárpótást, mivel a magamét az ő bűne miatt vesztettem el.”

Augusztus 13-án Servetet a Magdolna templomban, ahol meghallgatta Kálvin prédikációját, felismerték és később letartóztatták. Ebben a perben, ellentétben a korábban Franciaországban tanúsított magatartásával, már semmit sem tagadott. Ehelyett kihívó hangot használt és elérte, hogy Philibert Bertheliert is meghallgassák, néhány más emberrel együtt. Kálvint szólították fel, hogy állítsa össze a teológiai vádpontokat, aki azonban a bíróság előtt tartott szóbeli vitáig nem vehetett részt a perben. A vádat Rigot főállamügyész képviselte – Kálvin egyik elszánt ellenfele és az ellenzéki párt tagja –, aki a vádlott ellen a harminc vizsgálati pont között igazságtalan vádpontokat is felsorolt, mint például zsidó származás, féktelen életmód és az ifjúság tévútra vezetése. A tanács attól sem riadt vissza, hogy kikérje Viennéből a Servetet terhelő anyagot. Ezt azonban a római inkvizíció elutasította és azt követelte, hogy szolgáltatassák ki neki az eretneket. Amint ezt Servet meghallotta, könnyezve kérte, hogy Genfben maradjon. Túlzottan reménykedett ugyanis Berthelierben, akinek a befolyását azonban túlbecsülte.

Egy további, ezúttal teológiailag elhibázott döntéssel Servet egyetértett, azzal a javaslattal, hogy tanairól szerezzenek be szakvéleményt a többi egyháztól. Ebben minden svájci egyház közreműködött és követelte az eretnek elítélését, a berniek kifejezetten a tűzhalált. Hogy ebben az esetben a Bolsec-perrel ellentétben a többi egyház szakvéleménye egyhangú volt, bizonyos mértékben jogilag előkészítette a genfiek ítélethozatalát. A városban érvényben lévő birodalmi jog alapján a kistanács 1553. október 26-án Michael Servetet megégetés általi halálra ítélte.

Az ítélet meghozatalában nem csak dogmatikai nézetei voltak irányadók, hanem Servet azon állítása is, hogy az ember nem követhet el bűnt húsz éves kora előtt. Ebből a tanács az ifjúságra gyakorolt veszedelmes és veszélyes befolyásra következtetett. Kálvin ezt az ítéletet, akárcsak a többi egyház képviselői, helyeselte, azonban személyisége egész súlyát latba vetette a tanácsnál, hogy a kivégzést az enyhébb jellegű lefejezéssel hajtsák végre. Ezt a követelését azonban nem sikerült érvényre juttatnia. Október 27-én Servet szerencsétlen körülmények láncolata folyományaként különösen kegyetlen kínhalált halt. Azon a helyen, ahol

megégették, ma emlékmű áll, amelyen ez a felirat olvasható: „Mi, nagy reformátorunknak, Kálvinnak hűséges és hálás utódai, akik azonban elítélünk egy tévedést, amely az ő évszázadának tévedése volt, és akik a reformáció és az evangélium igazi szellemében elszántan kiállunk a lelkiismeret szabadsága mellett, állítottuk ezt az engesztelő emlékművet 1903. október 27-én.”

Az ítéletet nem csak a svájci, hanem a német egyházak is helyben hagyták. Philipp Melanchthon ezt írta Kálvinnak: „Hálát adok Isten Fiának, aki ebben a harcban döntést hozott. Adósod az egyház, és mindenkor az is marad. Kijelentem, hogy hatóságokat helyesen járt el, amikor ezt az istenkáromlót szabályos bírósági ítélet alapján kivégezte.” A katolikus inkvizíció, kárpótlásul az elmaradt látványosságért már korábban máglyát rakatott, amelyen megégették Servet arcképét és könyveit.

Egy bosszúállója mégis támadt a Servetnek: Sebastian Castellio. Ezt az alkalmat tartotta alkalmasnak arra, hogy szabad teret adjon Kálvin ellen rég óta felgyülemlett ellenérzéseinek. Martin Bellius álnéven 1554-ben Bázelen kiadott egy iratot az eretnekek erőszakos üldözéséről. Ez kiragadott idézeteket tartalmaz, Kálvin műveiből is, amelyek a hitbeli különbözőségeket illetően óvnak az erőszak alkalmazásától. Bármennyire fogyatékos is azonban ez az összeállítás, a történésznek meg kell állapítania, hogy Castellio ezzel a könyvvel a hitbeli dolgokban szükséges tolerancia előharcosainak egyikévé lett. Ezzel az eszmével kétség kívül megelőzte korát. A kálvinizmuson belül később a holland arminianusok is alátámasztották Castellio érveit, akik szakítva a teokratikus elvekkel, kivívták hitbeli szabadságukat. Ebben a történelmi fejlődésben, amely nem csak Castelliótól, hanem magától Kálvintól is származik, érzékelhető egy késői engesztelés a serveti áldozat miatt.

Amikor a per kezdetén úgy látszott, hogy az Servet javára fog eldőlni, ami az antikálvinista ellenzék végérvényes győzelmét jelentette volna, Kálvin foglalkozott azzal a gondolattal, hogy elhagyja Genfét. Bullinger, zürichi barátja minden befolyását érvényesítette, hogy eltérítse Kálvint ettől a gondolatától. Mindenekelőtt azonban az döntött, hogy a perrel párhuzamosan három olyan esemény történt, amelyek biztató fordulatot jelentettek Kálvin javára.

Az első, amelyről már volt szó, a Philibert Berthelierrel kapcsolatos úrvacsora-ügy, ami szeptember 3-án, tehát a per csúcspontján történt. Míg ez idő tájt Kálvin politikai befolyása mélypontjára jutott, egyháza világi felsőbbbséggel szembeni önállóságát sikerült megszilárdítania. Nagymértékben megerősítette Kálvin helyzetét Genfben, hogy a tanács ellenében kinyilvánították a gyülekezet kiközösítési jogát. Jó egy évvel később, 1555. január 24-én az állam ünnepélyesen elismerte a konzisztórium függetlenségét.

A második esemény a per része volt. Amint Genfben köztudottá lett, hogy Perrin, Berthelier és egyes követőik engedtek Servet csábításának és szövetkeztek az eretnekkel, a nép, köztük a Kálvin-ellenes ellenzék nagy része is, tömegesen elpártolt vezetőitől. Az emberekben ösztönös gyanú ébredt, hogy ez a titkolt esemény Kálvin Servet általi leváltását célozza, és ez a Kálvin iránti rokonszenv váratlan növekedést eredményezett. A Kálvin-ellenes csoport egy ideig még tudta tartani magát a kormányzatban, és 1555-ben egy puccs vagy városi forradalom, de legalább is egy tüntetés révén – hogy pontosan mit terveztek, azt ma már nem lehet egyértelműen kideríteni a jegyzőkönyvi adatok alapján – megpróbálták megszilárdítani a lábuk alatt megingott talajt.

Az összeesküvés megghiúsult és végül ez lett a Kálvin-ellenes párt hattyúdala. Perrinnek és Bertheliernek menekülnie kellett, a többi hangadót letartóztatták és közülük négyet halálra ítélte a tanács. Az ítélet politikai demonstráció is volt, elsősorban Bernnel szemben csak úgy, mint 1540-ben az artikulánusok kivégzése. A kálvini reformáció tragikuma, ámde, mint később bebizonyosodott, előnye is volt, hogy a világra nyitott jellege politikailag felelőssé tette, és éppen ennek következtében kényszerült olykor a véres pártviszályokba is beavatkozni. A tanácsi választásokon először 1555-ben szerzett többséget a kálvini párt a városi

parlamentben. Kálvin majdnem húszévi harc után és halála előtt csupán kilenc évvel nyerte el az állami többség támogatását műve megvalósításához, legalábbis Genf városában.

A harmadik esemény, amely röviddel a Servet per előtt következett be, s amely lényegesen befolyásolta Genfben a hangulat megváltozását: öt ifjú református teológus megégetése Lyonban 1553. május 16-án. Őket Genfben és Lausanneben képezték ki és Dél-Franciaországban kellett volna szolgálatot végezniük. Azonban még mielőtt elérték szolgálati helyüket, elárulták, bebörtönözték és halálra ítélték őket. Miközben a lángok már magasba csaptak, ők az új zsoltárokat énekelték és hálaimával ajkukon szenvedték el a gyötrelmes tűzhalált. Példák hosszú sorából kiemelkedve ez az esemény mélységes hatást váltott ki Genfben. Ez az áldozat önkéntelenül kiváltotta a kérdést, hogy volt-e egyáltalán értelme, különös tekintettel erőszakos kimenetelére?

A kérdésre csak Kálvin adhatott választ, akire ezekben az években az a történelmi feladat hárult, hogy feltartóztassa az ellenreformációt Nyugat-Európában. E kérdésre azonban csak az evangélium ismert igazságainak megvallásával tudott érdemben válaszolni. Ha ez az evangélium olyan igaz, hogy érdemes érte meghalni hitvallásképpen, akkor azt nem csak a Franciaországi máglyákon kell ismertté tenni, hanem saját városában is. Ha itt Genfben sikerül döntő csapást mérni az evangéliumra, az áldozathozatal odakint elveszíti értelmét és akkor közel a vég. Az üldözések gyűrűt vontak a város köré és evangéliumi területekre csak tengeri úton lehetett eljutni. Nem utolsó sorban e vérrel és könnyel öntözött háttér miatt őrizte meg a Servet-per szomorú, de élesen ható jellegét. Mindez nem szolgál Kálvin mentségére. Kétség nem fér hozzá, hogy akarta az eretnek halálát. Épp ennyire kétségtelen azonban az is, hogy a per és annak kimenetele történelmi szükségszerűség volt.

Az egyház formálódása

A reformátor életének utolsó tíz évét hatalmas felvirágzás jellemezte. A politikai viszonyok Genfben hirtelen megváltoztak. 1555-ben azzal, hogy a Kálvin-követők pártja először tudta kivívni a többséget a genfi tanácsban, Kálvin reformációja elnyerte a világi többség védelmét is. A konzisztórium bizonyos mértékű függetlenségét is elismerték. 1560-tól a nagytanács tagjai közül is választhattak presbitereket. Egy évvel később aztán a lelkészek véleményezésre is megkapták a lelkészjelöltek listáját, és a gyülekezeti tagok is megismerhették legalább a nevüket. Ez az új gyakorlat természetesen még nagyon messze volt attól a presbiteri egyház-értelmezéstől, amit Kálvin Institúciója utolsó könyvében felvázolt. Annak megvalósulását ő már nem élhette meg.

A presbitérium azonban viszonylag önállóan tudta végezni a munkáját. A város erkölcsi színvonala észrevehető módon emelkedett. A házasságkötéseket megkönnyítették; a köztudomásúan henyélő embereket munkára kényszerítették; az árakat ellenőrizték, a csalást és az uzsorát büntették. A koldulást megtiltották; az utcákat tisztán kellett tartani; a politikában az ősi, gazdag polgár-családok megvesztegetésen és protekción alapuló összefonódásait felszámolták, a túlzásba vitt fényűzést korlátozták. A kéménnyel nem rendelkező házakban a tűzveszély miatt megtiltották a tűzgyújtást; a többemeletes házak ablakain és teraszain Kálvin tanácsára rácsozatot és mellvédet kellett elhelyezni a játszó gyerekek biztonsága érdekében; az orvosok mellett Kálvin „egy foghúzó embert” is alkalmazott; a nyilvános prostitúciót megszüntették és további társadalmi reformokat is megvalósítottak.

Jóllehet Kálvin szabadabban láthatott hozzá az egyház átformálásához, a további vitákat és összeütközéseket nem takaríthatta meg. Művei kinyomtatásához ezután is, mint korábban, el kellett nyernie a tanács cenzori hivatalának engedélyét. Az 1561. évi egyházi rendtartás új változata figyelembe vette ugyan a lelkipásztorok egyes kívánságait, azonban alig csökken-

tette az állam egyházi ügyekben való teljhatalmát. A tanvitákat sem lehetett elkerülni. Különösen az itáliai menekült gyülekezet vált olyan teológiai csírasejtté, amely átvette és továbbfejlesztette Servet Szentháromságtan-ellenes elveit. Az antitrinitáriusok vezetőit, Valentino Gentilét, Matthäus Gribaldit és Georg Blandratát perbe fogták, és az eljárás azzal végződött, hogy kiutasították őket az országból. Az elűzöttek Lengyelországban telepedtek le. Amikor később Gentile visszatért Svájcba, neki is Servet sorsa jutott osztályrészül, 1566-ban Szentháromság-tagadó nézetei miatt a berni tanács kivégeztette.

1558 és 1559 között Lausanneben súlyos egyházi belviszályokra került sor a kálvinista lelkészek és a berni felsőbbség között, mivel a berniek vitatták az egyházközség jogát a kiközösítés és feloldozás ügyében. A harc azzal végződött, hogy több mint negyven lelkipásztort űztek el Waadtlandból. Az elűzött lelkipásztorok közül legtöbben Genfbe mentek, ami a Rhon-parti város jelentős teológiai fellendülését eredményezte. Ez a növekedés lehetővé tette Kálvinnak egy régóta ápolta terve megvalósítását: az akadémia megalapítását.

A genfi tanügyi viszonyok még mindig reformot igénylő állapotban voltak. A visszas körülmények eddig akadályozták az alapvető változásokat. Mindenekelőtt a megfelelő tanítók hiányoztak. A reformáció francia nyelvű területe számára a teológiai képzésről 1537-től egészen eddig a berni tanács által alapított és működésének első húsz éve alatt nagy hírnévre szert tett Luasannei Akadémia gondoskodott. Kálvin korábbi tanára Mathurin Cordier és későbbi utódja Théodore de Bèze, akivel szoros barátságban volt, Peter Viret és más tudósok alapozták meg ennek a főiskolának a nagy tekintélyét. Bern azzal, hogy elbocsátotta legjobb teológusait, most már akaratlanul is megalapozta Genf növekvő hírnevét. Elsősorban ugyanis a Waadtlandból elűzött professzorok alkották az új Genfi Akadémia kiváló tantestületét.

Kálvin egyházrendszerében kezdettől szerepelt a doktorok tisztsége, és már 1541-ben kijelentette, hogy nyilvános előadásokat kell tartani. „Azonban mivel az ilyen előadások akkor eredményesek, ha a hallgatók előzőleg nyelvi ismereteket és általános képzést kapnak és mivel szükséges a jövőre idők számára ilyen módon utánpótlásról gondoskodni, egy gimnáziumot is létre kell hozni, amelyben a tanulókat mind az egyházi, mint a világi hivatalokra előkészítik.” Azonban Kálvin csak 1555-től számíthatott a világi felsőbbség segítségére, amire szükség volt az átfogó oktatási rendszer kialakításához.

A Genfi Akadémia lett bizonyos tekintetben a kálvini reformáció művének a koronája. Pedig ez sem volt eredeti kálvini gondolat. Párizsi tanítója Mathurin Cordier és a strasbourgi példa ösztönözte, ahol egykor ő maga is működött tanítóként. 1556-ban újból oda utazott, hogy behatóan tanulmányozza a strasbourgi tanintézeteket, és kikérje Johann Sturm tanácsait. Azután munkához látott. Sikerült megnyerni szándékának mind a tanácsot, mind Genf lakosságát. Az adománygyűjtés során, amelyet meghirdetett, meglepetésre a nép minden rétegéből érkeztek adományok, és ezek fedezték egy új épület költségeit.

A Genfi Akadémia Kálvin elképzelésének megfelelően két szintre tagozódott. Az első volt a „schola privata”, annak egyesítése, amit manapság általános és középiskolának nevezünk. Itt mindenekelőtt olvasást és írást, francia, görög, latin nyelvet és a bölcsélet alapelemeit tanították, végül hébert is és a szabad művészeteket is (Artes), legfőképpen pedig filozófiát és irodalmat. Ez az iskolai szint hét évig tartott. Aki ezt sikerrel végezte el, a második fokozatba, a „schola publica”-ba léphetett. A magasabb osztályokban főiskolai elméleti és gyakorlati oktatás folyt. Itt a teológia állt előtérben, mindenekelőtt az Ó- és Újtestamentum magyarázata. Az akadémia fő célja az egyházi utánpótlás képzése volt.

Az akadémiát 1559. június 5-én nyitották meg a polgármester, a tanács és természetesen a hallgatók jelenlétében a teljesen megtelt Szent Péter templomban. Kálvin tartotta a megnyitó beszédet. Jóllehet ő volt ennek az intézménynek az alapítója, amely, mint Genfi Egyetem ma is virágkorát éli, nem ő állt annak élére. A főiskola vezetését Kálvin Théodore de Bézére

bízta, akinek vállalkozó szellemisége és körültekintő vezetése nyomán azt a következő évtizedekben orvosi-, jogi- és filozófiai tanszékek létesítésével teljes egyetemmé építették ki.

A főiskola jelentőségét és hatását nem lehet eléggé nagyra értékelni. Kezdetből sajátosan nemzetközi jellege volt: hallgatói számos országból verbuválódtak. Számuk néhány évvel a megnyitás után már 1500 fő, és ez Kálvin halála után még emelkedett.

Az akadémián szigorú lelki fegyelemben képezték ki a kálvinizmus színe-javát, akik magukkal vitték szerte a világba a reformátor eszméit és meg is valósították azokat. Nagy neveket találunk a genfi diákok között. Már a főiskola megnyitásától kezdve Kálvin előadói emelvénye előtt ült Guy de Brès, az 1567-ben kivégzett belga reformátor. Neki köszönheti a németalföldi egyház a *Confessio Belgica*t (Belga Hitvallást). Olevianus Gáspár is látogatta az akadémiát, és ottani előkészületei nyomán készítette el a híres Kurpfalzi Egyházi Rendtartást, amellyel III. Frigyes választófejedelem idejében Pfalzban megszervezte az első református nemzeti egyházat a Német Birodalom területén. Itt nyert kiképzést a St. Algedondéből származó Philipp Marnix is, aki a holland függetlenségi háború vezetője és I. Orániai Vilmos titkára volt. Megfordult itt Florent Chrestien, IV. Henrik király nevelője és Thomas Bodley, a híres Oxfordi Bodleien Könyvtár megalapítója, melyet aztán róla neveztek el.

Kálvin legbuzgóbb és leghatékonyabb tanítványai egyike volt John Knox, aki Stuart Mária ellenére megvalósította a reformációt Skóciában, megírta a *Confessio Schoticá*t (Skót Hitvallást), és a Genfi Egyház mintájára megalapította a Skót Egyházat. Ezek mellett mindenekelőtt a francia protestantizmus vezetőiről kell még szólni, nekik kellett a legtöbb próbával járó utat megjárniuk. Kálvin ezt írta a francia gyülekezeteknek: „Küldjetelek suhángokat, mi nyilakat készítünk belőlük és visszaküldjük őket.”

A Genfi Akadémia így gondoskodott szabályosan és kiválóan képzett lelkészekről a Francia Református Egyház számára. A fennmaradásukért folytatott küzdelmükben így megőrizték a lehetőséget, hogy szilárd rendszert és formát teremtsenek maguknak. Jóllehet a „*Chamre ardente*” (Rendkívüli Büntető Törvényszék) és az inkvizíció kérlelhetetlenül tovább folytatta üldözésüket, az egyház törvényen kívüli állapota ellenére egyre jobban gyarapodott, mivel Genfből folyamatosan küldtek nekik új prédikátorokat. Helyzetük egyre inkább stabilizálódott, ami legalább is a nantesi ediktum XIV. Lajos által történt érvénytelenítéséig megteremtette egyházi és szellemtörténeti folytonosságukat, ami annyiban különbözött a genfi mintától, hogy szabad volt az állam követeléseitől és befolyásától.

Az akadémia első éveiben jórészt magának a reformátornak köszönhette hírnevét. Az intézmény szigorú, haladó és tökéletes szerkezete az ő műve volt. Különös vonzerőt jelentett Kálvin saját oktatói tevékenysége a *schola publica* felsőbb osztályaiban. A hallgatók létszámának megnövekedése miatt Kálvinnak már 1562-ben a Mária templomban kellett megtartania előadásait. Ebben az azóta „*L’Auditoire*” (az Auditórium) névvel jelezelt templomban érte el Kálvin akadémiai tevékenysége fénylő csúcspontját.

Korán edzett és soha csődöt nem mondó emlékezete, szokatlan teljesítőképessége lehetővé tette a reformátornak, hogy előadásait írásbeli felkészülés nélkül, szabadon tartsa. Hogy ennek ellenére teológiai tantevékenységének valamennyi alkotása a Szentírás könyveihez írt magyarázatok formájában ránk maradt, az mindenekelőtt Kálvin hosszú évekig tevékenykedő magántitkárának, Claude de Jonvillernak köszönhető, aki kiválóan gyakorlott gyorsíró munkatársai segítségével lejegyeztette a reformátor szóbeli előadásait.

Kálvinnak a Tizenkét kispap könyvéhez írott magyarázata előszavában egészen pontosan tudósít munkamódszerükről: „Mindegyikük előkészítette a papírlapjait, olyan gyakorlatiasan felvágva és összehajtogatva, amennyire csak lehet, és mindegyikük jegyezte az előadást, amilyen gyorsan csak tudta. Ha aztán valamelyikük elvétett egy szót, ami előfordulhatott,

különösen, ha Kálvin tűzbe jött a rögtönzésszerű előadások közben, amelyekbe egészen beleadta magát, akkor azt a többiek közül valaki bizonyára feljegyezte. Mihelyt befejeződött az előadás, a már említett Jonviller a saját lapjaihoz hozzátette a többiekét. Ezután valamennyi lapot átvizsgálta és gyorsan összehasonlította. Ezután az előadás alapján készített jegyzetet amilyen gyorsan lehetett, másvalakivel leíratta. Végül az egészet ő maga még egyszer kijavította, hogy ezt a szerző a következő napon saját maga átnézhesse. Ahol hiányzott valami, Kálvin könnyedén kiegészítette. Vagy ha úgy gondolta, hogy egyes részletek nem eléggé kielégítőek, kijavította a magyarázatot. Az előadásokat ilyen körültekintő gondosság után jelentették meg...”

Kálvinnak az előadásokról készített írásmagyarázatai a Corpus Reformatorumban (CR = Reformátorok Művei) több mint harminc ívrét alakú könyvkötetet ölelnek fel, amibe nincsenek beszámítva Kálvin saját, francia nyelven készített kiadásai. Az Újtestamentumban a János mennyei jelenésekről írott könyv és az Ószövetségnek egy kis része kivételével az egész Szentírást tudományosan végigmagyarázta. Írásmagyarázati munkájában teljesen eltávolodott a középkori skolasztikus módszerektől. A megismerés humanizmus által kínált eszközeinek segítségével törekedett a szöveget annak a történelemhez való viszonyulásában megérteni és teológiai nézőpontja szerint magyarázni. Bibliamagyarázatai ezért gyakran meglepően modernnek hatnak. Kálvin exegetikai művei még ma is nélkülözhetetlenek a teológusok és az igehirdetők számára.

Ennek az egész hatalmas szellemi teljesítménynek, akárcsak a reformáció egészének az alapja az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy a Szentírásban Isten ígéje szólal meg. Kálvin a reformációt kizárólag az ígének ehhez a mércéjéhez akarta igazítani. Kálvin is ebben találta meg az egyház és a közélet formálásának a zsinórmértékét és kritériumait. Az a hely, ahonnan a reformáció kiindult és ahová, mint életforráshoz állandóan újra visszatért, nem az egyetemi tanszék, hanem a szószék volt. Mert itt, a szószéken nem magyarázták, hanem hirdették Isten szavát, és pedig azzal az igénnyel, hogy az minden emberre kötelező érvényű. Az igehirdető szava a próféták és az apostolok bibliai bizonyosságtételével van kontinuitásban Kálvin szerint is Isten szava, ezért embereket mentő cselekedet. Az evangélium prédikálása üdvösséget munkál azoknak az életében, akik hallgatják és hiszik. A prédikáció a bűnök bocsánatát, jövődőt nyitó életet ígér, és módjában áll a jelenvaló világ viszonyait is megváltoztatni. Az ígének ezt az erejét Kálvin nem csak hitte, hanem műve kibontakoztatásában, amire elhívatott, meg is tapasztalta.

Jóllehet Kálvint először csak teológiai tanárként alkalmazták Genfben, nem sokára, talán már 1536-tól kezdve prédikált is. A városvezetés valószínűleg már 1536 decemberében véglegesítette is a Szent Péter templom lelkészeként. Kálvin haláláig ezt a katedrát betöltve reformálta és alakította a rábízott egyházat az ige hirdetésével és a sákramentumok kiszolgáltatásával. Vasárnaponként rendszerint kétszer prédikált. Ezen kívül minden második héten hétköznapi módon is tartott prédikációt. A reggeli istentisztelet nyáron hat órakor kezdődött, télen egy órával később. A vasárnap délutáni istentiszteletet három órakor tartották. A korabeli viszonyokhoz mérten Kálvin nem prédikált hosszan. Míg zürichi lelkésztársa, Heinrich Bullinger Zwingli szószékén alkalmanként két óránál is tovább prédikált, addig Kálvin prédikációi alig tartottak tovább negyvenöt percnél.

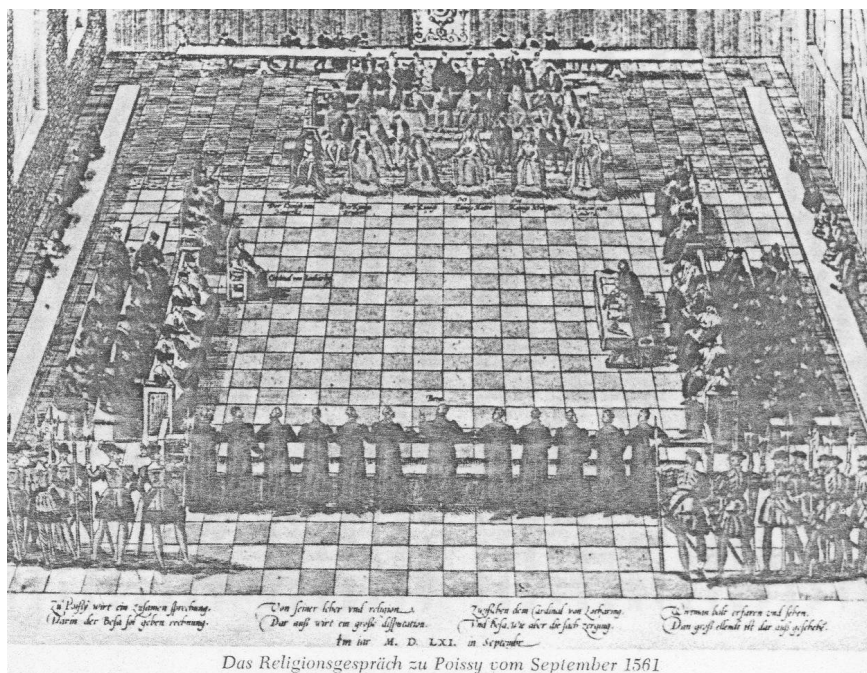
Kálvin viszonylag rövid prédikációi ellenére nem beszélt gyorsan, hanem, hallgatói szerint megfontoltan és szüneteket tartva. Ez tette lehetővé az ügyes gyorsíróknak, hogy Kálvin szavait írásban rögzítsék. 1548-ban a francia menekültek Genfben saját pénzükön hivatásos gyorsírót alkalmaztak azzal a céllal, hogy Kálvin prédikációit lejegyezze és hozzáférhetővé tegye a francia gyülekezetek számára is. Ez az ember, Denis Raguneau 1560-ban bekövetkezett haláláig Kálvin csaknem minden prédikációját leírta. Mások, részben általunk nem ismert egyetemi hallgatók folytatták tovább ezt a munkát. Ezen a módon a reformátornak több mint ezer prédikációja maradt ránk, miközben a leírások nagy része a 19. században megsemmisült.

Legjobb tudomásunk szerint Kálvin prédikációit sem írta le előre. A vacsora utáni időt a következő napon tartandó prédikáció alapigéjén való elmélkedésre használta fel, hogy azután az istentiszteleten szabadon beszéljen, amint ezt az előadásokon is tette. Sürgős teendői miatt, egyes vélemények szerint nem mindig volt ideje elcsendesedésre, vagy késő éjszaka készült el szolgálataira. „Ennek ellenére Kálvin prédikációi a Biblia kijelentésének mélyen átgondolt, önmagában gyökerező magyarázatai voltak, amelyeket ugyanakkor tudatosan puritán, az egyszerű emberek által is érthető nyelven fogalmazott meg, úgy hogy azok ma is és még sokáig a keresztyén ismeretek kimeríthetetlen forrásai” (G. Gloede).

Amilyen határozottan meg volt győződve Kálvin arról, hogy Isten Igéjének legitimitása egyáltalán nem megkérdőjelezhető, hogy tehát az Ige hirdetése hitet ébreszt és engedelmességet követel, olyan erőteljesen hangsúlyozta, hogy a prédikátor személyének egyáltalán nincs döntő szerepe. A prédikáció nem az egyén, hanem az egész gyülekezet ügye. Éppen ezért létrehozott Genfben egy szervezetet, amelyben a prédikátorok, tanárok és diakónusok a gyülekezet részvételével közös megbeszélés, tanácskozás és kritikai munka keretében dolgozták fel a Szentírás szövegeit.

A „Vénérable Compagnie des Pasteurs” (tisztetes lelkésztestület) rendszeresen péntekenként ülésezett, mint „kongregáció”. Itt nagyon újszerű, hatékony formában, közösen dolgozták ki a bibliai textusokat és kölcsönösen kritikát gyakoroltak egymás fölött, tisztázták a félreértéseket és különbségeket, és így törekedtek közös szándékok megfogalmazására az egyház reformációja érdekében. Itt tárgyalták meg a napi kérdéseket is, ahogyan az evangélium egyetemes igényéből eredően Kálvin reformációjának mindig volt kapcsolata a közélettel, és annak ügyeit is szíven viselte. A reformátor nem csak 1555-től kezdve, hanem a tanáccsal vívott legkeményebb küzdelmek idején sem vonakodott a politikát felvinni a szószékre. A genfi választás és Corne városi pénztáros lemondása alkalmával – mivel tízezer tallér hiány keletkezett a tanács pénztárában, ezt írta Kálvin barátjának, Viret-nek 1545. február 12-én: „Harcolnom kell a sötétben alakoskodó képmutatás ellen... Már majdnem tíz prédikációban beszéltem a városi belpolitikai viszonyainkról.”

Azonban nem csak a „város belpolitikája”, hanem a többi nép sorsa is nagymértékben foglalkoztatta Kálvint, különösen is a reformáció lehetőségei más országokban, az evangéliumi egyházak alkotmánya és egymással való viszonyuk.

7. kép. Vallási beszélgetés Poissyben 1562 szeptemberében.

8. kép. Kálvin a halálos ágyán.

Nem csak Genf, hanem Európa nagy részének is reformátora volt, műve kisugárzása következtében. Írásai gyorsan elterjedtek nyomtatásban és fordításban majdnem minden európai országban. Diákjai, az akadémia hallgatói eljutottak Svájcba, Franciaországba, Angliába és Skóciába, Lengyelországba és Magyarországra, hogy megvalósítsák a genfi diplomákban és előadótermekben nyert ismereteiket saját egyházukban. Nem utolsó sorban kiterjedt levelezése volt az, ami különösen élete végén nemzetközi jelentőségűvé tette Kálvin alakját. Ami a Corpus Reformatorum tizenhárom kötetében fennmaradt, csupán csekély töredéke ténylegesen levelezésének. Ez azonban mégis bepillantást enged a kor fondorlatainak és politikai összefonódásainak hátterébe, ugyanakkor tanúskodik véleményalkotásának helyességéről, barátai iránti szeretetéről, az üldözöttekkel való együttérzéséről, a nehéz helyzetekben való bölcs tanácsadásáról és levelezésében legszembetűnőbb módon a reformátor meggyőző emberségéről.

Levelezett Kálvin kora fejedelmeivel, mint pl. az angol VI. Edvard királlyal, a lengyel Zsigmonddal és a dán Keresztélyjel, tudósokkal, mint Philipp Melanchthonnal, reformátorokkal, mint Lutherrel, egyházvezetőkkel, mint Bullingerrel, a francia protestantizmus vezetőjével, von Coligny tengernaggyal és von Condé herceggel, de sok más magas- és alacsonyrangú emberrel is. A genfi reformátornak összesen több mint háromszáz levelezési kapcsolatáról tudunk.

A levelezés ragyogóan nyilvánvalóvá teszi azokat az ökumenikus alapelveket, amelyeket Kálvin az egyház formálásában igyekezett érvényesíteni. Bizonyosan hatottak a reformátor és gyülekezete ökumenikus eszméire a külső adottságok is. A lutheránus és zwingliánus

reformációval ellentétben, amelyek legalábbis Közép-Európában zárt népegyházi közösségekben éltek életüket, és külső rendjüket a világi többség jogrendjéhez igazíthatták, a kálvinista egyházak kezdettől fogva nem nemzeti, vagy népegyházak, hanem csaknem kivétel nélkül diaszpórában élő és menekült gyülekezetek voltak.

Különösen azok, akiket üldöztek, egyházi rendtartásukat kénytelenek voltak maguk megalkotni, ami egyébként mindenképpen megfelelt Kálvin teológiai meggyőződésének. Ennek következtében a nemzeti vagy eszmei értékek, mint például nemzet, szülőföld vagy haza, egyházi szervezetükben legfeljebb másodlagos módon érvényesülhettek példaként vagy eszményként. Kálvin 1561. augusztus 18-án Franciaországba küldött, az evangéliumról szóló írásában semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy a haza iránti szeretet minden esetben alá van rendelve az Isten iránti engedelmességnek.

Az egyház formálása Kálvin számára azt is jelentette, hogy annak egysége látható legyen. Egyetlen egy reformátor sem szenvedett annyit egyházszakadások miatt, mint ő és azok kiküszöböléséért sem fáradozott senki annyit, mint a genfi reformátor. „Szétszaggatva, szétszórta végtagokkal fekszik az egyház teste a földön. Ami engem illet, szívesen átkelnék tíz tengeren, csakhogy orvosolhatnám ezt a nyomorúságot” – írta 1552 április végén a canterbury érseknek. Hogy reformátori feladatnak tekintette az evangélium megjelenítését az egyház formálásában, az természetesen abból is következik, hogy Zwinglinél és Luthernél tudatosabban tapasztalta meg a Tridenti Zsinaton a harcos katolicizmus megerősödését a jezsuita rendben és az ellenreformációban.

Csak egyetlen, osztatlan egyház van. Kálvin ezt a korai keresztyén elnevezésnek megfelelően „katolikus”-nak (egyetemes) nevezi. „Katolikus” alatt azt is érti, amit mi ma „ökumenikus”-nak (az egész földre kiterjedt) mondunk, de nem abban az értelemben, hogy az egyház egysége kívánatos cél vagy az ökumenikus fáradozás eredménye lenne, egy isteni ígért várható beteljesedéseként. Az egyház egysége már Istentől való előfeltételként megadatott. Ezért „katolikus” az egyház és ezt nem is kell bizonyítani. Itt az Újtestamentum alapján történő értelmezésről van szó, hogy tudniillik a Krisztusban hívők mindnyájan – a különböző hitvallásúak is – az Úr testét alkotják. Ez az előfeltételezett egységet amennyire lehetséges, láthatóvá kell tenni, „mert Isten nem akarja, hogy csodálatos hatalmának tétlen szemlélői legyünk” (Levél a lengyel királynak, 1549. V. 23-án).

E teológiai felismerés alapján Kálvin a legnagyobb erőfeszítésekre vállalkozott, hogy tudatossá tegye Európában az evangéliumi keresztyének belső egybefonódottságát. A német lutheránusokat állandóan figyelmeztette az egyházi közösség szükségszerűségére a különböző hitvitákon, amelyeken strasbourgi évei folyamán vett részt. 1556 szeptemberében a Majna melletti Frankfurtba utazott, ahol a lutheránus városi lakosság mellett a száműzetés keserű kenyerét ette egy francia-, holland-, és angol református menekült gyülekezet is, hogy tudakozódjon a városban megvalósítható ökumenikus egymás mellett élés lehetőségéről. Nem kevesebbszer, mint ötször járt Zürichben és más svájci városokban, hogy személyes beszélgetésekkel segítse az államszövetségi egyházak közösségeit.

Az utazások mellett az ökumenikus kommunikáció fontos eszköze volt számára az intenzív levelezés. A látókörébe került egyházi és politikai események ugyanúgy foglalkoztatták, mint a sajátjai. 1559 májusában értesült róla, hogy a szívéhez oly közelálló francia gyülekezetek egységes hitvallás alapján akarnak egyesülni első nemzeti zsinatukon. Óvta honfitársait az elhamarkodott döntéstől, és egy levelet mellékelte harmincöt hitvallásos tétellel, amelyet gyorsan vetett papírra, s amelyet feltehetően barátai közreműködésével állított össze. Ezt a tervezetet a Párizsi Zsinat csekély változtatással és kiegészítéssel elfogadta: ez a híres „Confession de Foi”-t (Hitvallás), amely a következő időkben a Hugenotta Egyház teológiai gerincét képezte és az első harminc évben történt száz fölötti nyomtatott újrakiadásával egyike a

legelterjedtebb református hitvallásoknak. Így lett történelemformáló mű a reformátor egy levélmellékletéből.

A református egyházak Rómával való újraegyesülése lehetőségét Kálvin eleinte nem zárta ki, azonban a hitvitákon való részvétele óta egyre jobban kételkedett az elképzelés megvalósíthatóságában. Hangsúlyozta a közösséget a keresztségben, mint a két felekezetet összekapcsoló sákramentumban, azonban az igazság érdekében érvényesítette teológiai felismerésének azt a követelését, hogy a pápaság alá van rendelve a Szentírásnak. Itt vonta meg az ökumenikus közösség határait.

Kálvin az ökumenikus közösség semmiféle lehetőségét nem látta az újrakeresztelkedőkkel, spiritisztákkal és a Szentháromság-tagadókkal. Véleménye szerint ezek a keresztyén hit alapját rendítik meg, amennyiben a keresztséggel vagy Isten Szentháromságával kapcsolatban tagadnak valamit vagy ha elutasítanak mindennemű gondoskodást a világi szempontból fontos dolgok iránt. Ezen túl a reformátort veszélyesített radikalizmus-ellenessége is gátolta abban, hogy készséges magatartást tanúsítson e csoportok amaz igénye iránt, hogy evangéliumi jellegűnek tekintsék őket.

Nagyon jó kapcsolatot tartott fenn Kálvin az anglikán egyházal. Hevesen bírálta ugyan az angol liturgia hagyományosan római katolikus elemeit és a Common Prayer Book-ot, azonban teológiai lényege szerint evangéliumnak tartotta az anglikánizmust, ami elegendő volt számára ahhoz, hogy szoros kapcsolatot keressen ezzel az egyházal. Ézsaiás könyvéhez írt magyarázata szívből fakadó ajánló előszava ellenére, amelyet Erzsébet királynőnek koronázási ajándékként dedikált sem tudta azonban megakadályozni a Genf és Anglia közötti viszony egyre erősödő elhidegülését.

Ennek azonban nem ő volt az oka, hanem tanítványa, Knox János, aki a Kálvin által gyakran kifogásolt radikalizmusa miatt arra ragadtatta magát, hogy egyik vitairatának ezt a címet adta: „Első trombitász a szörnyűséges asszony-uralom ellen”. Jóllehet, a gúnyiratot nem Erzsébet, hanem sokkal inkább elődje, a „véres Mária” ellen fogalmazta, az angol uralkodónő bizalma megrendült Kálvin és reformációja iránt. Ettől kezdve a zürichi Heinrich Bullinger lett az Anglikán Egyház teológiai tanácsadója.

Hogy a német lutheránusokkal nem valósult meg egyházaik egysége, ez Kálvinnak, aki vértanú egyháza révén nyugaton a lutheránus Közép-Európát területileg is biztosította nem csak fájt, hanem nem is értette, „hogyan az az ember, aki a közös ügy védelmében buzgón fáradozik – és akit nekik inkább segíteniük kellene –, oldalba és hátba támadják” (Előszó a Zsoltárok könyve magyarázatához).” Annyival inkább meglepő volt számára, hogy a zwingliánusokkal, akiktől teológiailag egyre távolabb vélte magát, sikerült a megegyezés.

Szívélyes összeköttetésben állt Kálvin a Kelet-Európában lévő evangéliumi gyülekezetekkel. 1557-ben a Lengyelországba szóló sürgető meghívást egészségügyi okok miatt le kellett mondania. Johannes a Laskoval, Kelet-Frízia reformátorával és más lengyel nemesekkel állandóan levelezett. 1549-ben a Zsidókhoz írt levél magyarázatát II. Zsigmondnak, Lengyelország királyának ajánlotta. A magyar és cseh keresztyénekkel is élénk levelezésben állt és bensőségesen érdeklődött sorsuk iránt. Kálvin Kátéja már 1562-ben megjelent magyar nyelvre fordítva.

Kálvinnak nagyon határozott elképzelései voltak az egyház egységéről és annak lehetőség szerinti megvalósításáról. Az egységet olyan alaphitvallással határozta meg, amely tanbeli szempontok alapján jelöli meg az egyház és szekta közötti kritikai határt. Közösnek kell vallani: „Egy Isten van, Krisztus Isten és Isten Fia, Isten irgalmassága alapján van üdvösségünk (Inst. IV,1,12). Ez a minimális és feladhatatlan dogmatikai fundamentum. Az összes többi tantétel mellékfejezet, az eltérő vélemények ezen túl tolerálhatóak és nem érik el az egyház fogalmának kritikus határát.

A teológiai különbségek az úrvacsora-tan vagy a predestináció tana vagy az egyház külső rendje tekintetében, a szertartás, a püspöki vagy presbiteriánus felfogás, az egyházfegyelem kérdésében és így tovább, nem jelenthet elválasztó tényezőt a különböző felekezetek között. Kálvin egész életében semmilyen utalás nincs arra, hogy egy másik egyházra akarta volna rákényszeríteni saját tanformuláit vagy a genfi egyházalkotmányt, vagy hogy ilyen kikötéseket tett volna az egyházi közösségvállalás előfeltételévé. Ebben segítette előkelő, finom érzéke, ami meghatározta a többi egyházzal való érintkezését. Minden esetre tudta, hogy az ökumenizmushoz nem utolsó sorban a tapintat is hozzátartozik, mivel a közösségteremtés előfeltétele a partner elismerése és megbecsülése.

A reformátort ebben az önmérséklet (moderatio), a partner jogainak elismerése, (aequitas), az emberségesség (humanitas) és szerénységre épülő fegyelmezettség (modestia) – mint az ökumenikus beszélgető partner szükségszerű erényei – jellemezték. Még mielőtt Kálvin „Második védekezés Westphalia ellen” című művét a Németországban élő összes lutheránusnak ajánlotta volna, hogy éppen ezzel magyarázza meg a reformáció ökumenikus jellegét, 1554 júliusában Mózes Első Könyvéhez írt magyarázatát a szász lutheránus fejedelemnek ajánlotta. Ebben pontosan kifejti az ökumenikus igyekezet módszereit, szükségszerűségét és célját, amikor azt mondja: „Az volt számomra a legfontosabb indítók, hogy ez a művet Méltóságodnak ajánljam, hogy ezáltal az egymástól távol lévő egyházak között egyre inkább erősítsük a szent testvéri egységet. Mert ha mi is kevés jóindulattal vagyunk és restek vagyunk az egymás iránti szeretetszolgálatban és a kölcsönös közösségben, úgy mégis arra kell kényszerítsen minket a keresztyén világ szörnyű pusztulása, hogy ismét ápoljuk a kegyes egyértelműség szándékát.”

Az egyházak közötti „egy, szent, testvéri egység” megszilárdítása kapcsán Kálvin nem egy Róma mintájára történő egységesített szuperegyházra gondolt. A dolog lényege, hogy a protestáns egyházak sajátosságaikat megőrizve maradjanak meg, azonban keressék és tartsák meg az egymással való közösséget és szabályos időközökben találkozzanak egymással nemzetközi zsinaton. Az ilyen protestáns zsinaton aztán a lutheránus, zwingliánus, anglikán és kálvinista egyházak teológiai különbségeit nyíltan meg kell vitatni, és ha lehetséges, közös hitvallást kell összeállítani és így láthatóvá tenni az egyház Krisztusban meglevő egységét. Thomas Cranmer, canterbury érseknek írta Kálvin 1552-ben: „Bár elérhetnénk, hogy a legjelentősebb egyházakból a legkomolyabb férfiak összegyűlnének és a hit egyes pontjait szorgalmasan megbeszelnék, hogy utódainknak az Írás határozott tanítását hagyományozzuk, mindannak a figyelembevételével, ami közös számunkra. Azonban korunk legnagyobb visszasságai közé tartozik, hogy az egyes egyházak olyannyira elkülönültek egymástól, hogy már emberi kapcsolatokról is alig lehet beszélni köztünk, nem is szólva a szentek közösségéről, amit jóllehet szájjal vallunk, de tettekkel alig gyakorolunk.”

Gyakorlatilag Kálvin az 1540-ik évi Consensus Tigurinuson kívül semmit nem ért el felekezetközi síkon. Ökumenikus fáradozásaira a németországi lutheránus lelkészek csak mérges vitairatokkal válaszoltak és a szász fejedelem a Mózes Első Könyve ajánlásának elfogadását ellentmondást nem tűrően megtagadta. Az ökumenizmus problémája négyszáz évre álomra szenderült, és ez a körülmény is mutatja, hogy ezen a ponton mennyire megelőzte Kálvin a korát. Elkezdődött a területi nemzeti államok korszaka és ezzel együtt a felekezeti népegyházaké. Az a fejlődési folyamat, amire Kálvin vágyott, de ami iránt vallásüldözött menekültként egyáltalán nem kapott megértést, és amelyért szenvedélyesen harcolt is, nem következett be. Tekintete tovább látott az általa megismert Kelet-Európánál, ahol a Vilnában élő Radziwillel levelezett, Brazíliáig, ahová 1555-ben misszionárius prédikátorként küldte ki néhány egyetemi hallgatóját, akik legtöbbször mártírhálált szenvedtek. Mindebbe beleadta teljes erejét, hogy az ökumenében is tovább folytassa a rábizott munkát: az egyház formálását.

A teológiai alap

Kálvin soha nem tanult teológiát. Akadémiai képzettsége szerint jogász volt, és mint ilyen, Genfben is eléggé gyakran és közmegegyezéssel tevékenykedett. Ennek ellenére mindennek előtt és elsődlegesen teológus volt és ezért életműve is csak teológiailag érthető meg. A teológia volt az a forrás, ami ismeretekkel táplálta életét és meghatározta műve formálását. Ezért nem bizonyos elv szerint vázolta fel teológiáját; még az sem mondható, hogy egy meghatározott teológiai vonatkozási pontra összepontosított volna, mint Luther a megigazulástanra reformátori kibontakozása során.

Kálvin a második nemzedék tagja volt, s mint ilyen, kétség kívül Luther tanítványa, aki azonban nem annyira a reformáció áttörését, mint inkább megszilárdítását tartotta szem előtt, és nagyobb szabadságot is igényelt további teológiai elemek beiktatására a helytálló igazságok megőrzése érdekében. Az első nemzedék reformációjánál átfogóbb módon így jutott kifejezésre művében a Szentírás, teljes terjedelmében. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Kálvinnál az egyes tantételek összefüggés nélkül sorjázának egymás után, sem azt, hogy a kompromisszumok teológusa lett volna. „Ő az átló teológusa” (Bohatec), aki készséges volt a feszültségeket erővé átalakítani anélkül, hogy annak hatását rövidzárlat hatástalanította volna. Ezért volt képes, mint az úrvacsora-tan esetében is történt, megszilárdult teológiai ellentéteket feloldani és belőlük valami újat teremteni. Bizonyos mértékben sikerült a reformáció teológiai termését összefoglalnia, azt minden különbözősége és sokszínűsége ellenére imponáló egységben megfogalmaznia, és olyan modern formába öntenie, hogy az máig döntően hat Nyugat-Európa és Észak-Amerika fejlődésére.

Azonosult Kálvin elsősorban a reformáció közös felismeréseivel. Luther tanítványaként a Szentírás tekintélye volt egész teológiájának előfeltétele, mert teológiát és „igaz vallást” csak az művelhet, aki „előbb az Írás tanítványa lesz. Az igazi megismerés kezdete: ha hódolattal elfogadjuk azt, ahogyan Isten a Bibliában saját magáról tanúbizonyságot tesz” (Inst. 1,6,2). Isten előtt az ember megigazulása egyedül kegyelemből történik meg, és a keresztyén ember ez által nyeri el szabadságát. E két tanítás volt prédikációjának és tanításának rendíthetetlen alapja.

Kálvin szokatlanul nagy helyet szentel teológiájában az Isten megismerése problémájának, mivel ez ekkor már kérdésessé vált az őt körülvevő világban. Az ókori megismerés-elméletek figyelembevételével egy természeti teológia lehetősége is foglalkoztatta. Szerinte Istent ugyanakkor az ember egyedül Igéje által ismerheti meg, aki a Jn 1,14 szerint: Jézus Krisztus. Krisztus prófétai tisztének teológiai felismerése nem csak a református, hanem a lutheránus és római katolikus dogmatikát is befolyásolta. A Szentírás elfogulatlan és közös alapon történő szemléletmódja lehetővé tette számára, hogy a törvényt és az evangéliumot közelebb hozza egymáshoz annál, ahogy ezt a lutheranizmus tette, és ennek alapján fogalmazza meg Istennek az emberrel kötött egységes kegyelmi szövetsége alapgondolatát, ami nemcsak az üdvtörténeti gondolkodást, hanem ezen túl az idealista és a materialista történelemszemléletet is formálta.

A reformáció ilyen és más közös felismerései mellett jellemzők még Kálvin teológiájára azok a sajátos, stílusát meghatározó gondolatok, döntő jelentőségű szempontok, amelyekről talán elmondható, hogy ezek azok a lelki alapok, amelyeken a reformáció művének hatalmas építménye nyugszik, és amelyek nélkül ez a mű érhetetlen.

Az első ilyen gondolat a Szentlélek belső tanúságtétele. Kálvinnak mindig az volt a véleménye, hogy az ember tehetetlenül áll szemben Isten igazságával, akaratával, Igéjével és munkájával. Az embernek ezt a fajta megkötöttséget Isten Lelke oldja fel, Aki nélkül Isten szava sem képes semmit sem véghezvinni. „Soha többé nem csatlakozhatunk Isten igazságához, s

mivel eltompult értelmünk van, így nem ragadjuk meg a fényt. Ezért a Szentlélek megvilágosítása nélkül az ige semmit sem visz véghez” (Inst. III,2,33).

Ez a Lélek maga Isten, a Szentháromság harmadik személye. Önmaga közlése egyedül akarata szabadságán alapszik. Az ember ezért ezt semmiféle intézményhez nem kötheti, amint ez a római katolikus egyházban történik. Cselekedeteiben Isten szabad. Amint a Lélek tevékeny cselekvése kiterjed az egész teremtésre, amely azonnal visszasüllyedne a teljes zűrzavarba, ha Isten megvonná tőle a Lelkét, ugyanúgy az emberre is, aki ugyancsak Isten Lelke leheletéből él, és különösen az egyházra, amelyet elvezet minden igazságra. Csak e felismerés révén nyeri el az ember a vigasztaló megtapasztalást, hogy nem valamilyen kozmikus oksági függőségben él, hanem Isten szüntelen, őrző gondviselése alatt. Az ember ezt az Ige által tapasztalja meg, amit viszont csak Isten Lelke tehet érthetővé. „Mert amint Isten Igéjében az egyetlen teljes érvényű tanú önmagáról, úgy ez az Ige nem talál hitre az ember szívében, amíg el nem pecsételte azt a Lélek belső tanúságtétele” (Inst. I,7,4). Isten az ember létét az Igében és Lélekben végbemenő cselekvése által kapcsolja önmagához és teszi egyidejűleg szabaddá minden más tekintélytől és megkötöttségtől.

Kálvin Szentlélekről szóló tanítása egy további gondolathoz vezet – amely nélkül nem lehet megérteni teológiai életművét, a predestinációról (Isten eleve elrendelése) szóló híres és vitatott tanításához. Csak a Szentlélek ajándékoz az embernek rendíthetetlen bizonyosságot, hogy Isten kiválasztotta. A kálvinista predestinációs tan Kálvin megváltástanának a része. Ez az Institutióban a fő reformatori dogmának, az ember egyedül kegyelem által való megigazulás tanának a lezárása, amelyet gondos formába öntve ír le. Ez ismét Isten szabadságát előfeltételezi a kegyelem gyakorlását illetően: azt meg is adhatja, meg is tagadhatja. Ennek célja az ember örök kiteljesedése, amelyhez kiválasztottsága tudatában most már igazodik.

A kálvinista predestináció-tanban az a rácsodálkozó ámulat jut kifejezésre afölött, hogy Isten megkönyörül az emberen és ugyanakkor feladattal bízza meg, hogy szolgálatában tevékenykedjen. Isten előtt minden ember egyaránt bűnös és mindnyájan egyenlőképpen elvetettek, amint ezt Kálvin az Institutióban (III,23,3) magyarázza. Felfoghatatlan csoda számára, hogy Isten az elveszett embereket választotta partnerévé végtelen szeretete szabadságában, és hogy ezt a kiválasztást, mivel öröktől fogva való, soha sem vonja vissza. Bármit tett, tesz vagy fog tenni az ember esztelenségében, bűnben, vétékben, hitetlenségben, dacosságban: Isten örök tanácsvégzését nem érvénytelenítheti. A kiválasztás eredete „abban áll, hogy Isten tökéletes jóindulatát ajándékozta és megszerezte az üdvösséget Jézus Krisztus által”, ami semmi és senki által meg nem kérdőjelezhető és rendíthetetlen üdvbizonyossággá lesz az ember számára.

Az a gyakran megnyilvánuló lelkigondozói megfontolás, hogy valaki esetleg az elvetettek közé sorolja magát és eközben kétségbeesik, Kálvin előtt sem volt ismeretlen, de nála ez nem elvi jelentőségű kérdés. Az Istentől elvetettekkel foglalkozó bonyolult problémát részletesen – és amint azt kritikailag meg kell ítélni, teológiailag nem kielégítően – tárgyalta, azonban soha nem beszélt erről szószéken. A prédikáció tárgya egyedül az Isten tökéletes kegyelméből való kiválasztás, amit közhírré kell tenni. E prédikáció abban erősíti meg az embert, hogy önmagára nem, hanem egyedül Istenre és örök döntésére hagyatkozhat. Az ember az üdvbizonyosságot nem tulajdon hite, befelé forduló érzékelése révén nyeri el, hanem miközben önmagáról Jézusra tekint, aki „kiválasztásunk tükre.”

Isten társává választotta az embert. Ez vezet egy harmadik gondolathoz. A kiválasztás abban a szövetségben konkretizálódik, amit Isten az emberrel kötött. A szövetség, amely már az ószövetségi atyákkal megkötött, de csak Jézus Krisztusban teljesedett be, ami Isten szabad döntése, formája azonban kötelező szerződés: „Izráel minden nemzetségének Istene leszek, ők pedig népemmé lesznek” (Jer 31,1). Isten elkötelezi magát és egyúttal az embert is ebben a szerződésben, amire példát adott az Ábrahámval való szövetségben. A szerződés beteljesítője

Jézus Krisztus, aki igaz Isten és igaz ember az Ige eredeti értelmében, hogy Isten és ember benne és általa kössön egyezséget. „Isten Fiának érettünk kellett Immánuellé lennie, ami azt jelenti ‘Velünk az Isten’, és pedig úgy, hogy istensége és az emberi természet legbelsejében egyesült egymással” (Inst. II,12,1).

Ez a három gondolat – a Szentlélekről, a kiválasztásról és a szövetségről – az egyházzal való tanítás teológiai alapja, amelyben Kálvin teológiája végül összegeződik. Ebben van művének lelki alapvetése, ami az egyház formálásában és ezen túl egy új világban valósult meg.

Gazdasági- és szociáletika

Már 1537. január 16-án, a genfi tanácshoz intézett első beadványában leírta Kálvin ezt a rá nagyon jellemző és reformációjára nézve programatikus mondatot: „Tisztünket nem kívánjuk olyan szoros határokkal körülvenni értelmünk, mintha azzal, hogy a prédikáció elhangzik, feladatunk is véget ért volna.” Így aztán egyáltalán nem véletlen, hogy egész művét az individuálistól a szociális felé való odafordulás határozta meg.

Joggal mondta Herbert Lüthy „Kálvin szakítása a skolasztikus tanrendszerrel mindenekelőtt a becsületesség és az intellektuális számvetés készségének fájdalmas eljárása, ami összhangban van a reformáció igazsága utáni szomjúsággal, tudniillik azzal a kívánsággal, hogy összhangba hozza a tanítást és az új életet, a szót és a tettet. A katolikus egyház középkori szociális tanításával való nagy szakítás Luthernél egyáltalán nem történt meg, Zwinglinél, egy városállam államférfijánál csak részben, ezzel szemben Kálvinnál, akinek szellemét és gondolatait a jogtudományok és humanista tudományosság formálta, végérvényesen.”

A földrajzilag kedvező fekvésű Genf városa a 14. századtól az áru és a pénzforgalom fontos központja volt, ami lakosainak mérsékelt jólétet biztosított. Amerika felfedezése a gazdasági látóhatárt jelentékenyen kitágította, azonban a nyomában felerősödő tőkeáramlás elkerülte Genfet. A Franciaország és a dél-német kereskedővárosok, különösen Augsburg közötti pénz- és áruforgalom lebonyolítása Strasbourgon keresztül történt, ahol Kálvinnak alkalmat volt behatárolni megismernie a pénz- és áruforgalom egyre nagyobb jelentőségét. Felismerte, hogy a társadalom eddigi, kézművesek és földművelők által meghatározott szerkezete megrendült, miközben a kereskedők és bankárok vették át a gazdaság irányítását. Nem csekély gazdasági nehézséget okozott Genfnek a kereskedelempolitikai elszigeteltség mellett mindenekelőtt a francia reformátusok üldözése következtében előidézett menekültáradat. Kálvin ekkor energikusan foglalkozni kezdett ezekkel a problémákkal, amelyeket nem annyira a társadalmi termékek igazságos elosztása, mint inkább a hiányzó pénz és javak szükségszerű megszerzése révén törekedett megoldani.

A tőke szűkössége és a növekvő inség egészen az uzsoráig emelték a kamatlábakat. 1538 januárjában a tanács rendelete, amelynek meghozatalában talán már Kálvin is részt vett, a kamatlábat 5%-ban állapította meg. A következő évben ezt a rendeletet, amely az első volt a maga nemében, ismét megerősítették, és a tanács Kálvin befolyása alatt a gazdasági helyzet figyelembe vételével a kamatlábat 6,66%-ra emelte, ami nem csak a genfi üzleti körökben, hanem a külföldi evangéliumi hittestvérek körében is nagy feltűnést keltett. Ez a Genf számára sikeres gazdaságpolitika azonban csak azért vált lehetségessé, mert Kálvinnak volt bátorsága és belátása, hogy teológiailag igazolja a kamatozó termelési kölcsönök nyújtását. Ez tette lehetővé a hugenotta menekülteknek, hogy új iparosítási lehetőségeket tárjanak fel és végül anyagi segítséget is kapjanak, ami fontos szempontja volt Kálvinnak.

Ha arra gondolunk, hogy még Luther és Zwingli is, mint uzsorát utasították el a kamatszedést, hogy tulajdonképpen a 16. században a pénzkereset és felhalmozás vallásilag gyanús volt,

érthető, hogy Kálvin mennyire új és modern utat választott. Gyakorolta Kálvin az állami tőkeszubbvenció (tőkesegély) ma is alkalmazott módszerét. 1544-ben, amikor a város sorsa ismét igen rosszra fordult, Kálvinnak sikerült rábírnia a tanácsot arra, hogy állami eszközöket bocsásson rendelkezésre egy szövet- és bársonyszövőde építésére. Kálvinnak közvetlen befolyása volt a nyomdaipar gyors fejlődésére is. Nem utolsó sorban az ő írásai nyomán lett Genf a könyvnyomtatás és könyvkereskedelem központjává, aminek különösen a francia nyelvterületen volt kiemelkedő jelentősége.

A genfi reformátor gazdaság- és társadalom-erkölcsi problémákról alkotott gondolatai és megnyilvánulásai teológiájában gyökereztek. Mivel a gazdasági összefüggések képezték az egyetemes társadalmi összefüggések meghatározott vonatkozásait, Kálvin idevonatkozó megnyilatkozásait nem lehet elszigetelni vallási tájékozódási pontjától. Ezeket össze kell kapcsolni azokkal a teológiai előzményekkel, amelyeken alapulnak.

Kálvin azt írja Institutiójában (II,2,13): „Mivel az ember természettől fogva közösségre teremtett lény, természeti adottsága van arra, hogy társadalmi rendszert teremtsen és azt meg is őrizze.” Ezzel azonban még nem határozta meg, hogy mi a keresztyének szociális feladata. Ez nehéz pontnak bizonyult a keresztyénség közösségi életében. Ámós próféta, Lukács evangélista és Jakab apostol óta a gazdag és szegény közti viszony és ezzel a magántulajdon szentsége nem csak társadalmi, hanem lelki probléma is. Kálvin szerint a „Ne lopj!” parancsolata előfeltételezi a magántulajdont. Ezt azonban nem úgy tekinti, mint eleve meglévő adottságot. A gyülekezetnek a tulajdont illetően fokozott felelősséget kell hordoznia.

Kálvin egészen odáig megy, hogy az anyagi javakat is, mint Isten kegyelme jeleit kell értelmezni, természetesen csak akkor, ha úgy osztják el őket, ahogy Isten osztja szét a maga javait. Szegénység és gazdagság egyaránt a hit próbaköve, mindkettő az erkölcsi felelősség kialakulásának kristályosodási pontja. Ezért nem képviselte Kálvin sem az érinthetetlen magántulajdon individualizmusát, sem a kommunizmust. Szerinte a magántulajdon mindig a közösség szolgálatában áll.

Kálvinnak a magántulajdonról vallott ilyen alapelve, amely szerint ami adomány, az mindig feladat is, a munka pozitív értékeléséhez vezet. A munka nem csak megbízatás, hanem méltóság is. Mivel a munkát is Isten szerezte, ezért ezt Kálvin, mint Isten kegyelmét és királyi uralmának jelét értelmezte. Isten kegyelme ugyanis nem magukban a dolgokban nyilvánul meg, hanem a dolgok segítségével cselekvő embert akarja szolgálni. Ezzel a nézettel kizárja a munka bálványozását és a lustaság igazolását is, de azt a felfogást is, hogy a munka kereskedelmi árucikk. Az ilyen nézetek nem egyeztethetők össze a munka isteni eredetével. Azonban Kálvinnál a társadalmi forradalom gondolata elmérgesedett visszás állapotok esetében sem fordul elő. Sokkal inkább a szerződéses viszonyt értékeli nagyra, s a társadalmi különbségek megelőzéséhez és rendezéséhez bírósági eljárást és munkaszerződést igényelt.

A munka témakörébe vág a hivatásválasztás kérdése is. Részletesen tárgyalta Kálvin ezt is. A gazdálkodók, a kézművesek, kereskedők, a szellemi foglalkozásúak, (ideértve a természettudósokat is), Istentől való elhívatottsága arra kötelezi őket, hogy a felebarátért dolgozzanak, és harcoljanak a társadalmilag visszás állapotok ellen. Nagyon modernül hangzik, ahogy Kálvin magasra értékelte az univerzum (a mindenség) intellektuális és technikai birtokbavételét: „Ha felhasznál minket az Úr munka és szolgálat által a hitetlenek segítségére a természettudományban, a gondolkodás törvényszerűségeiben, a matematikában vagy az egyéb természettudományok hasznában, úgy azokat minden további nélkül vegyük igénybe. Másként megvetjük Isten adományait, amiket felkínál nekünk ezek által az emberek által... Gondoljunk tehát arra, hogy Isten Lelke az igazság egyetlen forrása, s így az igazságot – akármikor szembesülünk is azzal – sem elvetni, sem megvetni nem fogjuk, különben Isten Lelkét vetnénk meg” (Inst. II,2,16, és 15).

A munkáról és hivatásról szóló fejtegetésekből következik egy további téma: a pénz kérdése. Kálvin eléggé józan és felvilágosult volt, hogy helyesen értékelje a pénz nagy jelentőségét az emberi társadalomban. Felfogása szerint a pénzt is az ember szolgálatába kell állítani, az embert azonban nem szabad a pénz szolgálatába. Ahogyan a tulajdont és a munkát, úgy a pénzt sem szabad sem megvetni, sem bálványozni. A merő nyereségvágy szétrombolja Isten rendjét és minden társadalmi közösséget. Ebből az egyetemes gazdaság-erkölcsi szemléletből kiindulva Kálvin jelentős előrelépést tett ezen a téren.

A zürichi reformátorral, Heinrich Bullingerrel együtt először vonta kétségbe a nyugati történelemben a pénz hiábavalóságáról szóló arisztotelészi tételt; Arisztotelész görög filozófus azt állította: hogy a pénz meddő valami (Nummus nummum non parit. – A pénz képtelen pénzt nemzeni.) Az ógyház és a középkor ezt a tételt összekapcsolta az uzsora elleni új-testamentumi polémiával, ahogy erről Jézus tanít a Lk 6,35-ben. Ebből a hagyományból kiindulva mondta még Luther is: „A pénz természetétől fogva terméketlen és nem szaporodik. Ezért ha megsokasodik, mint az uzsorában, az a pénz természete ellen van. Mert nem él és nem hoz termést, mint egy fa vagy a szántóföld, amely minden évben többet ad, mert nem hever tétlenül és gyümölcstelenül, mint a pénz, természeténél fogva” (WA 51,360).

Heinrich Bullinger már 1531-ben különbséget tett „tisztességes” és „tisztességtelen” kamat között. Először ő végezte el a kamat teológiai igazolását a produktív (termelő) kölcsön esetében, és kijelentette, hogy a kamat „Isten szerint való és felebarát javára is lehet élni vele.” Bullingerhez hasonlóan Kálvin is egyetértett a pénz sterilitása arisztotelészi alap-elveinek elutasításával, és alapvetően különbséget tett a mérsékelt kamatozó kölcsön és az uzsora között.

Természetesen ez az igazolás pontosan meghatározott feltételekkel van összekötve, amiket Kálvin „De l'Usure” (Az uzsoráról) című írásában fejtett ki részleteiben. Ezek közé tartozik az a nézet, hogy a kamatláb megállapítása nem egyesek ügye, hanem az egész társadalomé. A hitelt nyújtó nem követelhet többet, mint amennyit ő maga fizetne. A haszonból le kell vonni a jótékonyásra fordítandó összeget is. Végül tulajdonképpen egyáltalán nem lehet kamatot követelni, ha az a kölcsönvevő gazdasági csődbe jutását idézi elő. Kálvin ugyanazzal a radikálitással, amellyel lopásnak nevezi az anyagi segítség kérésének elutasítását, követeli, hogy az ember mindenét, amije van, állítsa Isten és az embertárs szolgálatába.

Végül szenteljünk néhány szót a „Kálvinizmus és a kapitalizmus” sokat vitatott témájának. Az eddig elmondottakból világos, hogy a kálvinizmus és kapitalizmus közé nem tehető egyenlőségjel. Semmi esetre sem lehet Kálvint a nyugati kapitalizmus atyjának nevezni gazdaság- és társadalometikája alapján, ahogyan azt olykor Max Weber és Ernst Troeltsch kutatásai óta teszik. Természetesen megtalálható Kálvinnál a munka nagybecsülése, és a pénznek is olyan jelentőséget tulajdonít, mint korábban senki. Bizonyosan ösztönzően hatott a technika, a kereskedelem és az ipar fejlődésére a mérsékelt tőkekamat 'kiszabadítása' az uzsorának minősítés erkölcsi fogságából, a kötelességtudat érvényesítése a munkában és a hitbeli dolgoké a világi hivatásban, amit Kálvin mélyen bevésett a nyugat-európai népek tudatába, de az is bizonyos, hogy a későbbi kapitalizmus nem Kálvin alapelveire vezethető vissza. Annak kifejlődésében döntő szerepük volt egészen más tényezőknek is.

Azonban Kálvin vitathatatlanul modern világunk lelki atyái közé tartozik. Mert éppen a keresztyén hit, és pedig elsősorban a kálvini reformáció arculatában vitte végbe radikálisan a természet és a többi életfolyamat isteni voltától való megfosztását és a rossz szellemektől való megszabadítását, és cserélte fel a gazdaságban, technikában és tudományban a megkövesedett és elvont kérdésfelvetéseket történeti és kinetikus kérdezői móddal. Élesen elválasztotta egymástól a Teremtőt és teremtettséget, és biztosította ezáltal Isten istenségét és az ember

emberségét, aminek következtében új látóhatárt nyitott meg a gazdaságban, technikában, politikában és társadalomban.

Azt is bizonyossággal mondhatjuk: Kálvin társadalomhoz való odafordulásában azt az új embertípust testesítette meg, aki nem utolsósorban abban is kitűnt, hogy működési területén elsőként sikerült az éhséget és tömegnyomort megszüntetnie. „A protestáns munkaerkölcs teljes mértékben szakított a skolasztika világ- és társadalomszemléletével, amely a mizerábilizmust és a pauperizmust a bűnös világ örök, Isten akaratából származó nyomorúságaként fogta fel, és a középkori embert sújtó elképzelhetetlen tömeges nyomort nem tekintette másnak, mint az alamizsnára szoruló koldusok és az alamizsnát osztogató gazdagok örök életformájának, amelybe bele kell törődni.

Új, a koldus-állapot hamis dicsfényétől mentes hideg és éles fény, amelyben a zwingliánus, elsősorban pedig a kálvinista ember tanulni kezdte azt az új életformát, amelyből hiányzik a nyomorúságnak, mint a bűn zsoldjának alázatos elfogadása, hanem, amelyet a fegyelmezett munka jellemez” (H. Lüthy). Ez a fegyelmezett munka, összekapcsolva a felebaráti szeretettel, a következő évszázadokban páratlan gazdasági virágzást eredményezett a kálvinista országokban.

Az állam és a politikai szabadság

Kálvin a konzisztórium segítségével kísérletet tett arra, hogy az egyházat ne állami, hanem lelki ismérvek szerint reformálja és formálja, és mintegy alapvető felfogásának jeleként a konzisztórium üléseit vezető genfi polgármestert 1560-tól rávette, hogy a jogart, mint állami hatalma jelét az ülésterem előtt helyezze el. Az egyház államtól való elválasztása azonban Kálvinnál teológiailag lehetetlen, mivel az Institutióban a felsőbbiséget ugyancsak Istentől való rendnek tekintette. Ebből következőleg a hatáskörök elkülönítése ellenére is, az egyház és az állam kapcsolata szerinte szükségszerű.

E kapcsolat fenntartásának szellemi háttere Kálvinnál abban ismerhető fel, hogy éles tekintete – Zwinglitől és Luthertől különbözően – az abszolutisztikus államrend mindenhatóságát látta maga előtt, és ezt minden eszközzel relativizálni akarta. Ebből fakad kritikája a nyugat-európai államegyházi rendszer és a német tartományok fejedelmi egyházkormányzati rendszerével szemben. Ezért akarta elkülöníteni az állam és az egyház illetékességi köreit. Átvette Luther két birodalomról szóló tanítását, de azt teokratikus hangsúllyal módosította, hogy ezzel az állam általa előre látott szekularizációja ellen hasson.

Az állam nem az emberek bűne okán vagy bűne miatt jött létre, hanem Kálvin szerint Isten kegyelmes rendelése. Mindenekelőtt az a feladata, hogy Isten parancsát nyilvánvalóan érvényre juttassa, és elősegítse Isten országának gyarapodását. Eredete Isten akaratában van. A felsőbbiség Isten és az alattvalók között áll, és mindkettő iránt felelősséggel tartozik. „Mivel Isten iktatta be, Isten által gyakorolja hivatását, számadással is neki tartozik. Továbbá a felsőbbiség szolgálata az alattvalók javára történjen. Ezért nekik is adós” – mondja Kálvin a Róm 13,4-hez írt magyarázatában.

A felsőbbiség és az alattvalók közötti viszonyt mindenekelőtt a köteleességek határozzák meg. E meghatározást Kálvin a hagyomány „mutua obligatio” (kölsönös köteleességek) fogalmából meríti. A felsőbbiség köteles gondosodni a békéről, a tulajdonról, az életről és a tisztességről az alattvalók élete területén. A felsőbbiség háború esetén követelheti az élet feláldozását, szükség esetén az adókat. Kálvin hisz a jogok és köteleességek egymáshoz rendeltségében, mindkettőt találóan megfogalmazva, mikor azt mondja, hogy az államban minden „az olyan szabadságot szolgálja, amelyet az önmérséklet jellemez és jogilag megalapozott.”

A „suum cuique” (mindenkinek a magáét) természetjogi ismerve közösségi vonatkozásban megköveteli a jogos és méltányos jogi formák érvényesítését. Az ember bűne azonban lehetetlenné teszi a pusztán a természetjogra korlátozódó jogrendet. Ezt ki kell egészíteni a pozitív, az államhatalom által biztosított jogrenddel, és eszerint értelmezni és alkalmazni.

Ez a „jogállam”, lényegének magvaként tartalmazza a „kölsönös kötelelességeket” (mutua obligatio), a természetjogi alapelveket és a teremtés rendjének megfelelő alá- és fölérendeltségi viszonyokból fakadó társadalmi alapszerződést, amelyet a felsőbbség és az alattvalók kölsönös kötelelességei és jogai határol körül és szabályoz. A „mutua obligatio” egyáltalán nem számol önálló jogokkal és kötelelességekkel, hanem az egyénnek a közösség iránti elkötelezettségével, amely mindkettőjük az Isten előtti felelősségéből következik.

A szövetség gondolata egyáltalán nem új keletű az államról alkotott felfogásban. Kálvin egy Aristotelestől Nicolaus von Cuesig végigvonuló hagyományt korrigál, amikor az alávetettséggel kapcsolatos közmegegyezést és a társadalmi szerződés összekapcsolását a népszuverenitás dogmájával, – mindenekelőtt azonban annak a fenntartásnak a gondolatát, amely szerint valamelyik szerződő fél csak addig tartozik kötelezettségét a másik féllel szemben teljesíteni, amíg ez a másik fél tartja magát a szerződéshez, tudatosan kiiktatja. Kálvin ezért állandóan hangsúlyozta, hogy a keresztyén ember a köteletségéről megfélelmező uralkodónak is engedelmséggel tartozik. Mindazonáltal ennek az lett a messze ható következménye, hogy Kálvin a szerződés gondolatát teológiájába is beépítette. „A szerződés (Kálvin) számára a fő és a tagok közötti organikus viszony gondolati eszköze volt, amely viszonyban a megalapozott kötelelességek és jogok érvényesülni képesek, és pedig oly módon, hogy a két szerv közötti megállapodások kötelelességekre vonatkozó része kötelező törvények formájában, az egyéni jogokra vonatkozó része a felsőbbség által biztosított és garantált szabadságjogok formájában jelenik meg” (Josef Bohatec).

Ezért nem meglepő, hogy Kálvin különbözőképpen értékeli az egyes államformákat. A genfi reformátor a Róm 13 alapján a politikai hatalom minden alakját Istentől származónak fogta fel, előnyben részesítette azonban az arisztokratikus-demokratikus formát. A néprajmi jogok által korlátozott arisztokrácia felel meg leginkább a Szentlélek működéséről vallott felfogásának. Az örökletes monarchiával szembeni ellenérzéseit is abból következően lehet megérteni, hogy Isten Lelke, aki a legkiválóbb képességeket ajándékozza a politikai hatalom gyakorlóit, nem örökölheto. Ellenvetését nyilvánította ki az abszolút demokráciával szemben is. Az emberek teremtés szerinti egyenlőtlensége és lelki adományaik különbözősége igényli a tiszta néprajmi elv korlátok közé szorítását. Ezért követelte Kálvin az egyetemes aktív szavazati jogot, a passzív választójogot ellenben szerette volna arisztokratikus szempontok szerint korlátozni. A politikai formációk e különböző megítélésének célja a politikai szabadságra törekvés volt.

Az Institutióknak abban a fejezetében, amelyben Kálvin a különböző államformákról ír, az arisztokratikus-demokratikus keverékforma előnyben részesítését, a szabadság-fogalommal alapozza meg: „A kormányzatnak nincs szerencsésebb formája, mint az, ahol a szabadság megfelelő önfegyelmel társul és bölcs módon állandó tartósságra rendezkedik be. Magam is azokat tartom a legboldogabbaknak, akiknek megadatott, hogy ezt az állapotot élvezzék... Igen, a felsőbbségnek arra kell törekednie a legnagyobb erőfeszítéssel, hogy a legkisebb mértékben sem engedjék meg, hogy csökkentsék vagy megsértsék azt a szabadságot, aminek megvédésére őket iktatták be. Amennyiben ebben a vonatkozásban hanyagok vagy túlságosan kevés gondnal látják el feladatukat, akkor hűtlenek hivatalukban és szülőföldjük árulóivá lesznek” (Inst. IV,20,8).

Azt a vitatott kérdést, hogy vajon elősegítette-e Kálvin a politikai szabadság kibontakozását, nem lehet elválasztani a modern demokratikus jogállam princípiumainak kérdésétől. Emile

Doumergue nagy gondot fordított annak kimutatására, hogy Kálvin politikai alapelvei már a „szabadság, egyenlőség, testvériség” címszavaival értelmezhetők és magyarázhatók. Ernst Troeltsch úgy vélte, hogy Genfben az egyházközségnek az állami köztársasággal való összefonódottsága hatott a népuralmi gondolatokra. Walther Köhler úgy fogalmazott, hogy a kálvinizmus a köztársaság előhírnöke.

Josef Bohatec Doumergues értelmezését lényegesen leszűkítette azzal az utalással, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség fogalmai, amelyek mind előfordulnak Kálvinnál, nem értékelhetők a modern demokrácia értelmében. Másrészt viszont ennek ellent mond Erik Wolf azzal a tétellel, hogy Kálvin számára „az Istentől nyert szabadság, az Isten előtti egyenlőség, a felebaráttal való testvériség éppen úgy az igazi állam alapvető vonása, mint a zsarnokságtól való szabadság, a törvény előtti egyenlőség és a múlandó javak kezelésében való testvériség.” Természetesen elfoglalt vélemény Kálvint a modern demokratikus politikai rendszer atyjának nevezni. Ez a megítélés ezenfelül a felvilágosodás történelmi szerepét is kisebbítené. De ugyanilyen egyoldalúság Kálvint sötét zsarnoknak beállítani.

Itt csak tételszerűen mondjuk el Kálvinról a következőket: Először is, nem csak törekedett az egyház állami gyámkodásától való megszabadítására, hanem meg is kísérelte, hogy ez törvényes keretek között megtörténjék. Másodszor, a jog önfegyelme és kötöttsége alatti politikai szabadságot követelt, ezzel szemben élesen elítélte a jogi szabadsággal való visszaéléseket. Harmadszor, védelmezte a hivatásválasztás szabadságát. Negyedszer, megvalósítandónak tartotta a törvényes keretek között működő általános választójogot, mint kíváncsú politikai gyakorlatot. Ötödször, nem csak elméletileg tárgyalta az ember Isten és törvény előtti egyenlőségét, hanem a genfi konzisztóriummal ezt meg is valósította.

Mai szempontból ezzel szemben negatívan értékelhető: először, hogy Kálvin a vallásszabadságot Genfben nem gyakorolta, jóllehet elvileg követelte; másodszor, ahogy Kálvinnak idegen volt a vallási türelem gondolata a közösségen belül, úgy a többi egyházzal szemben sem tudott türelmes lenni; harmadszor, hogy a népszuverenitás tanát államtanában tudatosan elhallgatta, és negyedszer, hogy alapvetően kétségbe vonta az egyes polgárok politikai ellenállásának jogát.

Mégis kétségtelen, hogy Kálvint politikai vonatkozásban is a modern világ útkészítői közé kell sorolni. Genf egyházának konzisztóriális alkotmánya rendkívül vonzó volt arra, hogy utánozzák. Nem csak a református egyház számára szolgált példaként, hanem az a benne rejlő törekvés, hogy elveit a politika területére is átültessék, különös történelmi értéket adnak neki. Olyan alkotmány-mintát teremtett, amely a politikai konstitúció (összetétel, felépítés) megalkotása terén is eszményképként szolgált. A kálvinista egyházmodellt a francia protestantizmus politizálása révén a hugenották már a vallásháború folyamán ténylegesen meg is valósították. A hugenotta egyház egyfajta állam volt az államban, ami a köztársaság egyik formája a monarchiában. Alkotmányos rendjüket a nantesi ediktum formailag is elismerte.

Ez az alkotmány igen figyelemre méltó volt egy olyan világban, amelynek politikai berendezkedése túlnyomórészt abszolutisztikus és dinasztikus volt. Lényege abban áll, hogy Kálvin is előkészítette az egyenlőség, testvériség és szabadság elméletét. Így ír erről az egyházi rendtartásra vonatkozó első javaslatában, az 1537 januárjából való beadványában: a felállítandó konzisztóriumnak testvéreileg kell figyelmeztetni mindenkit, „aki hibázik, bárki legyen is az”. A születési vagy szociális előjogok érvényüket veszítik. Ez egyformán vonatkozik Kálvin családjára Genfben és IV. Navarrai Henrik királyra is. Nehezen vitatható, hogy Kálvin itt a korszerű jogállam egyik alapelvét fektette le, amennyiben nem csak a magas állású személyek elleni esetenkénti büntetőeljárást követelte, hanem az egész közösséget úgy tekintette, mint amelyre az Istentől való törvény előtti egyenlőség érvényes.

A genfi gyülekezet egyházalkotmánya a testvériség elvének is alapul szolgált, amivel Kálvin a felsőbbség és az alattvalók közötti viszonyt körülírta. Ez abból indul ki, hogy „mindenki az egész közösség tagja”, tehát felelősséggel tartozik a felebarátért és a közösség egészéért. Ezt a felelősséget különösen a diakonátus tisztiségének viselői gyakorolták. A genfi gyülekezet kitűnő szegénygondozási rendszert létesített – ami szükségtelenné tette a koldulást, aztán megalapította a híres főiskolát, példaszerű polgári és büntetőtörvényt, új ipari létesítmények felállítását ösztönözte, különösen a textil ipar terén, a vallási menekülteknek menedékjogot biztosított, és így tovább. Kálvin Genfben egyházi-társadalmi berendezkedést teremtett, ami a várost magas szellemi és erkölcsi színvonalra emelte és gazdasági virágzással együtt járó jóléttel ajándékozta meg.

Mivel a gyülekezet pneumatikus alkotmánya az önrendelkezés jogát is szükségessé tette, előfeltételezte végül az egyén szabadságát. Kálvin azt mondta erről a szabadságról, hogy ez az élet felénél is többet ér, és szentségtörést követ el, aki megtagadja az emberektől. E szabadsága megvédéséhez mindenkinek joga van. Ezt alkotmányilag kell biztosítani: „libertas... rite constitua” (szabadság... ünnepélyes megállapodás alapján). Ez érvényesült állami területen is. Kálvin a gazdasági szabadságot is előmozdította, amint azt részletesen kifejtettük az előző fejezetben.

Végezetül a genfi egyház négy hivatalt meghatározó szabályzata például szolgál az államhatalmi ágak szétválasztására is. Ez nem azt jelenti, hogy Kálvin Montesquieu előfutára lenne. Mégis, a genfi egyházvezetőség a prédikációt, tanfegyelmet, gyülekezeti gazdálkodást, erkölcsi nevelést, a szegények gondozását és lelkigondozást elválasztotta egymástól. Ezeknek a szerveknek a megosztása, egyúttal összekapcsolása lehetővé tette és megkövetelte a kölcsönös ellenőrzést. Az egyenlőség, testvériség és szabadság háttérében a szerződés gondolata állt, amit Kálvin megalapozott természetjogilag és bibliailag is.

A kálvinizmus minden intézményt pártfogolt, amely gyakorolta az ellenőrzési jogot. Ennek legelismertebb példája a Mayfloweren kötött szerződés, amelyet 41 zarándokatyia kötött 1620. november 11-én az észak-amerikai tengerparton. Ebben föderális teológiai és teokratikus elemeket sűrítettek politikai formába. Ez volt az észak-amerikai demokrácia születésnapja. Egyébként pedig nem véletlen, hogy református származású volt a korszerű társadalomtudomány előharcosainak és a monarchomachosoknak igen nagy része, többek között Johannes Althusius, Thomas Hooker, Hugo Grotius, John Locke, Jean Jacques Rousseau. Mindenesetre a kálvinizmus négyszáz éves történetében elősegítette a modern jogállam eszméjének kibontakozását, amely perelhető joggal definiálja, megosztja és ellenőrzi a politikai hatalmat.

A személyiség

Végezetül vessünk még néhány pillantást a reformátor személyiségére. Ennek körvonalai mindenekelőtt annak a nagy korszaknak a háttérén rajzolódnak ki, amelyben Kálvin élt és működött. A kezdődő ellenreformáció az a történelmi összefüggés, amely különösen is formálta személyiségét. A humanizmus nagy kulturális átalakulása, amelynek ő maga is részese volt, a bizonytalankodás rövid időszaka után, mindenekelőtt vezérének, Rotterdami Erasmusnak a visszavonulása által a konzervatív reakció oldalára állt. A protestantizmusnak semmiféle egységre nem sikerült jutnia, ellenben tanvitái és a területi felekezeti eszkaláció következtében Közép-Kelet Európában történt viharos előnyomulásuk is elakadt. Az evangéliumi kezdeményezéseket Itáliában és Spanyolországban gyorsan elfojtották; a francia protestantizmus máglyákon vérezte el.

Martin Luther, a hatalmas kisugárzó erővel rendelkező a német reformátor 1546-ban eltávozott az élők sorából. Ugyanebben az évben nyitotta meg III. Pál a tridenti „Ökumenikus

Zsinatot”, mellyel a római egyház megkezdte saját megreformálását és a modern katolicizmus felépítését. Ezen kívül az újonnan alapított jezsuita rend vezetésével ellentámadásba lendültek, hogy lehetőség szerint érvénytelenítsék a reformáció vívmányait. Ekkor történt az, amit Peter Vogelsanger találóan így fogalmazott meg: „a halálosan fenyegetett reformációs mozgalomba Isten egy olyan embert állított, akinek erősen izzó hite, nagyszerű értelme, hajlíthatatlan akarata, példátlan munkabírása, csodálatosan széles látóköre, gyakorlati szervező-készsége és tökéletes odaszántsága a megrémült nyáját a zavarodottságból megmentette és lelki világosságra vezette, megfelelő formát és eleven ösztönzést kölcsönzött számára, így a válságot legyőzve a protestantizmust a szabad nyugat első történelemformáló erejévé tette”.

Ki volt ez az ember? A megmaradt képmások csak igen közvetett benyomásokat nyújtanak, mivel majdnem mindet a reformátor halála után készítették és túlnyomó részben az öreg Kálvint ábrázolják. Bambergernek e könyv borítóoldalán látható képe kivételével a képek egy beteg, szenvedő ember szinte kimerült, fájdalomtól barázdált arcát mutatják, ami vonásait szigorúvá és aszketikussá (önmegtartóztató) teszik. A fej keskeny és hosszúkas. A magas, világos homlok megfontoltságról, szellemi munkát végző emberről tanúskodik. A szigorúan és határozottan néző szemek mandulaformájú szemgödörben ülnek. Az orr határozottan egyenes formája szigorúságot kölcsönöz az arcélnak. A keskeny ajkak és a valamicskét kiemelkedő áll látványából energikusságra és akaraterőre lehet következtetni. Ezek a megfigyelések természetesen semmiféle végkövetkeztetésre nem jogosítanak. Kálvin lénye csak igen nehezen ismerhető meg. Olyannyira visszahúzódik hatalmas műve mögé, hogy személye csaknem láthatatlan marad. Legmegbízhatóbban még levelezése árul el valamit, többet, mint az arckifejezések és az arcvonások együtteséből összeállított bizonytalan képek, és többet, mint amit művének hűvös racionalitása sejteni enged: egy érzékeny léleknek, de kemény és olykor meg hasonlító jellemnek az emberségességét.

Már ifjú korában gazdag szellemi képességekkel felvértezve, egyetemi hallgatóként vasfegyelemmel tett szert olyan alapos és átfogó ismeretekre, amelyek kiváló előfeltételt jelentettek későbbi nagy munkái fáradhatatlan megalkotásához. Ugyan úgy a fejébe véste a Bibliát, mint a patrisztika és a középkor magyarázatainak hatalmas gyűjteményeit. Képes volt emlékezetből idézni a görög és latin költőket, történészeket és filozófusokat ugyanúgy, mint kora humanistáit és teológusait. Előadásait és prédikációit kézirat nélkül tartotta. Ebben a korán elkezdett szellemi edzés és csődöt később sem mondó emlékezete segítette, amit eredményesen alkalmazott a hitviták és a félelmetes vitapartnerek kihívására folytatott disputációk során is. A jogtudományban való egyetemi képzettsége, a különböző jogi hagyományok pontos és átfogó ismerete képessé tette rá, hogy városa, Genf számára törvénytervezeteket készítsen és az egyházjogban is új utakra lépjen, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai etika terén is úttörő módon munkálkodjon. Ő, aki egyik alkalommal azt mondta, hogy „a nyelvnek a szellem kifejeződési formájává kell lennie”, ezt meg is valósította, s Institutiójában, leveleivel és imádságaival a nyelvi megformálás mesterterműeit alkotta.

Ebben a sokoldalú és mély szellemiségben Kálvin mindvégig megmaradt humanistának. Az ókori kultúra iránt nyitott, a tudományról és képzésről való véleménye pozitív. Az értelem nagyrabecsülése Kálvinnál nem jelentette a lelki dolgok alábecsülését. A pengeéles intellektualitás és a mélységesen érzékeny lelkiségű ember látszólagos ellentmondását, amint ez gyakran megnyilvánul leveleiben, a rendíthetetlen hit oldja fel. Kálvin mélységesen kegyes ember volt, akinek lénye ellentmondó vonásait istenhite centrumában összpontosította, és e hitnek vetette alá. Életét az Istentől való kiválasztás bizonyossága határozta meg, ami sem logikailag nem vezethető le, sem az érzelmekkel nem ragadható meg, amit csak hinni lehet.

Jelleme nem volt mentes hiányosságoktól. Kálvin meg sem próbálta titkolni vagy szépítgetni ezeket. Édesapjától pikardiai vérmérsékletet örökölt, ami hevülékenysége miatt olykor indulatkitörésekben nyilvánult meg. Hihetetlen keménységgel próbálta meg olykori méltatlan

hevedését kordába szorítani. Ehhez járult, hogy saját bevallása szerint születésétől fogva indokolatlan félelmek gyötörték, amelyek olykor a gyávaság határát súrolták, jóllehet döntő pillanatokban képes volt arra, hogy kizárólag bátorságával és tekintélyével, fegyverek nélkül egész népfelkelést verjen vissza, mint ahogyan az 1547 decemberében Genfben történt.

Irtózott a nézeteltérésektől és vitáktól, amelyeknek egész életében ki volt téve, de képes volt ezeket is kezelni. Félt a testi kínoktól, bár egész életében beteges volt és hihetetlen türelemmel hordozta a folytonos fájdalmakat. Csendes viszolygással tekintett hivatala gyakorlati feladataira, mint aki kíváncsi célként a tudós lét csendes elvonultságát tűzte ki maga elé, jóllehet egyetlen más reformátorhoz sem hasonlítható mértékben sikerült az egyház gyakorlati életét megszerveznie. Személyes környezetében alkalmanként rideg és összeférhetetlen volt, noha barátainak a világ minden részébe hihetetlenül meghitt leveleket tudott írni. A tömeggel való érintkezés ellenére volt arisztokratikus jellemének, mégis tiszteletteljes hódolatig tudta lelkesíteni prédikációival és előadásaival a tömegeket.

Lénye komplexitását (összesség, foglalat) az Istentől való kiválasztottság küldetésstudata tartotta össze és határozta meg. Ez az uralkodó vonás kölcsönözte és táplálta benne azt a hatalmas erőt, ami képessé tette, hogy legyőzze személyisége gyengeségeit és elvégezze munkáját. Ebben nem keveset segítettek egyéniségének hiányosságaival szembeni kiváló képességei. Édesanyjától örökölt bensőséges lelkülete és a másik ember helyzete iránti veleszületett érzékenysége kitűnő lelkigondozóvá tette. Barátaival, a fenyegetett prédikátorokhoz, a Franciaországban üldözött gyülekezetekhez, az 1553-ban Lyonban halálra ítélt egyetemi hallgatókhoz, Estei Renáthoz és sok más, szükségében hozzá forduló emberhez írott levelei meghatározó tanulságai annak, ahogy a lelkigondozás művészetének mestereként az egész világra kiterjedő nagy gyülekezetéről gondoskodott.

Megnyerő embersége is élénk tárul egyik levelében, amelyet a regensburgi hitvitáról írt annak az apának, akinek a fia fiatalon halt meg pestisben, s aki strasbourgban lakott: „Amint megkaptam a hírt fia haláláról, lelkemben úgy megdöbbsztem és összezavarodtam, hogy napokig semmi mást nem tudtam tenni, csak sírni. Amikor pedig Isten jelenlétében egy kissé megerősödtem és megkönnyebbülést találtam segítségében, amelyet nehéz időkben mindig megtapasztalhatunk, mégis úgy tűnt, mintha nem is saját magam lennék az emberek előtt. Fájdalom és szomorúság ragadott meg amiatt, hogy egy olyan nagy reményekre jogosító fiatalember, amilyen az Ön fia volt, elvétezt és kiragadtatott tőlünk élete virágzása kezdetén. Úgy szerettem őt, mint a tulajdon fiamat és ő is tisztelt engem, mintha második atyja lettem volna” (de Richebourg úrnak 1541. április elején).

Személyiségének talán a leglényegesebb ismertetőjele: a forma. Kálvin a szó eredeti értelmében reformátor volt, mivel munkájának célja mindenekelőtt az egyház igaz formájára való visszaalakítás volt a célja. Ennyire értett ez a férfi a formáláshoz! Fegyelmezett és szellemes előadásmódja sohasem kalandozott el, és mindig a lényegre fejezte ki, a viták során mindig elevenen találta vitapartnerét, nagy gyülekezetek előtt mondott prédikációi, teológiai egyházi művei eredeti alakjukban is évszázadokra maradandóknak bizonyultak.

Minél inkább elterjedt élete folyamán hírneve Európában, maga az ember annál inkább magányosabb lett. Életszükségleteit aszketikusan lecsökkentette. Felesége és gyermeke halála után lemondott a családi boldogságról. Fáradhatatlanul végzett, gyakran tizennyolc óráig is tartó napi munkát csak szegényes étkezések és négy-öt órás éjszakai alvás szakították félbe. Testét szinte állandóan heves fej-és gyomorfájdalmak gyötörték. Gyakran napokat, olykor egy hetet is ágyban kellett töltenie, amikor is ágya végénél titkárai ültek, akiknek leveleket és más írásokat diktált. Élete vége felé láz és vesegörccsök próbálták meg a különben is beteges embert. Ezt is mélyszégyen alázattal viselte.

1561-ben írta Johann Wolffnak Zürichbe: „Ha Isten jónak tartotta, hogy többi betegséget még reumával és megtoldja, azt atyai neveléseként fogadom.” 1563. augusztus 5-én pedig Charlotte de Colignynak írja: „Betegségeink nem csak alázatossá tesznek bennünket, miközben szemünk elé tárják testi fogyatkozásunkat, hanem önvizsgálatra is ösztönöznek, hogy megismerjük gyengeségeinket és fogadjuk el menedékünként Isten irgalmasságát.” Végül tüdőbaj és tüdővérzés támadta meg. Most már majdnem csak az ágytól az íróasztalig tudott elvándorolni. Mégis, kínok között is tovább dolgozott egészen a testi önfeladásig. Már vinni kellett a templomba és az előadóterembe, mégsem hagyta abba feladata teljesítését. A kiválasztottak szenvedélyes hite táplálta mindvégig a reformatori aktivitás lángját.

Élete ötvennegyedik évében fizikai ereje már kimerült. 1564. február 2-án ment fel utoljára katedrájára, a Szent Péter templom szószékére pedig utolsó alkalommal február 6-án, aztán a tanács épületébe vitette magát, hogy búcsút vegyen világi előjáróitól. Húsvétkor még egyszer elvitték a templomba, ahol a gyülekezettel együtt utoljára vette magához az úrvacsorát.

Március 24-én betegágyánál gyűlt össze a „Vénérable Compagnie”. Április 28-án megható búcsút vett a genfi prédikátoroktól, utolsó szavakként ezt mondva nekik: „Sok hibámat kellett elhordoznotok. Igen, mindannak, amit tettem, semmi értéke sincs. A gonoszok majd a maguk javára használják e szavaimat. De még egyszer mondom nektek, hogy mindannak, amit cselekedtem, semmi értéke sincs, és én nyomorult teremtmény vagyok. De elmondhatom, hogy a jót akartam, rossz tulajdonságaimmal mindig hadilábon álltam, az istenfélelem gyökere pedig mindig ott volt a szívemben. Magatok tanúsíthatjátok, hogy a jóra törekedtem, ami pedig rossz volt bennem, kérlek, bocsássátok meg.” A következő napokban és hetekben a reformátor világos elmével és állandó imádság közben várta a halált. Közben megválasztott utódja, Théodore de Bèze naponta meglátogatta. A hetvenöt éves Guillaume Farel még egyszer Genfben sietett, hogy elbúcsúzzon barátjától, akit harminc évvel ezelőtt ő hívott el genfi szolgálatára, és aki őt oly sok dologban felülmúlta. Gyülekezete és a város bensőséges együttérzéssel állt nagy reformátora mellett. 1564. május 27-én este nyolc órakor Kálvin János csendesen és békességben elhunyt. A következő napon a lakosság nagy részvételével temették el Genfben a Plainpalais temetőben.

Végrendeletében megtiltotta, hogy sírját kővel vagy más emlékjellel jelöljék meg. Sírhalma csaknem teljesen elenyésztett, és kevéssel ezután már a genfiak sem tudták megmutatni az idegenből jött látogatóknak a helyet, ahol reformátoruk hamvai nyugszanak. Ez ismét csak arról tanúskodik, hogy személye mennyire visszahúzódott műve mögé, amelyet megadatott elvégeznie. Halála után is igazolódott, hogy Kálvin önmaga jelentőségét csekélynek értékelte azzal az igazsággal szemben, amely életét meghatározta, hogy egyedül Istené a dicsőség.

Irodalmi utalások

Kálvin Összegyűjtött Műveit Wilhelm Baum, Eduard Cunitz és Eduard Reuss adták ki a Corpus Reformatorumban, a 29-87. kötetekben Braunschweigban 1863-1900 között. Válogatott műveinek modern kiadása a Johannis Calvini Opera Selectában (Kálvin Válogatott Művei) található, amelyet Peter Barth, Wilhelm Niesel és Dora Scheuner adott ki 1-5 kötetben Münchenben 1926-1936 között. Az Institutio idézeteit Otto Weber német fordításából vettük át (Neukirchen, 1963. 3. kiadás). A még meg nem jelent Kálvin prédikációkat, mint Supplementa Calvinianát (Kálvin Írásainak Pótkötete) Hans Rücker és Otto Weber fordították németre, melyeket ugyancsak a Neukirchener Kiadónál jelentettek meg. A Kálvin irodalmat 1900-ig E. Erichson állította össze a CR 87. kötete végén, 1901-1959-ig Wilhelm Niesel, München 1961.

Az 1959-től megjelent fontosabb németül kiadott életrajzok:

Jean Cadier, Calvin, der Mann, den Gott bezwungen hat, Zollikon, 1959. (Übersetzung aus dem Französischen).

Wilhelm F. Dankbaar, Calvin, sein Weg und sein Werk, Neukirchen, 1959. (Übersetzung aus dem Holländischen).

François Wendel, Calvin, Ursprung und Entwicklung seiner Theologie, Neukirchen, 1968. (Übersetzung aus dem Französischen).

További használt és idézett irodalom:

André Biéler, La pensée économique et sociale de Calvin, Genf, 1959.

Josef Bohatec, Calvins Lehre von Staat und Kirche, Aalen, 1961.

Emile Doumergue, Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps. 7 Bände, Lausanne-Neuilly, 1899-1927.

Günter Gloede, Johannes Calvin, Wortführer des Protestantismus, Giessen, 1959.

Walther Köhler, Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium, 2 Bände, Leipzig, 1932/42.

Werner Krusche, Das Wirken des Heiligen Geistes nach Calvin, Göttingen 1957.

August Lang, Johannes Calvin, Leipzig, 1909.

Herbert Lüthy, Calvinisme et capitalisme, Cahiers Vilfredo Pareto, Nr. 2. Genf, 1963.

Wilhelm Niesel, Die Theologie Calvins, 2. Aufl., München, 1957.

Willem Nijenhuis, Calvinismus oecumenicus, Den Haag, 1958.

Albert Rilliet, Relation du Procès intenté en 1553 à Genève contre Michel Servet, 1844.

Joachim Staedtke, Calvins Genf und die Entstehung politischer Freiheit, Staat und Kirche im Wandel der Jahrhunderte, Stuttgart, 1966.

Peter Vogelsanger, Johannes Calvin, Persönlichkeit – Gedanke – Werk, Reformatio, Juni 1959.

Paul Wernle: Calvin, Tübingen, 1919.

Erik Wolf, Theologie und Sozialordnung bei Calvin, Archiv für Reformationsgeschichte, Band 42, 1951.

Fogalmi magyarázatok*

A *Collège de Fortet* Pierre de Fortet alapította Párizsban 1394-ben.

A *College des lecteur du Roi*-t I. Ferenc alapította 1530-ban a skolasztikában megrekedt Sorbonne szellemi vetélytársának. Ezt később *Collège Royal*nak nevezték, ebből fejlődött ki később a *Collège de France*. A kollégiumban humanista királyi lektorok tartottak előadásokat főleg a héber nyelv, ógörög és matematika tárgykörében.

A „*Confession de foy*” (1536) Genf város polgárainak készített hitvallás. Kálvin célja az volt, hogy a genfiak erre, azaz a református tanításra tegyenek esküt, s ezzel bizonyítsák, hogy végleg szakítottak régi hitükkel.

A *gallikanizmus* olyan államideológia, mely szerint az uralkodó vagy az állam által képviselt világi hatalom egyenlő a pápai hatalommal.

A *Genfi Akadémia* középfokú szintjén (*schola privata*) francia, latin és görög nyelvet, valamint filozófiát; egyetemi szintjén (*schola publica*) pedig hébert és teológiát tanítottak.

A *genfi konzisztórium* (egyháztanács) 12 tagját a kistanács, és nem az egyház nevezte ki. Kettőt a kistanács, négyet a hatvanak tanácsa, hatot a kétszázak tanácsa közül. A konzisztórium heti egyszeri ülésein jelen voltak a lelképásztorok is.

A *kongregáció* a latin *grex* = nyáj szóból származik, jelentése: gyűlés, egyesülés, testület.

A *nantesi ediktum* IV. Henrik francia királynak az 1598. április 13-án kiadott rendelete, amelyben biztosította a hugenottáknak a szabad vallásgyakorlatot és egyenjogúságot. A rendelet 1685. október 18-áig volt hatályos, amikor XIV. Lajos a Fontainebleauban kelt ediktumában visszavonta.

A „*Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl V.*” – „V. Károly Büntető Törvénykönyve és Perrendtartása”, a *Constitutio Criminalis Carolina* (CCC) vagy „Carolina” 1532-ből való első általános német büntető törvénykönyv. A 106. cikkely szerint az Isten felsége elleni tevékenységeket (pl. Isten tagadása, boszorkányügyek), mint istenkáromlásokat és vallási bűnöket halálbüntetéssel szankcionálták.

A *Sorbonne*: Párizs egyik épülete, az épület névadója a 13. századi teológus, Robert de Sorbon, aki megalapította a teológiának szentelt Sorbonne kollégiumot a régi párizsi egyetem idején.

A *sztoikus etika* szerint a jó eszméje azt jelenti, hogy követjük a Logosz által irányított világ történéseit úgy, hogy alkalmazkodunk hozzájuk. *Sztoa*: „oszlopcsarnok”, a rendszer megalkotója Zenon, aki az athéni sztoában tartotta előadásait. *Sztoicizmus*: szenvedélymentes, természetes életmód, szigorú erkölcsiséget tanító ókori görög-római filozofikus iskola.

A *tonzúra* a hajnak a fej hátsó részén való kerek lenyírása vagy kiborotválása. Kálvint ezzel édesapja 12 éves korában az egyházi rendbe léptette. Egyházi jövedelmet kapott, s a felavatás előleges, még nem kötelező fokozatát, a tonzúrát 1521 májusában. Kálvin a Gésine kápolna kápláni tisztjét kapta (formálisan), 1527-ben pedig a St. Martin de Marteville lelkészévé nevezték ki. Ezek az egyházi javadalmak biztosították tanulmányai költségeit.

* A fordító összeállítása.

A valdensek: sokat üldözött pápaellenes vallásfelekezet volt a középkorban. Tanaik két sarktétele: egyrészt a pápai tekintély helyett a Biblia tekintélye; másrészt pedig a papi jog helyett az egyetemes papság elve.

Az ágostonrendi szerzetesek: Ágostont, a hippói püspököt és egyházatyát tekintik alapítójuknak. Az ágostonrendiek szerzete a XII. században keletkezett, amikor IV. Sándor pápa a főleg Olaszországban egymástól különváltan élő remetegyülekezeteket egy szervezetben egyesítette. Szabályuk lényegét illetően megegyezik Ágostonnak az egyháziak erkölceiről tartott beszédeivel és a hippói apácákhoz írt 109-ik levelével.

Az „Ordonances ecclesiastiques”-t (egyházi rendtartást) 1541. november 20-án ünnepélyesen felolvasták, és közfelkiáltással elfogadták a Szent Péter templomban.

Az un. hét szabad művészet első három ágát – grammatikát, dialektikát, retorikát – végezte el Kálvin 19 éves korára – négyévi tanulás után. 1528 elejére szerezte meg az elsőfokú licenciátust, 1933-ban pedig a jogi doktorátust.

Anabaptizmus: a 16-17. századi feudalizmus ellenes vallásos mozgalom, a reformáció egyik népi iránya. Mivel a felnőtteket újra keresztelték, innen az irányzat neve is. Csak az érett fővel felvett keresztséget ismerték el érvényesnek. *Anabaptista:* újrakeresztelkedő.

Arminianusok vagy remonstránsok: A szigorú kálvinizmus ellenzői, a hollandiai református egyházban előbb pártot alkottak, majd külön felekezetet. Alapítójuk *Arminius Jakab* (1560-1609).

Articles (Cikkelyek) megjelöléssel 1537. január 16-án tárgyalta a kétszázak tanácsa azt az iratot, amelyet Kálvin és Farel a prédikátorokkal együtt terjesztett be a kistanácsnak. Stílusa elárulja, hogy Kálvin műve.

Artikulánusok: „törvényeskedők”, az articulus = törvénycikk alapján.

Brève: rövid, kisebb jelentőségű kérdést kifejtő pápai irat.

Common Prayer Book: a hivatalos anglikán ima- és egyházi szertartásrend könyve.

Congregatio: egyesület, társulás, hitbuzgalmi szervezet.

Consensus: megegyezés, megállapodás.

Consensus Tigurinus: tigurinok megállapodása, azaz Zürichi Egyezmény.

Convertál: átvált, átalakít. *Convertálás:* szakítás a római egyházzal.

CR (Corpus Reformatorum): Reformátorok Művei.

Diktátúra: parancsuralom, erőszakra támaszkodó korlátlan hatalom.

Diskusszió: megbeszélés, tanácskozás, vita, eszmecsere.

Disputáció: vita, disputa.

Dogmatika: hittételeket, azaz dogmákat tárgyaló tan. Valamely keresztyén egyház általánosan elfogadott hittételeinek rendszere. Minden hívő számára kötelező hittétel.

Epikuros (341-270) tanítása szerint a legfőbb jó a nyugodt derű és a magas rendű szellemi élvezet.

Eszkatológia: a végső dolgokról, a halálról és feltámadásról szóló tan. A teológiának, azaz hittudománynak az az ága, amelyik a világ elmúlásával foglalkozik, és azzal, hogy mi lesz az emberekkel a halál után.

Filozófia: bölcsélet, világnézet, életfelfogás. A természet, a társadalom és a gondolkozás legáltalánosabb törvényeit kutató és sokrétű tudomány.

Harmincéves háború: (1618–1648) a Habsburgok összes korona-országára kiterjedő háborúk sorozata volt. Európa minden hatalmát érintette. Becslések szerint a háború folyamán 4–5 millió ember vesztette életét.

Hebraisztika: a héber nyelv és irodalom, valamint a zsidók történelmével foglalkozó tudományág.

Hugenotte: francia kálvinista a 16-18. században.

Humanizmus: A 14-16. században a reneszánszsal kapcsolatban a világiasság, a személyi szabadság és a tudomány jogát hirdető irodalmi és társadalmi mozgalom.

Idealizmus: eszményekért való lelkesedés. Az anyaggal, a természettel, a léttel szemben a szellemet, az ideát, a tudatot elsődlegesnek tartó világnézeti irányzat.

Inkvizíció: a katolikus egyház politikai-rendőri intézménye és törvényszéke a középkorban és egyes országokban a 19. század közepéig az úgynevezett eretnokség üldözésére és elnyomására.

Institutio (eredeti címén: *Institutio Christianae Religionis*): „A keresztyén vallás rendszere”. Az 1536-ban kiadott könyv teljes címe magyarul: „Tanítás a keresztyén vallásra. Magába foglalja a kegyességnek úgyszólván egész summáját és mindazt, amit az üdvösség tudományából ismerni szükséges. Minden kegyességre törekvőnek elolvasásra igen érdemes, legújabbán megjelent mű. Franciaország legkeresztyénibb királyához címzett előszóval, amelyben ez a könyv hitvallásként terjesztetik elébe. Írta a noyoni Kálvin János. Basel, 1936.”

Karmelita: a 12. században a Szentföldön levő Kármel hegyen alapított, szigorú szabályzatú szerzetesrend tagja.

Katechizmus vagy káté: a vallás főbb tételeinek kifejtése, általában kérdés-felelet formájában.

Kálvin katechizmusa (1536) a keresztyén hit igazságainak rövid, világos foglalata. Lényegében ez a káté a kálvinizmus dióhéjban. 21 cikkelyből áll, nem kérdés-felelet formában. A hithez hű nemzedék felnevelésére ad segítséget. A Miatyánk, a Hiszekegy, a Tízparancsolat, a szakramentumok magyarázatával foglalkozik, és függelékképpen rövid ismertetést ad a pásztori és a polgári eljárásokról.

Lektor, előadó. Kálvint először lektorként alkalmazták Genfben, prédikálási kötelezettséggel. A „Szentírás oktatója” és Farel mellett teológiai tanácsadó, de valószínűleg már 1536 decemberében véglegesítette is városvezetés a Szent Péter templom lelkészeként.

Lex salica, az ún. Száli-törvény, a száli frankok törvénykönyve i.sz. 507-511 között, mely kizárta a nőági örökösödést.

Libertinizmus: szabadosság, feslettség, züllöttség, kicsapongó életmód. A szabadság hangoztatásával az erkölcsi törvények kötelező erejének tagadása.

Licenciátusi fokozat: egyetemi tanításra jogosultság.

Loci communes: „közös helyek”, azaz a keresztyén hit alapvető igehelyei.

Lucius Annaeus Seneca: „*De clementia*” – (A szelídségről (vagy kegyelmességről)) értekezéséhez készített magyarázatát Kálvin Párizsban adta ki 1532. április 4-én.

Martin Luther Kis Kátéját a családok és iskolák számára írta 1529-ben. A „Nagy Kátét”, pedig a lelkészek és a tanítók számára, melyben összefoglalta a keresztyén tanítás legfontosabb tételeit, főleg az alapvető szövegek (a Tízparancsolat, az Apostoli hitvallás és a Miatyánk) magyarázataként.

Materializmus: olyan filozófiai irányzat, amely az anyag, a lét elsődlegességét és a tudat, a gondolkodás másodlagosságát tanítja.

Michael Servet születése napját illetően nem maradtak írásos emlékek. Valószínűleg 1509-ben vagy 1511. szeptember 29-én született. 1553. október 27-én halt meg.

M.S.V.: Miguel Serveto Villeneuve, azaz Villeneuve-i Servet Mihály.

Mizerabilizmus: nyomorúság, szánalmasság.

Paradigma: példa, minta. A gondolkodásnak, értékeknek egy adott társadalomban vagy egy tudományos közösség tagjai által elfogadott összegzését jelenti.

Patrisztikának nevezzük az apostolokat követő keresztyén ókor időszakát, a Kr. u. 1. századtól a Kr. u. 8. századig tartó időszakot. A pater = atya szó alapján ez „az atyák kora”, azaz az egyháztörténelemnek az egyházatyák tevékenységével foglalkozó ága.

Pauperizmus: tömegnyomor, elszegényedés.

Pikardia: Észak-franciaországi járás.

Pneumatikus (a Pneüma = Szentlélek szóból eredően): lelki, Szentlélek szerinti.

Polémia: vita, fontosabb kérdésről írásban folytatott éles disputa.

Predestináció: eleve elrendelés, a kálvinizmus azon tétele, amely szerint Isten eleve elrendelt egyeseket az üdvösségre, másokat a kárhozatra.

Psychopannychia: a „lelkek ébrenléte” (vagy „éjszakai virrasztás”). A mű előszavát Orleansban írta Kálvin 1534-ben, kiadására 1542-ben került sor Strasbourgban.

Reneszánsz: újjáéledés. A városi polgárság érdekeit és szemléletét tükröző tudomány, irodalom és művészet nagy fellendülése a 14-16. században, illetve annak kora.

Schola privata: középfokú szintű iskolai oktatás.

Schola publica: felsőfokú szintű (főiskolai, egyetemi) oktatás.

Skolasztika: eredetileg az arisztotelészi és egyházi filozófia rendszerbe foglalása, később a középkori hűbéri társadalom merev és formalista vallási filozófiája; egyik fő vonása a szőr-szálhasogató vitatkozó szellem.

Skolasztikus: merev szabályokhoz ragaszkodó.

Spiritiszták: szellemidézők.

Szabad művészetek (Arts): I. Trivium – a szóval, szöveggel foglalkozó tudományág: 1./ grammatica – nyelvtan; 2./ retorica – retorika, a gondolatok szabatos szóbeli kifejezése; 3./ dialectica – dialektika, a gondolatok logikus kifejtésének tárgya; II. Quadrivium – a többi négy tudományág közös összefoglaló neve: 4./ astronomia – csillagászat; 5./ aritmetika – számtan; 6./ geometria – mértan; 7./ musica – zene.

Tallér: európai pénznem, ezüstpénz.

Teokrácia: „istenuralom”. Olyan uralmi rendszer, amelyben a legfőbb hatalom a papság vagy az egyházi hatalommal is rendelkező uralkodó kezében van és ahol a vallásos és az állami intézmények nem különülnek el. Más felfogás szerint a teokrácia tulajdonképpen nem más, mint papi arisztokrácia.

Tigurin: a mai Svájc és Dél-Németország területén élt ókori kelta nép tagjainak – a helvéteknek – egyik törzse.

WA: Luther műveinek weimari kiadása